

TEORIJA PRAKSA

1970 letnik 7

5

Revija za družbena vprašanja

Udk 3

iz vsebine

- ERNEST PETRIČ: Del modernega sveta ali njegovo obrobje?
- ZVONIMIR TANKO: Kaj je družbena lastnina?
- RUDI CRNKOVIČ: Model poslovno-tržnega financiranja razširjene reprodukcije
- VELIKO RUS: Odgovornost in sistemi sankcioniranja
- OKROGLA MIZA: Komuna in komunalni sistem
- FRANCE BUČAR: Dvoje nasprotnih načinov mišljenja
- MIHA POTOČNIK: Odgovornost za samoupravno delo delavcev
- RALPH MILIBAND: Država v kapitalistični družbi

TEORIJA in PRAKSA

5

1970

IZDAJA:

Visoka šola za sociologijo, politične vede
in novinarstvo v Ljubljani

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Rudi Crnkovič,
Zvone Dragan, Lojze Filipič, Mitja Gor-
jup, France Hočevar, Peter Klinar, Jože
Knez, Božo Kovač, Stane Kranjc, Milan
Kučan, Boris Majer, Boštjan Markič,
Zdravko Mlinar, Mojca Murko-Drčar,
Milan Osredkar, Zdenko Roter, Lojze
Skok, Majda Strobl, Mitja švab, Zvonimir
Tanko, Ivo Tavčar, Niko Toš, Franc
Urevec, Franc Vreg, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK:

Stane Kranjc

ODGOVORNI UREDNIK:

Zdenko Roter

SEKRETARIAT UREDNIŠTVA:

Adolf Bibič, Albin Mahkovec, Boštjan
Markič, Mojca Murko-Drčar, Zdenko Ro-
ter, Zvonimir Tanko, Ivo Tavčar, Ruža
Tekavec

OBLIKOVALEC:

Jure Cihlaš

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Jože Snoj

UREDNIŠTVO:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 311-039 in
311-377

UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 311-377
int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za *posameznike* 30 din,
polletna 15 din, posamezen izvod 3 din,
za *organizacije* letna naročnina 40 din,
posamezen izvod 4 din. Cena dvojne šte-
vilke za nenaročnike je 6 din. Celoletna
naročnina za *tujino* je 80 din, za posa-
mezen izvod 8 din

TEKOČI RAČUN:

501-3-386/2, Visoka šola za sociologijo,
politične vede in novinarstvo — za revijo
»Teorija in praksa«; devizni račun
VŠSPVN: 501-620-7-3204-10-646 — za re-
vijo »Teorija in praksa«

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v
meseču. Maksimalni obseg uvodniških
člankov je do 10 novinarskih strani, za
članke in razprave do 20 strani, za po-
glede, glose, komentarje do 10 strani,
za prispevke v rubriki »Brez ovinkov«
do 5 strani; rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova cesta 35,
maj 1970

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 7,
št. 5, str. 705—880, Ljubljana,
maj 1970

vsebina

ERNEST PETRIČ: Del modernega sveta
ali njegovo obrobje? 707

ČLANKI, RAZPRAVE:

ZVONIMIR TANKO: Kaj je družbena
lastnina? 713

RUDI CRNKOVIČ: Model poslovnotrž-
nega financiranja razširjene reprodukcije
(in pomisleki ob njem) 730

VELJKO RUS: Odgovornost in sistemi
sankcioniranja 744

PREDRAG VRANICKI: Vloga nacional-
nega vprašanja v marksistični teoriji 760

OKROGLA MIZA:

Komuna in komunalni sistem 767

POGLEDI, KOMENTARJI:

JANEZ ŠKULJ: Zidava stanovanj za trg
in njene pomanjkljivosti 791

STJEPAN BUNTA: Zakaj slab odziv v
vojaške šole in akademije? 795

VOJA VUKIČEVIČ: Kulturno življenje v
Jugoslovanski ljudski armadi 801

POLEMIKA:

FRANCE BUČAR: Dvoje nasprotnih na-
činov mišljenja 806

SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:

RALPH MILIBAND: Država v kapita-
listični družbi 809

VPRAŠANJA POLITIČNEGA
SISTEMA:

MIHA POTOČNIK: Odgovornost za sa-
moupravno delo delavcev 824

MEDNARODNI ODNOSI:

STANE JUŽNIČ: Politična vloga oboro-
ženih sil v nerazvitih državah 837

BREZ OVINKOV:

V. JARC: Dvoje izhodišč za družbeno
samozashčito 847

M. MURKO: Javnost in »javnost« 850

Z. Roter: »Ujetniki« institucije 853

M. RIBARIČ: Z obiski spoznavamo tudi
sebe 855

D. MURKO: Doziranje čustvenosti in so-
lidarnosti 858

S. SPLIHAL: Slovenska samozadostnost
ali (še) kaj? 860

S. BUNTA: Zdravniki so — zdravnikov
ni 862

M. BREZOVŠEK: Za »avtentičnost« —
proti »to vemo« 864

PRIKAZI, RECENZIJ:

V. VUKIČEVIČ: Simpozij o kulturnem
življenju v JLA 866

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV
873

Avtorski sinopsisi 877

CONTENTS

ERNEST PETRIČ: A Part of the Modern World or Its Margin? 707

ARTICLES, ESSAYS:

ZVONIMIR TANKO: What is Social Property? 713

RUDI CRNKOVIČ: The Model of Business Market Financing of Widened Reproduction (and Hesitations about it) 730

VELJKO RUS: Responsibility and the System of Sanctions 744

PREDRAG VRANICKI: The Role of the National Question in Marxist Theory 760

ROUND TABLE:

Commune and Communal System 767

VIEWS, COMMENTS:

JANEZ ŠKULJ: Building of Apartments for Market and Its Shortcomings 791

STJEPAN BUNTA: Why Bad Response to Military Schools and Academies? 795

VOJA VUKIČEVIĆ: Cultural Life in Yugoslav People's Army 801

POLEMIC:

FRANCE BUČAR: Two Opposite Ways of Thinking 806

SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:

RALPH MILIBAND: The State in Capitalist Society 809

PROBLEMS OF POLITICAL SYSTEM:

MIHA POTOČNIK: The Responsibility for Worker's Self-management Activity 824

INTERNATIONAL RELATIONS:

STANE JUŽNIČ: The Political Role of the Armed Forces in Undeveloped Countries 837

STRAIGHT AWAY:

V. JARC: Two Starting-points for Social Self-protection 847

M. MURKO: Publicity and »Publicity« 850

Z. ROTER: »Captives« of Institution 853

M. RIBARIČ: Through Visits we Learn also about Ourselves 855

D. MURKO: Portioning Sensibility and Solidarity 858

S. SPLIHAL: Slovene Self-Sufficiency or (Still) What? 860

S. BUNTA: Have We Got Enough Medical Doctors or Not? 862

M. BREZOVŠEK: For Authenticity against »We Know This« 864

REVIEWS, NOTES:

V. VUKIČEVIĆ: Symposium On Cultural Life in Yugoslav People's Army 866

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES

Authors' Synopses 877

СОДЕРЖАНИЕ

ЭРНЕСТ ПЕТРИЧ: Часть современного мира или его окраина? 707

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

ЗВОНИМИР ТАНКО: Что такое общественная собственность? 713

РУДИ ЦРНКОВИЧ: Модель коммерциально-рыночного финансирования расширенного воспроизводства (и сомнения в этой связи) 730

ВЕЛЬКО РУС: Ответственность и системы санкционирования 744

ПРЕДРАГ ВРАНИЦКИ: Роль национального вопроса в марксистской теории 760

ЗА КРУГЛЫМ СТОЛОМ:

Коммуна и коммунальная система 767

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:

ЯНЕЗ ШКУЛЬ: Строительство жилых зданий для продажи и его недостатки 791

СТЈЕПАН БУНТА: Почему плохой отзыв на призыв в военные училища и академии? 795

ВОЈА ВУКИЧЕВИЧ: Культурная жизнь в югославской народной армии 801

ПОЛЕМИКА:

ФРАНЦЕ БУЧАР: Два противоположных способа мышления 806

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:

РАЛЬФ МИЛИБАНД: Государство в капиталистическом обществе 809

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:

МИХА ПОТОЧНИК: Ответственность за самоуправляемый труд рабочих 824

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

СТАНЕ ЮЖНИЧ: Политическая роль вооружённых сил в неразвитых странах 837

БЕЗ ОБИНЯКОВ:

В. ЯРЦ: Два отправных пункта в общественной самообороне 847

М. МУРКО: Общественность и »общественность« 850

З. РОТЕР: »Пленники« учреждения 853

М. РИБАРИЧ: Посещая других познаем также и себя 855

Д. МУРКО: Дозирование чувствительности и солидарности 858

С. СПЛИХАЛ: Самодовлеющий склад ума у словенцев или еще что-нибудь? 860

С. БУНТА: Врачи есть — врачей нет 862

М. БРЕЗОВШЕК: Мы за подлинность и против тех, которым уже »всё известно« 864

ОБОЗРЕНИЕ, РЕЦЕНЗИИ:

В. ВУКИЧЕВИЧ: Симпозиум о культурной жизни в Ю. Н. А. 866

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ

Короткое содержание статей по авторам 877

DEL MODERNEGA SVETA ALI NJEGOVO OBROBJE?

V času jubilejev in načrtov smo. V času pogledov naprej in pogledov nazaj. Za nami je tistega četrto stoletja, v katerem si je slovenski narod priboril in postavil svojo ljudsko oblast. Z mnogo občudovanja lahko zremo na preteklo četrstoletno obdobje, ki je ob vseh iskanjih, tudi blodnjah, tudi razbitih iluzijah in utvarah vendarle bilo zgodovinsko enkraten vzpon. Vzpon, ki je rasel iz naprednih teženj slovenskega delovnega človeka in življenjske moči trdo preizkušane slovenskega naroda. Za mladi rod, ki je v tem obdobju šele dozoreval, za rod, ki je poklican, da že danes, še bolj pa jutri, prevzema od starejše generacije krmilo slovenske usode v svoje roke, je ob živi povezanosti s preteklostjo še posebej pomemben pogled v prihodnost. Saj bo prihodnjih 25 let tako rekoč že skoraj v celoti v rokah tistih rodov, ki so rasli, dozorevali po zmagi revolucije. Naše mesto v svetu, naši uspehi in neuspehi, naš položaj nekako tja do leta 2000, to je do leta, h kateremu je že danes usmerjenih toliko razmišljanj in načrtov, bodo predvsem odvisni od teženj in uspehov tistih rodov slovenskega naroda, ki so se oblikovali v povojnem obdobju. Doseči veliki cilj, ki smo si ga začrtali, demokratični samoupravni socializem, ne le kot željo in trdno orientacijo, temveč kot celovito uresničeno stvarno dejstvo, bo naloga prav teh rodov.

Naš družbeni razvoj — in ne le naš — v prihodnjih desetletjih bo zapleten in pogosto protisloven. Naloge bodo zato obsežne in izredno zapletene. To bo čas silovitega razvoja proizvodnih sil, hkrati pa bi moralo ta čas označevati tudi hitro spreminjanje in oblikovanje novih, socialističnih družbenih odnosov v svetu in pri nas še posebej. Če verjamemo v neizpodbitno dejstvo, da je stopnja razvitosti družbenih odnosov, njihova vsebina in torej tudi človečnost, v skrajni konsekvenci odvisna od stopnje razvoja proizvodnih sil, potem mora prav skrb, prizadevanje in ustvarjalni napor za rast materialnih temeljev naše družbe biti ena temeljnih nalog naše prihajajoče generacije. Postati bomo morali na vseh področjih človekove dejavnosti izredno učinkoviti, moderni, ustvarjalni.

Posebnost položaja slovenskega naroda, tako dejstvo našega pol- drugega milijona kakor tudi vsestransko izpostavljeni položaj to še posebej zahtevata. Niti ne dvomilijonski narod, če hoče ne le obstati v etnično-jezikovnem smislu — pa še to lahko postane nezanesljivo — temveč kot moderen političen narod, mora biti ne le žilav, temveč izjemno ustvarjalen, dovzeten za novo, moderno, napredno v družbenih in političnih hotenjih. Pogled samo nazaj, pretiran nostalgični tradicionalizem nas v vrtincu sodobnega sveta ne more pripeljati drugam kot v rezervat — če nam bodo drugi milostno naklonjeni. Strah pred silovitim tempom, ki označuje razvoj sodobnega sveta, strah pred razvojem, ki bliskovito spreminja podobo sveta, nelagodni občutek ob krhanju tradicionalnih vrednot so morda razumljivi, toda zdravilo za naš položaj prav gotovo niso.

Tako kot vedno doslej, ko smo edino takrat, kadar smo bili vključeni v tok naprednega, kadar smo bili del progresivnih hotenj človeštva in splošnega napredka, najbolj čvrsto potrjevali in utrjevali naš obstoj, tako kot so nas v preteklosti konservativizem, zaprtost, ozkost, nostalgična želja po ohranjanju obstoječega vedno izpostavljali porazom, tako bo tudi v prihodnje. Bomo ali del modernega sveta — in pri tem smo prav zaradi naših že živečih in razvijajočih se samoupravnih, demokratičnih, socialističnih odnosov v izjemno zavidljivem položaju — ali pa lahko še nekaj časa, res morda še ne posebej ogroženi, objokujemo tisto, kar se podira in spreminja, dokler se ne bomo znašli potisnjeni ob rob. Ne morda ogroženi v naših folklornih in podobnih značilnostih in hotenjih, pač pa ogroženi kot moderna politična nacija, obsojeni na zaostajanje in morda ne na politično, vsekakor pa na družbenoekonomsko podrejenost. S trdno vero v možnost sinteze dosežkov moderne znanosti in tehnologije in njunih posledic s sodobnimi družbenimi odnosi pa brez predsodkov bomo morali oblikovati našo rast. Nihilizem in obup bi bil, če bi ne verovali, da je mogoče sodobni razvoj tehnike in organizacije in iz njega izhajajoče materialno bogastvo uporabiti prav za uresničenje bolj humane, bolj demokratične, skratka, socialistične družbe. In ker smo že tako v stopnji razvoja proizvodjalnih sil prej zaostali kot moderni, prej nagnjeni k lagodnosti kot učinkoviti, prej neodgovorni kot odgovorni, ko je na vseh področjih naše znanje še mnogo prepičlo, bo verjetno, če naj prihodnje generacije, tiste, ki po 25 letih slovenske svobode in socializma stopajo v družbeno življenje, uresničijo naš veliki načrt — demokratični samoupravni socializem, prav bitka za razvoj proizvodjalnih sil pa za bolj moderno, za več znanja, za bolj učinkovito, za bolj odgovorno ustvarjanje in delo na vseh področjih med najodločilnejšimi.

Nekdanji boj za slovenski jezik, boj za slovensko politično individualnost je prerastel in bo moral še bolj prerasti v boj za našo vsesplošno modernizacijo, za hiter dvig izobrazbene ravni, za našo vključenost v moderna dogajanja v svetu in podobno. Marsikatera institucija bo morala iz predvsem nacionalne relikvije in predvsem iz

dokazila o naši nacionalni samobitnosti postati torišče našega znanja, naše modernizacije in trdna vez s svetom. Ne univerza kot predvsem dokazilo in del naše nacionalne eksistence, temveč predvsem kot moderna univerza! Ne gledališče ovito predvsem v mistiko nacionalnih atributov, temveč predvsem kot kvalitetno moderno gledališče itd., itd! Ne predvsem mahanje z nacionalnimi barvami, kriteriji, temveč predvsem živa, moderna ustvarjalnost, izvirajoča iz naših notranjih moči, odprtost in medsebojno oplajanje s svetom — in seveda ne plagiat! Ne negovati vse, kar je »naše« oziroma kar se razglša za naše. Spodbujati in negovati zlasti tisto naše, kar je napredno, ustvarjalno.

Slovenska narodna zavest že postaja iz zavesti, ki je bila nekoč posebno občutljiva in obrambno dejavna na jezikovnem in kulturnem področju, spodbuda za našo politično premočrtnost in vsestransko ustvarjalnost. Bitka za slovenstvo prihodnjih rodov bo bitka za našo naprednost, za našo modernost, bo bitka za to, da bomo ostali enakopraven sogovornik najmodernejših narodov.

Povojne generacije, vzgojene že v obdobju socializma, so poklicane, da bi bile priča in nosilec hitrega spreminjanja naše duhovne podobe in sploh odnosov med ljudmi. Če naj uresničimo naš veliki načrt — naš demokratični, samoupravni socializem, potem bi morali prav ti rodovi do skrajnosti potisniti ob rob manipulacije z ljudmi, ostanke malomeščanskih in meščanskih predsodkov in morale, v ospredje pa postaviti kot logičen odraz socialističnih, demokratičnih samoupravnih družbenih odnosov spoštovanje, vrednost in varnost človekove osebnosti, zaupanje v ljudi, avtonomnost osebnosti in institucij, človečnost, strpnost. Ne strpnost kot idejno-politično nemoč, neborbenost. Tudi ne strpnost kot strah pred radikalnimi posegi za zavarovanje ustavne ureditve in vsega, kar naša ustava varuje, če bi to bilo ogroženo. Pač pa strpnost do človekove osebnosti kot take.

V ospredje bo moral prav tako stopati vse bolj kult dela, znanja, zavzetosti, sposobnosti, v ozadje pa danes še prisotno poveličevanje »najlažjih poti«, lažne »sposobnosti«, neznanja, nedela. Stanje stvari se je in se bo spreminjalo z delom in dejanji; z nasmihanjem, oportunizmom, gojenjem »dobrih odnosov« pa se ustvarjajo predvsem osebno udobje, kariere in podobno. Odnos do dela in znanja, delo in znanje (ne diploma!) kot merilo družbenega položaja, to bo moralo vse bolj jasno postajati tudi v razrednem smislu nekaj postulat nasproti izkoriščanju, okoriščanju, prilaščanju mimo rezultatov dela. Odpravi izkoriščanja na temelju lastnine proizvodjalnih sredstev bo moralo slediti, hitreje kot doslej, odpravljanje še obstoječih oblik prilaščanja tujega dela.

Prav v sferi odnosov med ljudmi smo še močno obremenjeni z obsežno navlako tako naše preteklosti kot siceršnje nerazvitosti. Tradicionalno zatohlo ozračje, ki ga je bičal že Ivan Cankar, bo na marsikaterem področju možno spremeniti šele z zdravo življenjsko

močjo in sproščenostjo prihodnjih rodov, vzgojenih v svobodi in socializmu. Brskanje po ljudeh, anateme v eno in drugo skrajnost, diskvalificirajoča posploševanja, napadalna nestrpnost, zaplotniška podtikanja, kult poprečnosti, dvoličnost, farizejstvo in druga izmaličenja, uzurpiranje pravice posameznikov do ocenjevanja in merjenja vsega, do improviziranih konceptov za vse in vsakogar, vse to bo moralo bolj in bolj izginjati z izgrajevanjem demokratičnega socializma, z doživljanjem in utrjevanjem samoupravnosti, s postavljanjem v ospredje človekove ustvarjalne osebnosti, svobodne in oborožene z znanjem.

Veliki načrt prihodnjih desetletij, če naj bo uresničen, demokratični socializem kot splet materialnega bogastva, socialne varnosti posameznika, sproščene ustvarjalnosti človeka samoupravljavca, bo nujno moral vsebovati tudi renesanso idejno-političnih hotenj markizma in leninizma in prav tako renesanso človekove osebnosti sploh in njegovega ustvarjalnega duha. Dvig izobrazbene ravni in spremenjen družbenoekonomski položaj človeka omogočata in zahtevata idejno-politično oblikovanje ljudi, ne kot vulgarizirano vtepanje v glave zveličavnih formul in resnic, temveč kot oblikovanje razmišljujočih in z znanjem oboroženih ljudi. Tudi tu bodo pomembne naloge zadane tistim, ki prihajajo!

Torej ni malo nalog, zapletenih in zgodovinsko pomembnih. In menim, da ni treba biti pesimist, da bi jim slovenski rodovi, ki prihajajo, ne bi bili kos!

Dozdeva se mi, da ni docela upravičen strah, obup in nostalgija, ki se včasih pojavljajo ob razkroju nekaterih tradicionalnih vrednot. »Razkroj sveta« in vse tisto, kar naj bi prihajalo z mladimi, z dolgolasci in ne vem še kom in čem, ni samo negativna reakcija na obstoječe, ni samo negacija obstoječega. V hotenjih teh spontanih teženj mladih je moč čutiti, če nisi slep in gluhi in če ne gledaš samo nazaj, tudi porajanje, prisotnost čudovitih vrednot. Mar ni ta dolgolasi rod čudovito človečen, razbremenjen bolj kot kateri koli pred njim rasnih, nacionalnih in drugih predsodkov. Katera generacija je znala biti tako strpna do osebnosti posameznika, tako zavračujoča konvencionalnost, pridobitništvo, majhno udobje, mali ugled, hierarhičnost med ljudmi, ki naj jo odraža tudi zunanost in podobno? Katera se je znala tako zelo otresti tabujev in izmaličenj, dvojne morale in vsega tistega, kar je bremenilo odnose med ljudmi, tudi odnose med moškim in žensko? Mar je trdna solidarnost mladih, ki se kaže v njihovem obsojanju tega, kar se dogaja v Vietnamu ali v Grčiji ali na Češkem, res znamenje duhovnega razkroja, katerega naj bi nas bilo strah? Ali so pretekla obdobja in vrednote teh obdobj bil res tako čudovita, tako človečna, da bi jih bilo vredno kar po vrsti objokovati, in ali je to, kar nam ponuja prihodnost, res vse vredno strahu? Seveda je res, da obrobneži so, a so tudi bili. Ekscesi, neuravnovešenosti so tudi bili in so še. Komercializacija in razprodaje človeškega so bile in so žal še! Ne utopična uravnilovka, temveč

nagrajevanje po delu, celo še doslednejše spodbujanje človeka k ustvarjalnosti, bo tudi prihodnjega četrto stoletja deviza napredka in človekove ustvarjalnosti.

Del velikih načrtov, del uresničenega demokratičnega samoupravnega socializma, ki naj jih uresniči prihajajoči rod, pa bo vsekakor tudi močna socialna solidarnost. Ne solidarnost revežev, temveč solidarnost relativno bogate in bogateče družbe, solidarnost, temelječa na spoštovanju človeka, solidarnost kot integracijski dejavnik družbe in naroda. Interesi tistih slojev, ki jih njih objektivni položaj sili k težnjam po spremembah, bodo tako v smislu socialne solidarnosti kot tudi obče družbenoekonomske politike morali biti deležni velike pozornosti vse družbe in ZKJ kot avantgarde še posebej. In mar nas poudarjeni socialni občutek mladih — ki se kaže tudi v strastnem obsojanju resničnih ali navideznih malverzacij, privilegijev in podobnega, ne more navdati z vero, da bo tudi tu storjen v prihodnjem četrto stoletju pomemben korak naprej?

Ob materialni rasti in modernizaciji Slovenije, ob novi duhovni podobi slovenske družbe, ob socialni obče narodni solidarnosti bo prav gotovo v ospredju tudi nadaljnja državno-politična graditev naše slovenske samoupravne narodne skupnosti. Doživeta in izoblikovana, ne kot mit in ne kot iluzija, temveč kot samo po sebi razumljiva stvarnost, naj bi bila slovenska državnost v okviru jugoslovanske in svetovne skupnosti. Bodoči rod se bo vse manj opajal ob tradicionalnih nacionalizmih, predsodkih in podobnem. Prav gotovo pa tudi ne bo brezbarven. Že zamenjuje in vse bolj bo zamenjevala občutek narodne ogroženosti želja po oblikovani, dosledni, moderni in tudi premočrtni slovenski politiki kot temelju jugoslovanskega dogovarjanja. Naša ustvarjalnost in prisotnost, ustvarjalni dialog s partnerji v Jugoslaviji in zunaj nje in rezultati tega dialoga bodo vse bolj merilo nacionalnosti naše politike, vse manj pa bo to koketiranje s takimi ali drugačnimi občutki manjvrednosti in zagrenjenosti. Začrtana pot razvoja jugoslovanske federacije nam zbuja optimizem, mladi rod pa bo dolžan voditi in nadaljevati boj tako zoper koncepcije unitarističnega utesnjevanja naše samobitnosti in naših hotenj kot tudi zoper tiste oblike slovenskega nacionalizma, ki bi dileme in izzive sodobnega sveta radi obšli s skrivanjem glave v pesek. Resnejših nalog, ki jih razvoj znanosti in tehnologije omogoča, čas pa že postavlja tudi pred Slovence in jih bo še bolj, pa se ni moč lotevati in jih opraviti s skrivanjem glave v pesek, temveč z dogovori in sodelovanjem na temelju skupnih interesov in čistih računov. Torej ne z vero v moč uniformiranih, nasilno poenotenih rešitev kot tudi ne z nacionalistično jokavostjo, pač pa s prizadevanjem in zagnanostjo tako za pravico lastnega odločanja o svojem lastnem kot tudi za vsestransko sodelovanje.

Prihodnost prihodnjega četrto stoletja je izzivajoče zapeljiva. Velikim dosežkom prvega četrto stoletja slovenske svobode in socializma naj bi drugo dodalo omenjeno in še marsikaj. Leto 2000 naj bi

slovenski narod dočakal moderen, materialno bogat, duhovno prerojen, notranje solidaren, z izoblikovanimi socialističnimi, samoupravnimi družbenimi odnosi, sproščen in ustvarjalen na vseh področjih, razbremenjen kompleksov, predsodkov in ozkosti, brez občutkov ogroženosti, pač pa prežet s spoznanjem in vero v svojo lastno ustvarjalnost in življenjsko moč, temelječo na dosežkih polstoletnega svobodnega življenja in ustvarjanja. Cilj je zapeljiv; čeprav oddaljen in nikakor ne zagotovljen, pa vendar dosegljiv. Njegovo uresničenje je odvisno od rodu, ki prihaja; od tega, ali bo znal nadaljevati v bistvu že med NOB začrtano pot; da, nadaljevati, ne ponavljati, ker ponavljanje ni napredek, temveč stopicanje na mestu!

Kaj je družbena lastnina?

Precej črnila je bilo že uporabljenega pri nas za različne — odgovore na to vprašanje. Ker je tako — in dokler se ne bomo dokopali do enakih pogledov na družbeno lastnino — ni nič nepravilnega, če tudi jaz na »svoj« način odgovorim na zastavljeno vprašanje.

Odgovor na vprašanje, kaj je družbena lastnina, morata sestavljati pravzaprav dva odgovora: najprej, odgovor na vprašanje, kaj pomeni izraz »lastnina« v pojmu družbena lastnina in potem, kaj pomeni izraz »družbena« v sklopu istega pojma.

Del doslej objavljenih odgovorov na prvo vprašanje o družbeni lastnini — o tem, ali je ali ni lastnina — popolnoma zanikuje lastninski značaj družbene lastnine; družbena lastnina naj ne bi bila »prava« lastnina, pa čeprav uporabljamo izraz »lastnina« v pojmu družbena lastnina. Drugi trdijo, da je družbena lastnina hkrati lastnina in ne-lastnina oziroma, kot tudi pravijo, da je družbena lastnina »quasi« lastnina. Tretji pa ugotavljajo, da je družbena lastnina prava lastnina.

Odgovori na drugo vprašanje o družbeni lastnini — o tem, kaj pomeni izraz »družbena« — niso tako različni, kot so odgovori na prvo vprašanje. Na splošno velja, da označuje izraz »družbena« v pojmu družbena lastnina okoliščino, da je družba kot celota lastnik produkcijskih sredstev in drugih dobrin — nekako to, kar smo včasih imenovali splošno družbeno premoženje. Čeravno bi se zdelo, da o drugem vprašanju glede družbene lastnine ne more biti posebnega spora, bomo videli, da je tudi ta videz varljiv.

Preden se lotimo prvega vprašanja o družbeni lastnini — ali je ali ni prava lastnina, moramo povedati, kaj je lastnina — prava seveda — saj bomo šele tako lahko pravilno presojali zastavljeno vprašanje. Po splošno znani in priznani opredelitvi je lastnina »izključna pravica« razpolaganja z dobrinami. Odgovor na vprašanje, ali je družbena lastnina prava lastnina ali ne, se potemtakem spremeni v vprašanje, ali v okviru družbene lastnine — z dobrinami, o katerih pravimo, da so v družbeni lastnini, ljudje razpolagajo na podlagi »izključnih pravic« ali ne.

Pustimo za trenutek ob strani teoretična vprašanja, ki so v zvezi z opredelitvijo družbene lastnine, in si rajši oglejmo, kaj se prav-

zaprav dogaja z »družbeno lastnino« v vsakdanjem življenju. Ali je razpolaganje z dobrinami, ki jim pravimo družbena lastnina, (pravno) urejeno z »izključnimi pravicami« ali ne?

Že na prvi pogled je videti, da je velika večina dobrin v družbeni lastnini vključena v »izključne pravice« razpolaganja — velika večina družbene lastnine je razdeljena med pravne osebe — gospodarske in druge organizacije, ki imajo »izključno pravico« razpolagati z družbenim premoženjem, ki jim je dano v upravljanje. Če se pri tem omejim samo na dobrine, ki jih upravljajo gospodarske organizacije, je popolnoma jasno in vsakomur razumljivo, da ima vsaka posamezna gospodarska organizacija »izključno pravico« razpolagati z vsemi dobrinami, ki so v »njeni« družbeni lastnini. Samo vsaka posamična gospodarska organizacija lahko odloča o tem, kaj bo storila z dobrinami, ki jih upravlja, ali jih bo prodala in ob kakšnih pogojih drugim gospodarskim organizacijam ali ne. Ali bo za denarna sredstva, ki si jih pridobi s prodajo svojih izdelkov ali osnovnih sredstev, nabavila druge dobrine ali ne. In končno, kako bo delila dohodek, ki si ga s svojo gospodarsko dejavnostjo ustvarja.

Ni dobrine (ki je sorazmerno redka), ki bi bila v družbeni lastnini, ki ne bi bilo razpolaganje z njo preneseno na neko gospodarsko organizacijo na podlagi »izključne pravice«, ki jo ta gospodarska organizacija ima. Potemtakem moramo reči, da je, vsaj kar se tiče odnosov med gospodarskimi organizacijami, razpolaganje z dobrinami, ki so v družbeni lastnini, (pravno) urejeno z »izključnimi pravicami«. Če sklepamo po teh dejstvih, ki sem jih doslej navedel, moramo reči, da je družbena lastnina »prava« lastnina.

Ko smo ugotovili, da je družbena lastnina »prava« lastnina v odnosih med gospodarskimi organizacijami, si oglejmo še, kaj se z njo dogaja v odnosih znotraj gospodarskih organizacij — ali so dobrine, ki so v družbeni lasti, tudi tukaj vključene v »izključne pravice« razpolaganja? Z družbenimi dobrinami ne more v posamezni gospodarski organizaciji vsakdo razpolagati po svoji volji, pač pa samo pooblaščen osebe, in še to na posebej določen način. Vse dobrine, ki so v družbeni lasti, so vselej pod posebno evidenco ali celo pod ključem, da bi se preprečilo neodgovorno in nepooblaščenno razpolaganje z njimi. Osebe, zadolžene za družbene dobrine, odgovarjajo za svoje poslovanje finančno, materialno in kazensko.

Ni dobrine (ki je sorazmerno redka), ki bi bila v družbeni lasti in ki razpolaganje z njo ne bi bilo urejeno tudi znotraj vsake posamezne gospodarske organizacije z »izključnimi pravicami«. To pomeni, da so dobrine v družbeni lasti tudi z vidika odnosov med člani posamezne gospodarske organizacije v »pravi« lastnini.

Razpolaganje z dobrinami, ki so v družbeni lastnini, je potemtakem z obeh vidikov urejeno z »izključnimi pravicami«. To pa pomeni, da je družbena lastnina »prava« lastnina, kakorkoli nanjo gledamo. Odnosi med ljudmi, ki so vključeni v družbeno lastnino, so potemtakem lastninski odnosi, tudi če jih obravnavamo samo z vi-

dika njihovih odnosov prek dobrin — stvari, produkcijskih sredstev ali produktov njihovega dela, ki so družbena lastnina.

Dobrine v družbeni lastnini bi ne bile »prava« lastnina, če razpolaganje z njimi ne bi bilo (pravno) urejeno z »izključnimi pravicami«. Tudi take dobrine imamo v družbeni lastnini, npr. ceste in (vsaj deloma) tudi vode. Po cesti se lahko vozi ali hodi kdorkoli, (naravno) vodo lahko pije ali se umiva z njo vsakdo. Zato te dobrine, če ravno pravimo tudi zanje, da so družbena lastnina, pravzaprav to niso, ker niso lastnina. Te dobrine so javne dobrine, ne pa (družbena) lastnina. Lastnina (kakršnakoli) postanejo te dobrine takrat, kadar je njihovo izkoriščanje urejeno z »izključnimi pravicami«. Tako npr. postanejo lahko (družbena) lastnina tiste avtomobilske ceste, ki je za vsako njihovo posamično izkoriščanje treba plačati določeno odškodnino kot za katerokoli drugo dobrino, ki je sorazmerno redka. Odnosi, ki jih ljudje vzpostavljajo med seboj prek javnih dobrin, ki so v družbeni lastnini, potemtakem niso lastninski odnosi.

Iz tega je lepo videti, kako nekritično uporabljamo pojem družbena lastnina. Prvič, takrat, kadar pravimo, da družbena lastnina ni »prava« lastnina, pa kljub temu zanj uporabljamo izraz lastnina, kar nasprotuje že preprosti logiki. In drugič, kadar z istim pojmom označujemo popolnoma drugačne — res nelastninske odnose med ljudmi prek »stvari« — javnih dobrin.

Razpolaganje z dobrinami pa ni »prava« lastnina samo v našem socialističnem družbenem redu, temveč tudi v državnobirokratičnem. To je družbeni red, kakršnega smo imeli pri nas do uvedbe samoupravljanja in kakršnega imajo še danes države vzhodnega bloka. Tudi tam je razpolaganje z dobrinami, ki so v družbeni (ali državni) lastnini, urejeno z »izključnimi pravicami«. To pa pomeni, da je tudi državna lastnina »prava« lastnina. Razloček med našo »družbeno lastnino« in med državnobirokratično, kakor jo lahko določneje imenujemo, je samo v tem, da imajo tam druge skupine ljudi »izključne pravice« razpolaganja z dobrinami v družbeni lastnini, ne pa v lastninskem značaju tega razpolaganja — ki je v obeh primerih »prava« lastnina.

Ob tem ko ugotavljam, da je družbena lastnina »prava« lastnina, zato ker sestoji iz »izključnih pravic« razpolaganja z dobrinami, se lahko vprašamo, ali morda omejitve »izključnih pravic«, ki jih družba s svojimi predpisi uveljavlja, ne spreminjajo družbene lastnine v neki nov družbeni odnos pri razpolaganju z dobrinami, ki ga ne bi mogli označevati za »pravo« lastnino? Če hočemo odgovoriti na to vprašanje, moramo najprej ugotoviti, za kakšne omejitve »izključnih pravic« v resnici gre.

Najpomembnejša omejitve družbe so vsekakor razni družbeni prispevki in davki. Ti ukrepi družbe resnično omejujejo »izključne pravice« razpolaganja z dobrinami, saj so gospodarske organizacije (pravno) prisiljene določen del dobrin brez nadomestka prenesti v

družbene sklade. Te omejitve pa so značilne za vsako lastninsko obliko. In kakor npr. davki ne spremene oblike privatne kapitalistične lastnine v nekaj, kar ne bi bilo lastnina ali še celo kar ne bi bilo kapitalistična lastnina, tako tudi pri nas družbeni prispevki in davki ne spremene lastninskega značaja družbene lastnine. Ne spremene »izključnih pravic« razpolaganja v nekaj drugega, kar ne bi bilo »izključna pravica«, temveč samo izločijo del dobrin iz ene »izključne pravice« razpolaganja (gosp. organizacije) in jih prenesejo v drugo »izključno pravico« razpolaganja (družbenega sklada).

Druge omejitve »izključnih pravic« razpolaganja z dobrinami se nanašajo predvsem na način razpolaganja z dobrinami oziroma z njihovim vrednostnim izrazom. Npr. obvezen obračun amortizacije, način prodaje osnovnih sredstev zunaj družbene lastnine, način in pogoje nabavljanja nekaterih investicijskih dobrin, najemanje nekaterih kreditov, način poravnavanja svojih finančnih obveznosti do drugih nosilcev družbene lastnine in podobno.

Če celo prenašanje dela dobrin iz »izključnih pravic« razpolaganja v nobeni izmed sodobnih družb ne spreminja lastninskega značaja dane oblike lastnine, ga more še manj spreminjati tako omejevanje »izključnih pravic« razpolaganja, ki sem ga pravkar omenil. Kolikor ne gre pri tem omejevanju »izključnih pravic« razpolaganja, ki so značilna tako ali drugače za vsako razvito družbo, ko se država na različne načine vmešava v gospodarstvo, kakor pravimo, gre pri družbeni lastnini za take ukrepe, ki so značilni za posebno obliko lastnine. Omenjeni ukrepi potemtakem vzpostavljajo neko obliko lastnine, nikakor pa ne odpravljajo lastninskega značaja odnosov med ljudmi, ki prej ali slej temelji na »izključnih pravicah« razpolaganja z dobrinami, ki so v družbeni lastnini, pa čeravno na neki način omejenih.

Vprašamo se še lahko, zakaj pa sploh mora biti razpolaganje z dobrinami, ki so v družbeni lastnini, vključeno v »izključne pravice« posameznih nosilcev teh pravic — gospodarskih organizacij?

Da bi odgovorili na to vprašanje, ne bo treba še posebej razmišljati in dokazovati, kako je le tako mogoče doseči smotrno uporabo družbenih sredstev. Le tako, da vsak nosilec družbene lastnine upravlja družbena sredstva kot svoja, je sploh možno racionalno gospodarjenje. Ni si težko predstavljati, kakšno bi bilo gospodarjenje z družbenimi sredstvi, če bi to sploh lahko imenovali gospodarjenje, če bi vsaka gospodarska organizacija lahko neomejeno razpolagala s sredstvi drugih gospodarskih organizacij. Če bi vsaka gospodarska organizacija imela »pravico razpolaganja« z dobrinami druge gospodarske organizacije, nobena gospodarska organizacija ne bi imela »izključne pravice« razpolaganja. Tako razpolaganje potemtakem ne bi bilo »pravo« lastninsko razpolaganje. Razumljivo je, da bi to pripeljalo do uničevanja družbenega premoženja, če pri tem niti ne upoštevamo, da bi tako tudi posamezni ljudje kot zasebniki lahko izkoristili tako »nelastninsko« družbeno lastnino.

»Izključna pravica« razpolaganja z dobrinami, ki so v družbeni lastnini, pravica, ki jo imajo njeni posamezni nosilci, je potemtakem najbolj temeljen (objektiven) pogoj za to, da ljudje, ki upravljajo družbeno lastnino, sploh lahko racionalno gospodarijo. Lastninski odnosi med ljudmi v okviru družbene lastnine so potemtakem objektivno nujni, če naj družba, ki temelji na taki obliki lastnine, sploh obstoja in se razvija, ne glede na to, katere družbene skupine imajo »izključne pravice« razpolaganja z dobrinami v družbeni lastnini. Seveda pa je od tega, katere skupine ljudi imajo »izključne pravice« razpolagati z družbenimi dobrinami, odvisno, ali bo gospodarjenje v družbeni lastnini bolj ali manj racionalno. Toda s tem vprašanjem smo že posegli v drugi del razprave in zato o tem pozneje.

Po vsem, kar sem doslej povedal, lahko rečemo, da je samoupravljanje, ki smo ga pri nas uvedli, spremenilo samo nosilce »izključnih pravic« razpolaganja z dobrinami v družbeni lastnini, ni pa spremenilo lastninskega značaja družbene lastnine oziroma razpolaganja z dobrinami v družbeni lastnini. Če trdim, da je »spremenilo samo« nosilce »izključnih pravic« razpolaganja z dobrinami v družbeni lastnini, to seveda ne pomeni, da podcenjujem pomen take družbene spremembe, temveč pomeni samo to, da se zaradi samoupravljanja ni prav nič spremenil lastninski način razpolaganja z dobrinami. Spremenila se je samo ena oblika lastninskega razpolaganja z dobrinami v drugo, ne da bi zato bil odpravljen lastninski način razpolaganja z dobrinami v družbeni lastnini. Prej so npr. imela »izključne pravice« razpolaganja z dobrinami v družbeni lastnini ministrstva ali direkcije panog, poslej pa imajo »izključne pravice« razpolagati z dobrinami v družbeni lastnini samostojne gospodarske organizacije socialistične družbe.

Samoupravljanje je potemtakem posebna lastninska oblika odnosov med ljudmi v družbeni produkciji prek dobrin (stvari) v okviru družbene lastnine, saj temelji na »izključnih pravicah« razpolaganja z dobrinami v družbeni lastnini. Družbena lastnina (dobrin) je potemtakem »prava« lastnina.

Drugo vprašanje o družbeni lastnini se nanaša na izraz »družbena«. Kaj pomeni ta izraz v sklopu pojma družbena lastnina?

Preden bomo začeli razmišljati o tem vprašanju, moramo ugotoviti, kaj pravzaprav pomeni prilastek pri izrazu lastnina, v našem primeru prilastek »družben« v pojmu družbena lastnina? Če označuje lastnina take odnose med ljudmi v družbeni produkciji (prek stvari), ki so vklenjeni v »izključne pravice« razpolaganja z dobrinami, potem pomeni prilastek k lastnini tisto osebo (ali tisto skupino ljudi), ki ima te pravice, oziroma tistega, ki je nosilec (dane) »izključne pravice« razpolaganja z dobrinami. Pojem »kapitalistična lastnina« nam npr. pove, da so kapitalisti tisti, ki imajo »izključne pravice« razpolagati z dobrinami. Pojem »zasebna (privatna) lastnina« nam pove npr. to, da so zasebniki tisti, ki imajo »izključne pravice« razpolagati z dobrinami. Toda »kapitalistična lastnina« je

tudi »zasebna lastnina«. To pomeni, da nam prilastek pri izrazu lastnina pokaže različna obeležja nosilca »izključnih pravic« razpolaganja z dobrinami.

Oglejmo si nekaj primerov, da bomo lažje razumeli, za kaj pri tem gre. Lastnina posamezne osebe je individualna lastnina, ta pa je hkrati tudi zasebna lastnina. Ni pa vsaka zasebna lastnina tudi individualna lastnina, saj imamo tudi kolektivno zasebno lastnino, npr. združna lastnina ali pa delniška lastnina. Lastnina obrtnika je potemtakem individualna zasebna lastnina. Kapitalistična lastnina pa je lahko individualna zasebna (kapitalistična) lastnina ali pa kolektivna zasebna (kapitalistična) lastnina.

Kapitalistična lastnina pa je lahko tudi nezasebna in neindividualna: npr. državnokapitalistična lastnina (lastnina kapitalistične države) je taka državno-kolektivna kapitalistična lastnina. Če je ta lastnina državna, ne more biti niti zasebna niti individualna, temveč je lahko le kolektivna in nezasebna: zato je državnokapitalistično kolektivna. Državnokapitalistična lastnina je ta lastnina zato, ker je lastnina kapitalistične države. Pa še tukaj bi lahko bili razločki glede na to, kako je konkretno organizirana državno-kapitalistična lastnina — ali deluje državnokapitalistično podjetje kot samostojna gospodarska organizacija, torej kot samoupravna v okviru državnokapitalistične lastnine, ali pa upravlja tako gospodarsko organizacijo birokratični aparat kapitalistične države. V takem primeru bi morali razločevati med samoupravno državnokapitalistično lastnino in državno-birokratično kapitalistično lastnino.

Ker pa temelji, kot vemo, kapitalistični družbeni red na samostojnih kapitalističnih gospodarskih organizacijah, se tudi državnokapitalistična lastnina v veliki večini primerov vzpostavlja v obliki samostojnih državnih gospodarskih organizacij. Le v redkih primerih bolj zaostalih kapitalističnih držav bi lahko govorili o birokratični državnokapitalistični lastnini oziroma vsaj o nekaterih njenih elementih. Ta primer sem omenil samo zato, da sem prikazal, kako zapletene bi morale biti opredelitve nekaterih oblik lastnine v sodobnih razvitih družbah, če bi hoteli, da bi »izključne pravice« razpolaganja z dobrinami ustrezno teoretično označili.

Po vsej verjetnosti bo tako tudi s pojmom družbena lastnina, saj je, kot vidimo že na prvi pogled, precej ohlapna konstrukcija v primerjavi s tem, kar smo o prilastkih k izrazu lastnina že doslej izvedeli.

Ako zdaj kar se da na splošno označimo vlogo prilastka pri izrazu lastnina, lahko rečemo, da nam ta pokaže nosilca »izključnih pravic« razpolaganja s stvarmi — ali je eden ali jih je več (kolektiv) in na kakšen način se ti formirajo. Prilastek pri lastnini nam potemtakem označuje neko posebno obliko lastnine oz. neki poseben način izkoriščanja »izključnih pravic« razpolaganja z dobrinami.

Družbena lastnina je po vsem tem, kar sem doslej zapisal, neka posebna oblika lastnine.

Poskušajmo zdaj ugotoviti, kakšna oblika lastnine je to oziroma, še bolj konkretno, kdo so stvarni nosilci »izključnih pravic« razpolaganja z dobrinami in s tem »lastniki« družbene lastnine.

Že v prvem delu spisa, kjer sem ugotavljal, ali je družbena lastnina »prava« lastnina ali ne, sem zapisal, da so gospodarske organizacije tiste, ki imajo »izključno pravico« razpolagati z dobrinami v družbeni lastnini. Ker so gospodarske organizacije socialistične družbe pravne osebe, se moramo vprašati še naprej po ljudeh, ki v teh gospodarskih organizacijah delajo, če hočemo vedeti, kdo so nosilci družbene lastnine. Socialistični proizvajalci, združeni v posamezni gospodarski organizaciji, so stvarni nosilci družbene lastnine. Lahko celo rečemo, da so socialistični proizvajalci v obliki socialističnih gospodarskih organizacij lastniki družbenega premoženja, saj so prav oni nosilci »izključnih pravic« razpolaganja z družbenim premoženjem.

Tako smo prispeli do prve bolj konkretne opredelitve družbene lastnine. Družbena lastnina je lastnina socialističnih proizvajalcev. Toda že to prvo spoznanje, do katerega smo prispeli, ko smo hoteli bolj konkretno opredeliti pojem družbena lastnina, terja še nadaljnja pojasnila, če naj bo zadosti »konkretno«; to je, če naj ustreza dejanskim razmeram pri izkoriščanju »izključnih pravic« razpolaganja z dobrinami v družbeni lastnini. Družbena lastnina je lastnina socialističnih proizvajalcev kot lastnina vseh socialističnih proizvajalcev oziroma kot lastnina družbe socialističnih proizvajalcev. S tega vidika je prilastek »družbena« v pojmu družbena lastnina upravičen. Toda upravičen je samo v primeru, če je družbena lastnina resnično lastnina vseh socialističnih proizvajalcev.

Da pa bi lahko bile dane dobrine resnično lastnina vseh socialističnih proizvajalcev, morajo biti resnično vsi socialistični proizvajalci v takem družbenogospodarskem položaju, da lahko na podlagi »izključnih pravic« razpolagajo z dobrinami v družbeni lastnini. Ker je »izključna pravica« razpolaganja z dobrinami stvarna pravica, ne pa samo deklaracija o pravicah, lahko ugotovimo, da lahko socialistični proizvajalci stvarno izvajajo »izključno pravico« na dobrinah, ki so v družbeni lastnini samo tako, če so te dobrine med nje na neki način razdeljene.

Popolnoma je namreč jasno, da ne morejo vsi socialistični proizvajalci hkrati odločati o uporabi vseh dobrin, ki so v družbeni lastnini, temveč da lahko to delajo samo tako, če so te dobrine med nje na neki način razdeljene. Le tako namreč resnično lahko vsi socialistični proizvajalci sodelujejo pri izvajanju »izključnih pravic« razpolaganja z dobrinami v družbeni lastnini. Družbena lastnina ni potemtakem družbena lastnina zaradi tega, ker smo jo tako deklarirali, pa četudi smo ji včasih pravili splošno družbena lastnina, temveč je družbena lastnina zaradi tega, ker so vsi socialistični proizvajalci v takem družbenoekonomskem položaju, da lahko stvarno izkoriščajo svoje »izključne pravice« razpolaganja z dobrinami.

V zvezi s tem moramo reči še to, da je pojem splošna družbena lastnina, ki smo ga včasih uporabljali z namenom, da bi kar se da poudarili (splošno) družbeni značaj družbene lastnine, nesmisel. Vsa-komur je namreč razumljivo, da vsi ljudje, ki so člani naše družbe, ne upravljajo dobrin v družbeni lastnini — npr. kmetje ali pa proizvajalci brez zaposlitve. Družbena lastnina je lastnina družbe socialističnih proizvajalcev, to je tistih oseb, ki so v delovnem razmerju v socialističnih gospodarskih organizacijah, ne pa splošno družbena lastnina v pomenu lastnine vse socialistične družbe.

Če ne bi pri presojanju danih oblik lastnine upoštevali tega, kdo ima stvarne »izključne pravice« razpolaganja z dobrinami, ne bi nikakor mogli pravilno pojmovati resničnih odnosov pri upravljanju dobrin, za katere pravimo, da so v družbeni lastnini. Tako npr. tudi v drugih državah, ki same sebe imenujejo socialistične, trdijo, da je pri njih družbena lastnina. Pa ne samo to, trdijo celo, da je samo pri njih prava družbena lastnina, ker je le-ta pod splošno družbeno kontrolo — prek centralnega plana itd. In zaradi tega očitajo našemu samoupravljalškemu družbenemu redu, da ni socialističen, ker je razbil družbeno lastnino med posamezne organizacije socialističnih proizvajalcev.

Dobrine so seveda lahko lastnina samo tistih, ki resnično z njimi razpolagajo, vse drugo so samo deklaracije. Če socialistični proizvajalci nimajo »izključnih pravic« na družbenih dobrinah, potem to ne more biti niti njih lastnina niti lastnina družbe socialističnih proizvajalcev, še manj je seveda to lahko splošno družbena lastnina. V takem primeru je družbena lastnina lastnina »družbe« tistih oseb, ki imajo »izključne pravice« razpolaganja z družbeno lastnino. To pa je »družba« državnih birokratov in zato imenujem tako »pravo« socialistično družbeno lastnino državnobirokratično lastnino, družbeni red, ki temelji na taki obliki lastnine, pa državni birokratizem.

Družbena lastnina (socialističnih proizvajalcev) potemtakem ni družbena lastnina zaradi tega, ker bi bila splošna družbena lastnina, temveč je to zaradi tega, ker je lastnina vsakega socialističnega proizvajalca in zato njih vseh, organiziranih v samostojnih socialističnih gospodarskih organizacijah socialistične družbe. Družbena lastnina je potemtakem družbena lastnina družbe socialističnih proizvajalcev prav zaradi tega, ker je med nje razdeljena.

Tako konkretno obliko družbene lastnine imenujem kolektivno samoupravno obliko lastnine. Zanj je značilno, da kolektivi socialističnih proizvajalcev popolnoma svobodno — kot lastniki — »izključno« razpolagajo z dobrinami, za katere pravimo, da so v družbeni lastnini. Tej (izključni) kolektivno samoupravnimi obliki lastnine se približuje naša družbena lastnina, če ne štejem nekaterih manjših omejitev »izključnih pravic« razpolaganja z družbenim premoženjem, o katerih bom razpravljal proti koncu razprave.

S tem ko sem zapisal, da je družbena lastnina lastnina vseh socialističnih proizvajalcev, sem pravzaprav že zadosti določno ozna-

čil njen družbeni značaj s tistega vidika, s katerega sem doslej obravnaval družbeno lastnino, to je z vidika vsakega posameznega socialističnega proizvajalca. Toda to je samo en vidik družbenosti družbene lastnine. Obravnavati moram še drugi vidik, koliko je družbena lastnina socialističnih proizvajalcev družbena s »splošno« družbenega vidika, z vidika družbe vseh socialističnih proizvajalcev oziroma socialističnih proizvajalcev kot celote. Preden pa se bom začel ukvarjati s tem področjem, moram reči še nekaj besed o prvem delu tega vprašanja — o tem, kako je lahko družbena lastnina stvarno lastnina vseh socialističnih proizvajalcev.

Kot sem že zapisal, je lahko družbena lastnina lastnina vseh socialističnih proizvajalcev samo tako, da je družbeno premoženje med nje razdeljeno v obliki samostojnih socialističnih organizacij — torej samoupravnih, kot navadno pravimo. Pri tem poudarjam samostojnost (samoupravnost) socialističnih gospodarskih organizacij, saj je tudi v državnobirokratičnem družbenem redu družbeno premoženje razdeljeno med gospodarske organizacije. Toda te gospodarske organizacije niso samostojne, v njih zaposleni proizvajalci nimajo »izključnih pravic« razpolagati z dobrinami, z njimi razpolaga državnobirokratični aparat in so zato njihova lastnina.

Toda ta objektivna okoliščina, da lahko socialistični proizvajalci stvarno imajo »izključno pravico« razpolaganja z dobrinami v družbeni lastnini samo tako, če se organizirajo v samostojne gospodarske organizacije, ima dve objektivni posledici: najprej to, da je vsak socialistični proizvajalec (družbeni) lastnik samo določenega omejenega dela družbenih dobrin; in potem to, da se lastnina socialističnih proizvajalcev oblikuje objektivno v neko kolektivno obliko lastnine socialističnih proizvajalcev. Prva in druga posledica sta objektivni in ju ne moremo odpraviti, če nočemo odpraviti tega, da bi bili socialistični proizvajalci resnični nosilci družbene lastnine.

Prvi vzrok za to, da socialistični proizvajalci lahko odigravajo vlogo lastnikov družbenih sredstev samo tako, če imajo »izključno pravico« razpolaganja samo na delu družbenega premoženja, je očitno materialno objektivne narave. Popolnoma je namreč razumljivo, da ne morejo vsi proizvajalci hkrati »izključno razpolagati« z vsem družbenim premoženjem. To preprečujeta tako razprostranjenost družbenih produkcijskih sredstev kot tudi razprostranjenost socialističnih proizvajalcev in hkrati z njima seveda tudi okoliščina, da ni možno z nikakršnimi organizacijskimi ukrepi prebroditi te objektivne materialne ovire, tako da bi lahko resnično vsi socialistični proizvajalci »izključno« razpolagali z vsem družbenim premoženjem.

Socialistični proizvajalci so torej lahko nosilci družbene lastnine kot svoje lastnine samo tako, da je družbeno premoženje na ustrezen način med nje razdeljeno. Brž ko pa je tako, se družbena lastnina, ki smo jo kot družbeno opredelili z vidika vsakega posameznega socialističnega proizvajalca, oblikuje v neko posebno kolektivno ob-

liko lastnine socialističnih producentov oziroma v lastnino kolektiva socialističnih producentov, ki so v danem trenutku zaposleni v posamezni socialistični gospodarski organizaciji — v kolektivno samoupravno obliko lastnine.

Spričo te objektivne okoliščine pa nastajajo zelo velike razlike med posameznimi socialističnimi proizvajalci v pogledu »izključnih pravic« razpolaganja z družbenimi dobrinami glede na to, v kateri gospodarski organizaciji socialistične družbe so »lastniki« družbenih produkcijskih sredstev trenutno zaposleni. In to se ne nanaša samo na različne možnosti, ki jih imajo različne gospodarske organizacije spričo — v vsakem trenutku dane količine, vrste in razvrstitve družbenih produkcijskih sredstev, kar vse ustvarja objektivne materialne razlike v »lastninskem« položaju posameznih socialističnih proizvajalcev, temveč se nanaša tudi na objektivne možnosti, ki jih imajo tisti (potencialni) proizvajalci, ki jim še ni uspelo, da bi postali socialistični proizvajalci.

To pa pomeni, da kolektivno samoupravna oblika lastnine socialističnih proizvajalcev — pa čeprav družbena oblika lastnine z vidika vsakega posameznega proizvajalca — nikakor še ni »zadosti« družbena z vidika vseh socialističnih proizvajalcev. Še manj je seveda ta oblika lastnine družbena lastnina z vidika tistih proizvajalcev, ki še niso socialistični proizvajalci, pa bi to želeli biti, kar sem že omenil. Kolektivna oblika lastnine socialističnih proizvajalcev bi morala potemtakem biti zaradi tega, ker ji je za objektivno materialno podlago razdeljeno družbeno premoženje, na neki poseben način organizirana, da bi resnično bila družbena lastnina družbe socialističnih proizvajalcev kot celote, ne pa samo kolektivna lastnina socialističnih proizvajalcev. Seveda tako, da hkrati ne bi prenehala biti lastnina vsakega posameznega socialističnega proizvajalca.

Kolektivno samoupravna oblika lastnine družbenih produkcijskih sredstev pa ima nekatere posebnosti, po katerih se razločuje od drugih doslej znanih (pretežno) zasebno kolektivnih oblik lastnine. Najpomembnejša je pri tem pač okoliščina, da socialistični proizvajalci ne vlagajo ob vstopu v določen kolektiv socialističnih proizvajalcev, se pravi, ob tem ko sprejemajo »izključne pravice« razpolaganja z delom družbenega premoženja (ko postanejo lastniki), nikakršnega svojega materialnega premoženja, temveč samo svojo delovno silo (zmožnost). Druga pomembna okoliščina pri oblikovanju te posebne kolektivne oblike lastnine pa je v tem, da so sicer lahko socialistični proizvajalci v stvarnem lastninskem razmerju vsakokrat samo do dela družbenih produkcijskih sredstev, da pa se z dejanskim (ali samo možnim) prehajanjem od enega do drugega dela družbenih produkcijskih sredstev to njihovo objektivno edino možno lastninsko razmerje uresničuje kot manj lastninsko navezano na popolnoma določena produkcijska sredstva, kot je običajno pri drugih doslej znanih oblikah lastnine produkcijskih sredstev.

Ti dve posebnosti kolektivne oblike lastnine socialističnih proizvajalcev imata seveda to posledico, da se ob oblikovanju lastninskega razmerja do družbenih produkcijskih sredstev pridobivajo sicer »izključne pravice« razpolaganja s konkretnim delom družbenega premoženja, da pa se hkrati s pravicami ne prevzemajo tudi »izključne« lastninske odgovornosti do tega konkretnega dela družbenega premoženja. To pa pomeni, da kolektivna samoupravna oblika lastnine družbenega premoženja ne more biti tista oblika družbene organizacije, ki bi omogočala družbi socialističnih proizvajalcev najbolj racionalno izrabiti njene materialne in subjektivne zmožljivosti.

Kolektivno samoupravna oblika lastnine socialističnih proizvajalcev potemtakem ni »pravilna« oblika lastnine v tistem pomenu, da bi bile na lastninsko pravilen način združene tako lastninske pravice kot lastninske odgovornosti do konkretnih dobrin, s katerimi socialistični proizvajalci razpolagajo. Če hočemo, da bo kolektivno samoupravna lastnina socialističnih proizvajalcev postala »pravilna« oblika lastnine, bi morala biti lastninska odgovornost do konkretnega dela družbenega premoženja, s katerim »izključno razpolagajo« kolektivi socialističnih proizvajalcev, sestavni del »izključnih pravic« razpolaganja. Le tako bo ta oblika lastnine produkcijskih sredstev tista oblika družbene organizacije, ki je objektivno upravičena zaradi višje stopnje smotrnosti gospodarjenja njenih nosilcev.

Potemtakem je tudi z družbenogospodarskega vidika kolektivno samoupravna oblika lastnine socialističnih proizvajalcev potrebna določenih sprememb, da bi kot posebna (nova) oblika lastnine družbenih produkcijskih sredstev postala tudi objektivno »pravilna« oblika lastnine. Tako torej tudi ekonomski razlogi narekujejo spremembo (izključne) kolektivno samoupravne oblike lastnine socialističnih proizvajalcev v drugačno samoupravno obliko lastnine, ne pa samo neko abstraktno načelo o popolnejši »družbenosti« kolektivne oblike lastnine socialističnih proizvajalcev. Ker pa lahko te spremembe v značaju oblike lastnine izvajajo samo družba socialističnih proizvajalcev kot celota, s tem ta družba tudi vzpostavlja (na neki način) na eni strani »pravilno« samoupravno obliko lastnine družbe socialističnih proizvajalcev, ki zdaj ni več izključno kolektivna, temveč postane družbeno kolektivna oziroma družbena tudi z vidika družbe socialističnih proizvajalcev kot celote. Tako obliko lastnine socialističnih proizvajalcev imenujem družbeno samoupravno obliko lastnine.

S tem smo tudi prispeli do enega temeljnih vprašanj o družbeni lastnini (socialističnih proizvajalcev): Kaj mora ukreniti družba socialističnih proizvajalcev (kot celota) oziroma njeni predstavniški organi, da bi družbena lastnina ne bila družbena samo z vidika vsakega posameznega socialističnega proizvajalca oziroma (izključno) kolektivno samoupravna, temveč da bi bila družbena lastnina tudi z vidika družbe socialističnih proizvajalcev kot celote, se pravi, da bi bila družbeno samoupravna oblika lastnine produkcijskih sredstev.

Preden pa bom odgovoril na to vprašanje, moram natančneje pojasniti pomen pojma (oziroma pojava) družbeno samoupravna oblika lastnine. Kot sem že prej omenil, prilastek pri pojmu lastnina opredeljuje nosilca »izključnih pravic« razpolaganja z dobrinami. Če smo s pojmom kolektivno samoupravna oblika lastnine označili dejstvo, da vsak posamezen kolektiv socialističnih proizvajalcev popolnoma svobodno razpolaga z dobrinami, potem označuje pojem družbeno samoupravna oblika lastnine take odnose pri upravljanju dobrin, kjer kolektiv socialističnih proizvajalcev nima »izključnih pravic« razpolaganja z dobrinami v družbeni lastnini v takem obsegu kot doslej. Kjer sta nosilca »izključnih pravic« razpolaganja hkrati družba socialističnih proizvajalcev kot celota in kolektiv socialističnih proizvajalcev v vsaki posamezni socialistični gospodarski organizaciji.

To pa lahko dosežemo samo tako, da družba predpiše kolektivu socialističnih proizvajalcev posebne pogoje, ob katerih lahko »izključno« razpolagajo z dobrinami v družbeni lastnini. S tem družba socialističnih proizvajalcev kot celota sicer omejuje »izključne pravice« kolektivov socialističnih proizvajalcev pri razpolaganju z dobrinami, toda s tem tudi namesto »izključnih« kolektivno samoupravnih vzpostavlja družbeno samoupravne »izključne pravice« kot pravi izraz družbeno samoupravne oblike lastnine produkcijskih sredstev. Družbeno samoupravna oblika lastnine socialističnih proizvajalcev je potemtakem taka oblika lastnine, kjer socialistični proizvajalci samoupravno razpolagajo z dobrinami v okviru določenih družbenih pravil.

Pri tem pa, ko govorimo o družbenih pravilih pri razpolaganju z dobrinami, razločujem med tistimi družbenimi pravili, ki so v razviti družbi objektivno nujna pri vsaki obliki lastnine — tudi pri zasebni obliki lastnine produkcijskih sredstev, in takimi družbenimi pravili, ki vzpostavljajo družbeni značaj kolektivne oblike lastnine socialističnih proizvajalcev. Med prvimi družbenimi pravili so najbolj značilne razne davščine, ki jih v vsaki družbi predpisuje država in ki ne spreminjajo obstoječe niti ne vzpostavljajo nikakršne nove oblike lastnine. Mednje spadajo tudi vsa tista pravila, ki urejujejo medsebojne odnose pri obstoječih oblikah lastnine, kot npr. o obrestnih merah, obveznicah, uzance o prometu blaga in podobna družbena pravila.

Tista družbena pravila pa, ki pri nas vzpostavljajo novo družbeno obliko lastnine, so »lastninska« pravila, pravila, ki (naj) urejajo »izključne pravice« razpolaganja z dobrinami socialističnih proizvajalcev, tiste »izključne pravice«, ki jih imajo v prejšnjem družbenem redu lastniki (kapitalisti) produkcijskih sredstev, torej lastninske pravice, ne pa tiste, ki jih ima že v kapitalizmu država.

Lastninske »izključne pravice«, ki jih objektivno mora imeti družba kot celota v socialistični družbi, se nanašajo na vse tri faze družbene produkcije, na neposredno proizvodnjo, na menjavo in

na delitev. Te družbene lastninske »izključne pravice« omejujejo popolnoma »izključne pravice« kolektivov socialističnih proizvajalcev, da bi tako postale družbeno samoupravne »izključne pravice« v neposredni proizvodnji, v menjavi in v delitvi ustvarjenega dohodka.

Družbeni vpliv v treh fazah družbene produkcije nikakor ni nujen zaradi tega, ker bi po vsej sili hoteli upoštevati nekakšno družbenost, temveč je objektivno nujen zaradi prej omenjenih objektivnih materialnih in družbenogospodarskih pomanjkljivosti kolektivno samoupravne oblike lastnine socialističnih proizvajalcev. Da je to tako, nas opozarjajo pojavi na področju vseh treh faz družbene produkcije, ki so jih doslej obvladovali kolektivi socialističnih proizvajalcev pretežno na podlagi popolnoma »izključnih pravic« razpolaganja z dobrinami — torej v pretežno kolektivno samoupravni obliki lastnine. Na področju neposredne proizvodnje so nerešena vprašanja o gradnji tako imenovanih dvojnih oziroma več enovrstnih kapacitet, o integracijskih procesih in podobno. Na področju menjave so še zlasti odprta vprašanja medsebojnih komercialnih in finančnih razmerij med enotami družbene lastnine, ki se periodično kažejo v najbolj ostri obliki s skoraj popolno nelikvidnostjo gospodarstva. Na področju delitve dohodka smo v zadnjem času vendarle spoznali, da pelje »izključna pravica« kolektivov socialističnih proizvajalcev do svobodne delitve dohodka do ekonomskih in političnih pretresov oziroma do manj racionalnega gospodarjenja z družbenim premoženjem, kot je objektivno upravičeno.

Po pomembnosti nakazanih odprtih »lastninskih« vprašanj družbene lastnine so vsekakor na prvem mestu vprašanja s področja delitve dohodka. To nam kaže tako praktično življenje, ki je za ta vprašanja najbolj občutljivo, na to nas opozarjajo tudi teoretična razmišljanja. V delitvi dohodka se namreč najbolj izrazito kažejo »izključne pravice« razpolaganja z dobrinami; v delitvi se pravzaprav končno in na najbolj izraziti način izraža določena oblika lastnine. Preprosto povedano — kdor ima »izključno pravico« delitve dohodka, je »izključni« lastnik produkcijskih sredstev, ki jih upravlja.

Oglejmo si primer. Kapitalistu kot lastniku produkcijskih sredstev sploh ni treba sodelovati v produkcijskem procesu; dokler ima »izključno pravico« deliti in s tem seveda tudi prisvajati si dohodek, še vedno ostane lastnik produkcijskih sredstev. Ko pa mu je ta pravica odvzeta, preneha biti lastnik produkcijskih sredstev. Iz tega primera je lepo videti, kako je za neko obliko lastnine najbolj odločujoča »izključna pravica« deliti in prisvajati si dohodek oziroma razpolagati z dobrinami pri delitvi.

To pa pomeni, da je prvi in najbolj odločujoči korak, ki ga mora narediti družba socialističnih proizvajalcev, če naj namesto kolektivno samoupravne vzpostavi družbeno samoupravno obliko lastnine, da na ustrezen način družbeno usmerja delitev dohodka socialističnih gospodarskih organizacij. Se pravi, da mora kolektivno

samoupravno »izključno pravico« razpolaganja z dobrinami pri delitvi spremeniti, na ustrezen način seveda, v družbeno samoupravno »izključno pravico«.

V zvezi z ugotovitvijo o tem, kako je družbeno usmerjanje delitve dohodka prvi (objektivni) pogoj za to, da bi bila družbena lastnina res »prava« in »pravilna« družbena lastnina, se moram dotakniti še vprašanja o obrestih na poslovni sklad. Nekateri tovariši namreč menijo, da so že obresti na poslovni sklad potrebna in zadostna družbena intervencija, ki zagotavlja družbenost lastnine socialističnih proizvajalcev. Ker je tako mišljenje v nasprotju z družbeno-gospodarsko opredelitvijo pojava lastnine kot »izključne pravice« razpolaganja z dobrinami, ga je sicer teoretično lahko ovreči. Vendar pa pri tem ne gre samo za logično izpeljavanje pojma lastnina, temveč tudi za neko posebno pojmovanje razmerja med »družbo« in »proizvajalci«, katerim bojda »družba« predaja družbena sredstva v »upravljanje« in zato terja od njih nekakšne »obresti«. Posebno logiko tega pojmovanja je treba namreč razjasniti, če hočemo dobera razumeti, kaj (naj) pomeni pojem družbena lastnina.

Kadar hočemo poudariti, da je družbeno premoženje družbena lastnina, ne pa lastnina kolektivov socialističnih proizvajalcev, pravimo, da daje družba socialističnim proizvajalcem družbeno premoženje le v upravljanje. Vprašam se naprej, kdo pa je ta družba? Ali niso ta družba socialistični proizvajalci? Torej družba socialističnih proizvajalcev predaja posameznim kolektivom socialističnih proizvajalcev družbena sredstva v upravljanje! Toda to se je zgodilo v resnici samo enkrat, takrat, ko smo spremenili državnobirokratični družbeni red v samoupravno socialističnega. Za tekoče družbene razmere (po tem prehodu) pa nikakor ne more veljati, da nekdo komu nekaj daje v upravljanje. Socialistični proizvajalci gospodarijo s sredstvi, ki si jih sproti ustvarjajo in individualno ter kolektivno prisvajajo. Socialistični proizvajalci potemtakem gospodarijo s svojimi sredstvi, seveda v posebni obliki lastnine, ki sem jo opisal.

V pojmovanju, kako nekakšna abstraktna družba predaja proizvajalcem družbena sredstva v upravljanje, se skriva tudi misel, da je ta družba lastnik družbenih produkcijskih sredstev, proizvajalci pa niso njih lastniki, temveč jih samo v imenu družbe upravljaajo kot nelastniki. Vprašujem se najprej, katera družba je lastnik družbenih produkcijskih sredstev, če ni to družba socialističnih proizvajalcev? In potem, če je to kolektivna oblika lastnine socialističnih proizvajalcev, je in mora biti vsak posamezen socialistični proizvajalec solastnik družbenih produkcijskih sredstev, se pravi, da mora biti v takem družbenogospodarskem položaju, da odloča na podlagi (sicer omejenih) — če je solastnik — vendar pa, potem ko so omejene, »izključnih pravic« razpolaganja z dobrinami, za katere pravimo, da so v družbeni lastnini.

Če sklenem to razmišljanje o družbeni lastnini in o predajanju v upravljanje, lahko ugotovim, prvič, da nihče ničesar nikomur ne

predaja v upravljanje; in drugič, da družba kot celota socialističnih proizvajalcev sploh ne more biti lastnik družbenih produkcijskih sredstev, če vsak posamezen socialistični proizvajalec ni v neki posebni obliki njih lastnik. Zaradi tega moramo namesto tega, da govorimo, kako družba predaja družbena sredstva v upravljanje socialističnim proizvajalcem, reči, da družba socialističnih proizvajalcev organizira upravljanje produkcijskih sredstev, ki so v lastnini te družbe, in sicer tako, da vsak posamezen socialistični proizvajalec lahko izvaja svojo vlogo solastnika družbenih (to je, tudi njegovih) produkcijskih sredstev.

Kot smo videli, je tak (lastninski) družbenogospodarski položaj socialističnega proizvajalca možno vzpostaviti samo tako, da socialistični proizvajalci izvajajo svoje lastninske pravice na konkretnih delih družbenega premoženja. Ker pa družbena lastnina ni družbena samo zaradi tega, ker je lastnina vsakega posameznega socialističnega proizvajalca, temveč je in objektivno mora biti družbena tudi tako, da je lastnina vseh hkrati oziroma družbe socialističnih proizvajalcev kot celote, se mora (splošno) družbeni značaj lastnine socialističnih proizvajalcev izraziti s posebnimi družbenimi pravili, ki jih morajo socialistični proizvajalci upoštevati pri razpolaganju (upravljanju) z družbenimi sredstvi.

Splošno družbeni značaj lastnine socialističnih proizvajalcev se potemtakem ne uresničuje prek centralnega državnega planiranja, kot smo tudi mi včasih mislili in kot še danes nekateri menijo, temveč se objektivno lahko racionalno uresničuje samo prek družbenih pravil na področjih neposredne proizvodnje, menjave in delitve samostojnih gospodarskih organizacij socialističnih proizvajalcev. In da ponovim, centralno državno planiranje sploh ne more biti izraz (splošno) družbene lastnine (socialističnih proizvajalcev), temveč je izraz državnobirokratične oblike lastnine, saj upravlja družbene dobrine državnobirokratični aparat, seveda na podlagi »izključnih pravic«, ki jih za to ima, se pravi, da je to državnobirokratična oblika lastnine, ne pa družbena lastnina (socialističnih proizvajalcev).

Obresti na poslovni sklad potemtakem nikakor ne morejo biti nekakšna družbena odškodnina, podobna obrestim v drugih družbenih redih, ko gre za razmerje med posojilodajalcem in posojilojemalcem. Spričo tega izraz obresti na poslovni sklad sploh ni pravilen za to posebno družbenogospodarsko razmerje socialistične družbe. Videli smo namreč, da družba socialističnih proizvajalcev posameznim kolektivom socialističnih proizvajalcev prav ničesar ne daje na posodo. Zato tudi nima nikakršne pravice do kakih obresti.

Če hočemo pojasniti vlogo obresti na poslovni sklad v naši družbi, moramo v skladu s prejšnjim razmišljanjem ugotoviti, kakšno objektivno vlogo pravzaprav imajo, neodvisno od tega, kako si jih nekateri razlagajo. Obresti na poslovni sklad so najprej mera minimalne rentabilnosti socialistične gospodarske organizacije. Tista organizacija, ki ni sposobna kriti s svojim dohodkom poleg mate-

rialnih stroškov tudi obresti na poslovni sklad, ima namreč izgubo. Zraven tega pa so obresti na poslovni sklad tudi neka posebna davščina, ki jo morajo gospodarske organizacije odvajati družbi. Toda obresti na poslovni sklad bi lahko bile mera minimalne družbene rentabilnosti, ne da bi bile hkrati državna davščina. To pa pomeni, da moramo obe ti vlogi obresti na poslovni sklad razločevati, če hočemo spoznati njihovo pravo naravo.

Po vsem tem, kar sem doslej zapisal o družbeni lastnini, lahko rečem, da je mera minimalne družbene rentabilnosti posebno pravilo družbe socialističnih proizvajalcev kot (skupnega) lastnika družbenih produkcijskih sredstev, ki naj zagotavlja, da bodo kolektivi socialističnih proizvajalcev najbolj smotrno gospodarili s (svojimi) družbenimi sredstvi. Določanje mere minimalne družbene rentabilnosti za gospodarjenje z družbenimi sredstvi je potemtakem tisti del naloge družbe, ki jo mora ta opraviti kot lastnik (skupni) družbenih produkcijskih sredstev. To je ena izmed objektivnih nalog, ki jo mora opraviti družba socialističnih proizvajalcev na področju delitve dohodka, če naj zagotovi racionalno gospodarjenje socialističnih proizvajalcev z družbenimi sredstvi.

Vendar pa ta naloga ni edina naloga na področju delitve. Druga, prav tako pomembna naloga družbe kot celote je, da opredeli dobiček oziroma izgubo socialistične gospodarske organizacije. In naslednja, da omogoči delitev dohodka glede na rezultate gospodarjenja, saj bodo le tako socialistični proizvajalci najbolj racionalno gospodarili s svojimi družbenimi sredstvi. To pa seveda tudi pomeni, da mora družba socialističnih proizvajalcev (kot celota) opredeliti tudi gospodarski rezultat socialističnih gospodarskih organizacij, če naj uredi delitev dohodka v skladu z njim. Na kratko rečeno, družba socialističnih proizvajalcev mora s posebnimi družbenimi pravili usmerjati delitev dohodka socialističnih gospodarskih organizacij v skladu z rezultati gospodarjenja, če naj bo gospodarjenje z družbenimi sredstvi kar najbolj racionalno.

Določitev mere minimalne družbene rentabilnosti je potemtakem skupaj z drugimi pravili na področju delitve dohodka, ki sem jih na kratko omenil, tisti objektivno nujni (splošno) lastninski poseg družbe socialističnih proizvajalcev v »izključne pravice« kolektivov socialističnih proizvajalcev na področju delitve, ki uvaaja objektivno nujen družbeni značaj lastnine v njeno samoupravno sestavino. S takimi pravili se šele vzpostavlja družbeno samoupravna oblika lastnine v nasprotju s kolektivno samoupravno obliko lastnine, ki je doslej pri nas še vedno pretežno prevladujoča.

Druga sestavina obresti na poslovni sklad, to je državna davščina, pa ne spada med tiste naloge, ki jih mora opravljati družba socialističnih proizvajalcev kot lastnik družbenih produkcijskih sredstev. To je tista naloga države, ki jo izvaja danes vsaka država zato, da zbira potrebna sredstva za splošne družbene potrebe. Mera minimalne družbene rentabilnosti kot objektivno nujna družbenolast-

ninska kategorija se je pri nas čisto po naključju povezala z davščino kot tipično državno kategorijo, ker smo sklepali, da gre pri upravljanju družbenega premoženja za podobno razmerje, kot je med posojilodajalcem in posojilojemalcem. Kot smo videli, to ni tako. Hkrati s tem pa moramo tudi ločiti obe funkciji socialistične družbe, če hočemo ugotoviti, za kakšno družbenogospodarsko razmerje pravzaprav v tem primeru gre — družbenolastninsko nalogo od splošne državne naloge družbe socialističnih proizvajalcev.

To pa seveda ne pomeni, da ne bi mogli biti — tako kot doslej — mera minimalne družbene rentabilnosti in državna davščina združeni, če vemo da morata obstajati obe. O meri minimalne družbene rentabilnosti ni kaj veliko razmišljati, če hočemo organizirati racionalno gospodarjenje z družbenimi sredstvi, čeravno se danes slišijo predlogi, naj bi jo odpravili. Drugo vprašanje pa je, ali naj bo davščina, ki je potrebna državi zaradi izpolnitve neke posebne naloge, vezana na mero minimalne družbene rentabilnosti. Tudi pri tej davščini je treba, tako kot pri drugih, razmisliti, iz katerih virov jo sicer sploh lahko zberemo in ali bo tako ali drugačno zbiranje sredstev vplivalo na bolj ali manj racionalno gospodarjenje z družbenimi sredstvi.

Vsekakor pa je treba ob glasovih o odpravi obresti na poslovni sklad upoštevati, da te niso samo za tega ali onega neprijetna davščina — vsekakor bolj za tistega, ki manj racionalno gospodari z družbenimi sredstvi, kot za onega, ki gospodari bolj uspešno — temveč da se v obrestih na poslovni sklad skriva tudi mera minimalne rentabilnosti gospodarjenja z družbenimi sredstvi, kateri se pa družba socialističnih proizvajalcev ne sme odpovedati, če noče, da bo gospodarjenje z družbenimi sredstvi še manj racionalno, kot je bilo doslej.

Tako smo prišli do konca in prav bo, če prav na kratko odgovorim na vprašanje, ki sem si ga v naslovu zastavil: kaj je družbena lastnina? Družbena lastnina je prava lastnina, odnosi med socialističnimi proizvajalci so pravi lastninski odnosi tako znotraj socialističnih gospodarskih organizacij kakor tudi med njimi. Družbena lastnina je lastnina družbe socialističnih proizvajalcev in zato lastnina vsakega posameznega socialističnega proizvajalca — le tako je sploh lahko družbena lastnina. Iz objektivnih materialnih razlogov je lahko družbena lastnina lastnina socialističnih proizvajalcev samo v samoupravni obliki socialističnih gospodarskih organizacij. Da pa zaradi tega družbena lastnina socialističnih proizvajalcev ne bi postala njihova kolektivna samoupravna lastnina, mora družba socialističnih proizvajalcev kot celota uveljaviti posebna pravila na področju neposredne proizvodnje, menjave in delitve. Šele s tem družba socialističnih proizvajalcev pravzaprav vzpostavlja družbeno samoupravno obliko lastnine kot objektivno nujno obliko (splošno) družbene lastnine produkcijskih sredstev družbe socialističnih proizvajalcev pri objektivno dani razvojni stopnji družbenih materialnih in subjektivnih proizvajalnih sil.

Model poslovno-tržnega financiranja razširjene reprodukcije

(in pomisleki ob njem)

Delovna skupina ekonomistov je pri skupščini RS Slovenije izdelala študijo o financiranju razširjene reprodukcije. Njen namen je bil, da Slovenija s svojimi kadri prispeva svoj delež h graditvi tega najpomembnejšega, a najmanj dognanega področja našega gospodarskega sistema. Seveda bi bilo mogoče predlagani model šteti za stališče Slovenije, če bi bila o njem dosežena določena, vsekakor razmeroma visoka stopnja soglasja. Zato je študija dana v razpravo, ki naj pokaže, kaj od predlaganega je mogoče sprejeti in kaj je treba spremeniti oziroma dopolniti. Možno je celo, da bo v razpravi oblikovan model financiranja razširjene reprodukcije, ki se bo popolnoma razlikoval od predlaganega. Začetna razprava je pokazala, da so možni razni pomisleki. O teh pomislekih bomo polemizirali v tej kratki razpravi. Še prej pa bomo bralce v nekaj besedah seznanili s predlaganim modelom.

Značilnosti predlaganega modela

Temeljna oblika financiranja razširjene reprodukcije je samofinanciranje. Vse druge oblike financiranja, tj. direkten kredit s posredovanjem obveznice, bančni kredit in intervencijsko financiranje družbe, so dopolnilne oblike financiranja. Samofinanciranje je temeljna oblika financiranja razširjene reprodukcije tako v kvantitativnem kot v kvalitativnem pogledu. V kvantitativnem pogledu je temeljna, kadar krijejo pretežni del potreb pri financiranju razširjene reprodukcije sredstva podjetja. Tako pa ni vedno, v vsakem individualnem primeru, saj lahko prevladujejo krediti v obliki obveznic in bančni krediti. Pač pa ostane samofinanciranje v kvalitativnem pogledu vedno temeljna oblika, tudi če kvantitativno ne prevladuje. Lastna sredstva, čeprav razmeroma pičila, so pogoj za sposobnost emisije obveznic in za kreditno sposobnost pri najetju bančnega kredita. Solidnega financiranja v takih pogojih namreč ni, če ni lastne udeležbe.

Razmerje navedenih oblik financiranja je rezultat individualnih odločitev podjetij-investitorjev, ker bodo le-ti našli optimalno razmerje glede na podjetniška načela financiranja in glede na možnosti financiranja, ki so v danem trenutku v narodnem gospodarstvu. Podjetniška načela financiranja razširjene reprodukcije dajejo prednost samofinanciranju pred drugimi oblikami in velja, da je optimum dosežen, ko je dosežena najnižja cena financiranja. Možnosti financiranja se bistveno razlikujejo glede na to, ali obstaja trg prostih dolgoročnih sredstev (»trg kapitala«). Za uspešno funkcioniranje sistema financiranja razširjene reprodukcije je pogoj, da podjetja-investitorji popolnoma samostojno in na poslovnih načelih sprejemajo odločitve o nabavi in porabi sredstev za financiranje razširjene reprodukcije in da deluje tržni mehanizem, ki ta sredstva prenaša od tam, kjer se pokažejo presežki (tj. dotok sredstev na trg), tja, kjer nastanejo primanjkljaji (odtok sredstev s trga v obliki kreditov). Funkcija družbe oziroma njenih organov je, da pospešujejo varčevanje z ustreznimi sistemskimi rešitvami in z ustreznimi ukrepi tekoče ekonomske politike takrat, kadar je obseg prostih investicijskih sredstev premajhen, oziroma da delujejo nasprotno, kadar bi obseg investicijskih sredstev ogrožal optimalen obseg potrošnje.

Zunaj poslovne oziroma tržne sfere odločanja o financiranju razširjene reprodukcije je odločanje o družbenem intervencijskem financiranju razširjene reprodukcije. Predvsem gre tu za investicije, za katere se podjetja ne zanimajo bodisi zaradi visoke intenzivnosti kapitala, bodisi zaradi nizke donosnosti. Družba se za take investicije odloča in določa tudi njihov obseg na temelju spoznanja, koliko je bodoči razvoj gospodarstva odvisen od teh (infrastrukturnih) objektov, oziroma na temelju spoznanja, da je možno optimalni razvoj gospodarstva doseči le ob ustreznih vzporednih naložbah v infrastrukturo in negospodarske investicije. V socialistični družbeni ureditvi z razvitim samoupravljanjem na ravni delovne organizacije in na ravneh skupščin družbenopolitičnih skupnosti so pa ustvarjeni pogoji, da se delitev odločanja o financiranju razširjene reprodukcije (v najširšem pomenu) na dva temeljna nosilca financiranja, tj. organizacije združenega dela in družbenopolitične skupnosti, ne obravnava kot protislovje med produktivno in neproduktivno sfero ali celo med neposrednimi proizvajalci in državo, pač pa kot vprašanje optimalne porabe celotne družbene akumulacije. Ob takih pogojih in ob že omenjenem spoznanju o življenjski nujnosti naložb v infrastrukturo in negospodarstvo koncentracija sredstev za skupne potrebe družbe ne slabi samoupravljanja oziroma njegove materialne osnove. Zbiranje sredstev, potrebnih za financiranje investicij splošnega družbenega pomena, je treba zagotoviti z raznimi oblikami družbenega dogovarjanja, tj. od referendumov do zakonskih odločitev najvišjih predstavniških organov. Pri intervencijskem financiranju so udeležene vse družbenopolitične skupnosti glede na naloge, ki jih imajo pri pospeševanju gospodarstva po ustavi.

Posebni kriteriji odločanja in posebni načini financiranja, po katerih se ločita poslovno-tržna in intervencijska sfera odločanja, pa ne preprečujejo medsebojnega vpliva teh dveh sfer. Obseg sredstev za intervencijsko financiranje neposredno vpliva na obseg sredstev poslovno-tržnega financiranja razširjene reprodukcije ob danem obsegu razpoložljive akumulacije v narodnem gospodarstvu in lahko pri določeni stopnji odvzame celotnemu sistemu podjetniško poslovno tržni značaj. Po drugi strani pa s sodelovanjem predstavnikov podjetij pri raznih oblikah družbenega dogovarjanja vnašajo tudi v sfero intervencijskega poslovnega duha, načela »dobrega gospodarja« in ocenjevanje infrastrukturnih investicij z vidika koristnosti za razvoj gospodarstva.

Pri konkretni organizaciji investicijsko-intervencijske funkcije družbenopolitičnih skupnosti izhaja model iz stališča, naj se uveljavlja predvsem v tistih skupnostih, kjer je politična kohezivnost najmočnejša. To pa so republike, ki so nacionalne skupnosti in že zaradi tega primerna ekonomska območja oziroma v precejšnji meri zaokrožene ekonomske regije. Obseg, alokacija, financiranje in organizacija investicijsko-intervencijskih funkcij družbenopolitičnih skupnosti se najbolj učinkovito obravnava in rešuje v republikah. Investicijsko-intervencijska funkcija federacije se omejuje v tem modelu na zagotavljanje in usmerjanje sredstev za razvoj nerazvitih območij in dajanje najvišjih jamstev v mednarodnih finančnih aranžmajih. Investicijska funkcija občin je usmerjena predvsem h graditvi komunalno-stanovanjskih objektov ter objektov skupne porabe in investiranja, da se ustvarijo pogoji, ki spodbujajo k naložbam v gospodarske objekte na področju občine. Intervencijska funkcija republike je opredeljena kot korekcija, dopolnjevanje in spodbujanje podjetniških investicijskih odločitev in je nujna predvsem na tistih področjih, na katerih usklajenega razvoja ne more zagotoviti poslovni interes posameznega podjetja in tudi ne poslovno motivirana investicijska dogovarjanja več podjetij oziroma asociacij.

Financiranje s skupnim vlaganjem akumulacije podjetij je v predlaganem modelu obravnavano kot modificirana oblika samofinanciranja. Kot pri financiranju nasploh je tudi za razvoj te oblike financiranja potreben kar največji razvoj poslovnosti podjetij in tržnih načel, ker more le na teh temeljih priti do odločitev o združevanju (koncentraciji) sredstev, kadar je izključena administrativna (prisilna) pot združevanja sredstev zaradi skupnih naložb. Ko podjetja izčrpajo druge možnosti financiranja (samofinanciranje, obveznice, bančni krediti), ki vsa skupaj ne dajo dovolj sredstev, potem velja poslovno-tržna pot k izkoriščanju vira, ki je edini še ostal, tj. k združevanju sredstev poslovno povezanih oziroma zainteresiranih partnerjev.

V ta model financiranja razširjene reprodukcije se vključujejo banke, ki po eni strani poslovno razporejajo kreditna sredstva, po drugi strani pa njihova kreditna sredstva ne predstavljajo temeljnega,

temveč le dopolnilni vir financiranja razširjene reprodukcije. Kljub temu oziroma prav zato pa se morajo banke organizirati kot poslovne organizacije, ki delujejo po osnovnih bančnih načelih: likvidnost, varnost, rentabilnost, vštevši v likvidnosti tudi diverzifikacijo sredstev oziroma kreditov, v rentabilnosti pa tudi hitro obračanje sredstev. Ker so druge oblike financiranja (predvsem samofinanciranja) okrepljene in asortiment oblik financiranja obogaten (predvsem z obveznico), hkrati s krepitvijo poslovnosti bank izginja njihov monopolizem na področju financiranja razširjene reprodukcije. V njene odnose z gospodarstvom, ki je glavni vir dolgoročnih bančnih kreditnih sredstev, pa se vnaša več poslovnosti. V celotnem mehanizmu financiranja razširjene reprodukcije poslovne banke delujejo kot tržne organizacije in se njihova (od gospodarstva zbrana sredstva) plasirajo v najbolj rentabilne investicije. Tržni kriterij selekcije (rentabilnost) je nujen, ker lahko predpostavljamo, da bo povpraševanje po bančnih dolgoročnih kreditih praviloma vedno presegalo ponudbo.

K tržno-poslovnemu značaju modela financiranja razširjene reprodukcije, k pospešitvi celotnega finančnega sistema in k povečanju mobilnosti razpoložljivih dolgoročnih finančnih sredstev veliko prispevajo podjetniške obveznice. Kot kreditni instrument je obveznica, tako kot vsaka druga oblika kreditiranja, združljiva z našim družbenoekonomskim sistemom. Obveznica manj kot druge kreditne oblike krni poslovno samostojnost podjetij in tudi ne omejuje njihove samoupravne samostojnosti. Poleg tega vnaša obveznica več objektivnosti in širine v investicijske odločitve, ker pri njih sodeluje zelo širok krog tistih, ki razpolagajo z akumulacijo, ko se odloča o nakupu obveznice. Z nakupom obveznice kupec povezuje usodo svojih sredstev z usodo investicije in zato tehta njeno rentabilnost.

Potencialni kupec obveznice se o nakupu odloči tudi po stopnji konvertibilnosti obveznic v likvidna sredstva, tj. denar. Konvertibilnost obveznic je mogoče zagotoviti le z delovanjem trga vrednostnih papirjev. Trg vrednostnih papirjev, ki je del trga dolgoročnih sredstev, pa se lahko razvije s pogojem, da se ta instrument množično uporablja. Vsi, ki imajo začasno neangažirane zneske finančnih sredstev, jih donosno in z možnostjo konvertiranja v denar, torej likvidno, nalagajo v obveznice. Potrebe po dodatnih dolgoročnih sredstvih pa investitorji krijejo z emisijo obveznic. Množičnost, ki je potrebna za delovanje tržnega mehanizma, se doseže tudi s tem, da obveznice ne izdajajo le podjetja, ki so dovolj velika in finančno ter strokovno močna, da so sposobna zadovoljivo poslovati s tem dokaj zahtevnim finančnim instrumentom, ampak tudi družbenopolitične skupnosti za financiranje infrastrukturnih in negospodarskih investicij. Družbenopolitične skupnosti za povračilo sredstev ne jamčijo z rentabilnostjo investicij, ampak s svojimi proračunskimi dohodki. K množičnosti uporabe obveznice prispeva tudi diverzifika-

cija celotne mase emitiranih obveznic po roku, ki se mora raztezati od tipično kratkih pa do najbolj dolgih.

Poleg konvertibilnosti se z razvijanjem trga doseže tudi visoka stopnja tržnosti obveznic, ki se kaže v tem, da jo je možno prodati ali kupiti, ne da bi to občutno vplivalo na tržno ceno obveznic. Viri, čeprav v začetku skromni, iz katerih bi se napajal trg vrednostnih papirjev bodo: neporabljeni dohodek gospodarskih in drugih delovnih organizacij, neporabljeni dohodki družbenopolitičnih skupnosti, prihranki prebivalstva ter starostno in življenjsko zavarovanje.

Model predvideva, da je mogoče nespodbudno vplivanje inflacije na odločitve o nakupu obveznic odpraviti z udeležbo kupca obveznic pri dobičku investitorja — prodajalca obveznice. Pri tem izhaja iz predpostavke, da bi funkcioniranje trga dolgoročnih sredstev in sploh sistema financiranja razširjene reprodukcije, ki temelji na poslovno-tržnih načelih in uporablja tržne mehanizme, prispevalo k stabilizaciji gospodarstva. Obveznice bi se torej emitirale v stabilnejših razmerah, zato stopnja inflacije ne bi dosegla stopnje donosnosti obveznice.

Značilnosti predlaganega modela financiranja razširjene reprodukcije bi mogli strniti takole:

- samofinanciranje kot temeljna oblika financiranja razširjene reprodukcije podjetij,
- popolna poslovna samostojnost podjetji pri investicijskih odločitvah kot realizacija njihove samoupravne samostojnosti,
- načelo maksimalne rentabilnosti vloženih sredstev kot odraz dohodkovnega motiva podjetniškega poslovanja,
- tržni mehanizem, ki deluje povezujoče med samostojnimi ponudniki finančnih sredstev in povpraševalci po njih,
- tržni instrumentarij za posredovanje finančnih sredstev od točk suficita na točke deficita,

— poslovno bančništvo kot del tržnega mehanizma, ki posreduje del celotnih finančnih sredstev med primarnimi ponudniki in končnimi povpraševalci,

— intervencijsko financiranje, ki ga izvajajo vse družbenopolitične skupnosti kot korekturo in dopolnitev poslovnega odločanja na področju razširjene reprodukcije.

V gradivu, ki ga je pripravila delovna skupina, so posamezni elementi modela podrobneje obdelani, tu pa smo navedli tisto, kar je zanj značilno in zadostuje, da razumemo in da ocenimo njegovo konsistentnost.

Razmišljanje o ugovorih zoper predlagani model

V razpravi je bil izražen pomislek, da velika ali celo izključna usmerjenost podjetij na samofinanciranje kot materialna osnova poslovne samostojnosti nasprotuje potrebi po popolnejši koncentra-

ciji kapitala, ki je potreben (tudi) zaradi hitrega planskega razvoja gospodarstva v prihodnjem obdobju.

Najprej moramo poudariti, da v predlaganem sistemu financiranja razširjene reprodukcije sicer dopuščamo možnost, da se velika in visoko rentabilna podjetja popolnoma finančno osamosvoje, vendar na splošno računamo, da podjetje izkoristi vse razpoložljive vire financiranja razširjene reprodukcije, to pa so lastna akumulacija, neposreden kredit v obliki podjetniške obveznice, kredit dobavitelja opreme, bančni kredit in, če je to v skladu z ekonomsko politiko družbenopolitične skupnosti, tudi intervencijska sredstva federacije, republike ali (in) občine.

Gradivo ne govori o razmerju teh virov, ker se oblikujejo individualno in se spreminjajo. Toda če se zgledujemo po razmerah v razvitih tržnih gospodarstvih, bi mogli pričakovati tudi do 80 % naložb iz lastnih sredstev podjetja. To pa, glede na strukturo naložb, lahko že pomeni, da se vse naložbe v osnovna sredstva financirajo iz lastnega vira. Vsekakor je delež bančnih kreditov pri dolgoročnih naložbah v omenjenih sistemih zelo majhen. Mnogo pomembnejši kakor delež bančnega kredita je delež neposrednega kredita v obliki obveznic. Če bi realizirali predlagani model, je vsekakor pričakovati zelo veliko povečanje samofinanciranja in bistveno zmanjšanje financiranja s posredovanjem poslovnih bank. Struktura sredstev za financiranje je bila 1969. leta takale:

gospodarske organizacije	28,4 %
banke (brez naložb v stanovanja)	40,7 %
banke (za stanovanjsko graditev)	8,6 %
ustanove in drugi	6,5 %
družbenopolitične skupnosti	15,7 %

(Podatek je iz »Statističnega biltena SDK« za leto 1970 in se nanaša le na financiranje osnovnih sredstev.)

»Prostora« za povečanje samofinanciranja in s posredovanjem obveznice je dovolj, saj je udeležba financiranja s posredovanjem bank nenormalno visoka (skupaj s stanovanjsko gradnjo skoraj 50 %).

Upoštevajoč izkušnje drugih gospodarstev in upoštevajoč navidezno sodelovanje bank po sistemu »daj depozit — dam kredit«, bi lahko udeležba bank zdrknila na 10—15 % vseh sredstev za financiranje investicij, posebej če upoštevamo tudi naložbe v trajna obratna sredstva.

Izredno veliko povečanje samofinanciranja, ki je funkcionalna značilnost predlaganega modela financiranja razširjene reprodukcije, je pogoj, da se tržni mehanizem uvede kot »telo«, ki bistveno dopolnjuje socialistično plansko gospodarstvo. Z večanjem samofinanciranja v kvantitativnem in kvalitativnem pogledu se zmanjšuje odvisnost podjetja od trga dolgoročnih sredstev oziroma se omeji na pravilno mero. V sodobni ekonomiki štejejo krepitev neodvisnosti od trga

kapitala na način, da se krepijo lastni viri financiranja, za »splošno strategijo planiranja«. Negotovost v planiranju razvoja oziroma razširjene reprodukcije se bistveno zmanjšuje, če temelji reprodukcija na lastnih virih. Samofinanciranje je torej tudi temelj zanesljivega dolgoročnega planiranja razvoja podjetja.

Krepitev samofinanciranja in drugih nebančnih virov financiranja razširjene reprodukcije pa ni velikega pomena le za krepitev poslovne samostojnosti in ekonomske neodvisnosti podjetij, ampak tudi za to, da se pravilno odmeri položaj poslovne banke v celotnem gospodarskem sistemu. Pri predvidenem razmerju virov financiranja se pokaže bančno dolgoročno kreditiranje dopolnilnega pomena, kar pomeni, da gospodarstvo glede financiranja razširjene reprodukcije ni odvisno od bank, in potemtakem poslovne banke, seveda vse po vrsti »osvobojene državnega kapitala«, niso sila nad gospodarstvom. Banke so, nasprotno, glede dolgoročnih sredstev v celoti odvisne od gospodarstva in prebivalstva, ker jih tam »kupujejo«. Ta razmeroma majhna sredstva, nabavljena po tržni ceni, pa se morajo alocirati na najrentabilnejše investicije in zato torej po kriteriju kar največje rentabilnosti. To bi bil tudi najfleksibilnejši del investicijskih sredstev v narodnem gospodarstvu. Predlagani sistem postavlja torej podjetje za temeljnega nosilca sredstev in investicijskih odločitev. Kljub temu pa se ni bati za koncentracijo sredstev, če upoštevamo druge značilnosti tega sistema. Predvsem sta za ta sistem značilni — kot smo v kratkem orisu modela to navedli — poslovnost podjetniških odločitev in povezanost celotne ponudbe in celotnega povpraševanja s pomočjo tržnega mehanizma in instrumentarija. Poslovnost mora pripeljati do potrebne koncentracije sredstev. Druge alternative v našem gospodarskem sistemu ni, ker smo se odrekli administrativnemu združevanju sredstev z izjemo potreb po družbeni intervenciji. Edino po poslovni poti lahko pride do odločitve o združitvi sredstev ali pa celo do integracije dejavnosti, ki seveda povzroči tudi koncentracijo sredstev. Mogli bi reči, da pomeni združevanje finančnih sredstev ali pa celotne dejavnosti (podjetij) vrhunec poslovnosti, na tej pa temelji ves sistem, zajet v predlaganem modelu. Ustvarjati je treba torej pogoje za integracijo gospodarstva v vseh oblikah, pa bo tudi koncentracija finančnih sredstev zagotovljena.

Po drugi strani pa deluje tudi tržni mehanizem kot element koncentracije. Tržni mehanizem deluje povezujoče, ker že sam po sebi pomeni povezanost vseh ponudnikov in povpraševalcev. Tržni mehanizem odpravlja razdrobljenost sredstev, ki nastaja na teritorialnem načelu in načelu namenske uporabe sredstev. Tržni mehanizem deluje povezujoče, ker ne priznava meja družbenopolitičnih skupnosti in nasprotuje egoizmu in zaprtosti delovnih organizacij.

Prepuščanje finančnih tokov tržnemu mehanizmu ima poleg drugih tudi to dobro posledico, da omogoča družbi usmerjanje gospodarstva na primeren način. Predpostavlja se, da se družba v samoupravne odločitve podjetij o investicijah ne vmešava, in tako je

področje samofinanciranja dejansko brez usmerjajočega družbenega vpliva. Družba pa more vplivati na finančne odločitve podjetij s trgov, v tem primeru s kreditnim trgov. Na razpolago so ji instrumenti kreditno-monetarne politike, fiskalne politike, pa tudi politika cen, izvozna, uvozna politika in drugi instrumenti.

Če trg, v našem primeru trg dolgoročnih denarnih sredstev, ni primerno organiziran in razvit, po drugi strani pa se je družba odpovedala neposrednemu vmešavanju, v našem primeru v investicijsko odločanje podjetij, potem družba nima možnosti primerno vplivati na potek in obseg razširjene reprodukcije. Kakorkoli že zveni kontradiktorno, je vendarle res, da več trga pomeni tudi več možnosti za primerno intervencijo oziroma usmerjanje.

Tržni mehanizem po eni strani dopolnjuje in izboljšuje kvaliteto samofinanciranja, po drugi strani pa omogoča primerno družbeno usmerjanje, ki je nujno, ker je največji del investicijskih sredstev prepuščen individualnemu odločanju podjetij in tržnim tokovom. Menimo, da so to neločljivo povezani elementi racionalnega sistema financiranja razširjene reprodukcije in da v tem kontekstu ni umestna pripomba o fetišiziranju tržnega mehanizma in o nostalgiji za popolnim tržnim sistemom.

V zvezi z gornjo pripombo bi najprej opozorili na nesporne ugotovitve, da se je intervencionizem v gospodarstvu, v svetovnem merilu pokazal za neuspešen sistem gospodarjenja. Svetovno gospodarstvo je v nepretrgani inflaciji in skupaj z njim — tudi naše. Z vsem intervencijskim instrumentarijem, administrativnim in ekonomskim, se nam ni posrečilo rešiti temeljnih gospodarskih vprašanj, kot so popolna zaposlenost (seveda doma), uravnovešena plačilna bilanca, izravnavanje razlik med razvitimi in nerazvitimi, stabilnost valute (notranja in zunanja), enakomeren razvoj brez depresij in še druga. Za te neuspehe prav gotovo ne moremo dolžiti tržnega mehanizma, saj doslej v socialistični Jugoslaviji še nismo imeli drugačnega kot v embrionalnem stanju. Od kod torej tak odpor proti tržnemu mehanizmu? Presenetljivo je to, da je tržni mehanizem svetovno gospodarstvo pripeljal do take stopnje razvoja, kakršno vidimo okoli sebe — s podobnimi in istimi nerešenimi vprašanji, ki jih imamo mi, seveda pa ob občutno nižji doseženi stopnji razvoja. Menim, da moremo za naše razmere brez pomislekov ugotoviti, da je temu vzrok intervencionizem države in družbe — v nepravi obliki in neustreznih meri.

To nam daje dovolj orientacije, da odmerimo tržnemu mehanizmu pravo mesto v našem sistemu gospodarjenja. Drug element orientacije nam je lahko stopnja razvitosti samoupravljanja. Čeprav je samoupravljanje najbrž še daleč od tega, da bi bilo popolno, pa smo ga vendarle precej bolj razvili kakor tržni mehanizem. Pri sorazmerno visoko razvitem samoupravljanju in ob razpoložljivem arzenalu intervencijskih instrumentov, ki so dobro proučeni in v praksi preizkušeni, lahko krepko razvijemo tržni mehanizem.

Ob takih pogojih, seveda če jih razumno upoštevamo in izkoriščamo, se nam trg kaže kot družbeno organiziran mehanizem, čeprav na njem nastopajo poslovno samostojni ponudniki in povpraševalci. Razmerje med tržnim mehanizmom in intervencijo je v pogojih npr. državnega kapitalizma bistveno drugačno kot v socialističnem planskem gospodarstvu. V socialističnem gospodarstvu je planska intervencija stalna in globalna oblika reguliranja tržnih gibanj, odnosov in ekscesov: vloga družbe na trgu socialističnega gospodarstva je konstantna in racionalno organizirana. O družbeno organiziranem trgu moremo govoriti, če družba nepretrgano določa in ustvarja temelje in okvire za organizacijo, funkcioniranje in reguliranje trga, blagovnega, denarnega, finančnega ali kateregakoli pač. Takšna funkcija družbe pa je v predlaganem modelu financiranja razširjene reprodukcije predvidena, zato moremo upravičeno reči, da gre za družbeno organiziran trg dolgoročnih denarnih sredstev. Takega trga pa se nam ni bati, saj postulatov socializma ne ogroža bolj kot kak drug element blagovne proizvodnje, nasprotno, temu socializmu bi tak trg pripomogel do boljših gospodarskih rezultatov.

Naloga socialističnega gospodarstva je tudi, da ohranja in razvija socialistične proizvodne odnose in da neprestano večja blaginjo ljudi. Menda je to razlog, da se je v razpravi o predlaganem poslovno-tržnem modelu financiranja razširjene reprodukcije pojavil pomislek, da bi mogel tak sistem poglobljati socialno diferenciacijo ljudi. Pri razglabljanju o tem vprašanju izhajamo iz stališča, da je — vedno navzoča — temelj direrenciacije nagrajevanje po delu oziroma oblikovanje dohodka podjetja po poslovnem uspehu. Teh temeljev diferenciacije v pogojih blagovne proizvodnje ne moremo odpraviti, nasprotno, kaže jih kar najbolj razvijati. Pa ne zaradi diferenciacije, pač pa zaradi boljših rezultatov gospodarjenja, ki jih je moč ob tem doseči, in zaradi zmanjševanja razlik, ki ga je mogoče začeti ob boljših rezultatih gospodarjenja. Zveza je ekonomsko popolnoma logična in očitna tudi potrošniku, ne zgolj proizvajalcu in upravljavcu. Pri pičlih rezultatih gospodarjenja so sredstva za osebno in kolektivno potrošnjo majhna in vsaka diferenciacija potiska pod minimum nekvalificirane in manj kvalificirane ali (oziroma tiste, ki ne morejo vplivati na delitev in nagrajevanje). Država mora ukrepati, da zagotovi minimalne osebne dohodke. Pri odličnih rezultatih gospodarjenja pa ni nihče na življenjskem minimumu in tudi razlike v potrošnji niso nujno tako velike kot pri slabih rezultatih dela oziroma poslovanja. Poslovno-tržna orientacija podjetja, ki je neizogiben temelj dobrega poslovanja, prispeva torej k odpravljanju negativnih posledic diferenciacije.

Ker je diferenciacija na delovnih in poslovnih osnovah element poslovno-tržne orientacije podjetja, je kljub njenim socialnim posledicam v gospodarski sferi ne kaže odpravljati. To je tem manj potrebno, ker ima socialistična družba dovolj možnosti, da negativne socialne posledice diferenciacije blaži ali celo odpravlja prav tam

kjer se pokažejo. Negativne socialne posledice diferenciacije na podlagi dela in poslovnosti se lahko pokažejo na področju izobraževanja, zdravstva, kulture, socialnega skrbstva, rekreacije in podobnega. Ljudje, ki bolje zaslužijo (ker več in bolje delajo, bolje poslujejo oziroma bolje upravljajo svoje podjetje), lahko dajejo svoje otroke študirat v boljše šole (v središčih), jim lahko dajo tudi najvišjo izobrazbo, si lahko privoščijo vrhunske dosežke kulture (doma in po svetu), lahko uspešno skrbijo tudi za svoje »stare dni« (hiša, donosni obrtni obrati itd.) in si seveda lahko tudi poskrbijo kar najboljši dnevni, tedenski in letni odmor. Ljudje, katerih osebni dohodki so pod minimumom ali blizu minimuma, si vsega tega ne morejo privoščiti. Socialne razlike so torej lahko velike. Odpraviti pa jih je mogoče, ne da bi odpravili delovno in poslovno diferenciacijo tako, da zagotovimo brezplačno šolanje, štipendije, nizko vzdrževalnino v času študija, dostopne cene knjig in kulturnih prireditvev, gosto omrežje kulturnih in izobraževalnih ustanov, otroško varstvo, skrb za stare ljudi, brezplačno ali ceneno letovanje, regrese za potovanja in drugo. Mnogo je možnosti, da družba, ki ima v rokah »škarje in platno«, zagotovi nekatere oblike potrošnje tudi za tiste, ki jih je poslovna diferenciacija postavila na nizko raven osebnih dohodkov. Pri diferenciaciji po mojem mnenju ni nesocialistično to, da eden ima avto, drugi pa ga nima, pač pa to, da otroci enih lahko brezskrbno in v dobrih šolah študirajo od prvega razreda osnovne šole oziroma že od vrtca, drugim pa to gmotno ni omogočeno, čeprav formalno dopuščeno, da ene čaka brezskrbna »zlata jesen«, drugi pa ne vedo, kako in kje bodo končali svojo življenjsko pot. Družbena skrb bo morala biti usmerjena v odpravljanje takšnih razlik, tako da bi si lahko kot tezo zapisali: razvijati diferenciacijo na delovni in poslovni osnovi v gospodarski sferi ter odpravljati neenakosti na socialnem področju z večanjem ustrezne splošne potrošnje.

Pri vsem tem seveda računamo, da razpolaga družba z instrumenti in aparati za zajemanje neupravičenega dohodka posameznika ali kolektiva in da so izdelana merila, podjetniška in družbena, o tem, kaj je zaslužek po delu in poslovnosti in kaj ne. Sicer bo družba tepla vse po vrsti, najbolj boleče tiste, ki tega ne zaslužijo, delovala v prid uravnilovke in s tem siromašila tako proizvodnjo kot tudi individualno in kolektivno potrošnjo.

Na koncu naj ugotovim še to, da je globljo socialno diferenciacijo — to je razlike v kolektivni potrošnji — kot jo imamo zdaj v naših razmerah, težko pričakovati. Dokazov za to je na vseh naštetih področjih toliko, da o njih ne kaže vnovič govoriti. Poleg tega pa ta diferenciacija ni nastala vedno na delovnih in poslovnih osnovah, ampak jo zelo pogosto povzročajo in omogočajo napake v gospodarskem sistemu in neustrezna organizacija in politika v sferi splošne potrošnje. Torej se vprašujemo, ali je upravičena bojazen pred diferenciacijo, ki bi jo povzročil poslovno-tržni sistem financi-

ranja razširjene reprodukcije oziroma tržni mehanizem v gospodarskem sistemu, ko pa se je socialna diferenciacija prav razbohotila v sistemu, ki je zanj značilno ravno to, da nima tržnega mehanizma, ali manj ostro rečeno, ki je zanj značilna skrajna nerazvitost tržnega mehanizma. Z uvedbo tržnega mehanizma res ne bi odpravili diferenciacije, mogoče bi jo čez čas celo poglobili, toda kar je pomembno, zasnovali bi jo na delu in poslovnosti posameznika in kolektivov. In bili bi bogatejši (akumulativnejši), tako da bi lahko odpravljali velike razlike na področju splošne potrošnje.

V delu pripomb, nanašajočih se na predlagani model financiranja, se kaže skepsa glede tega, ali so dane realne možnosti za graditev trga dolgoročnih sredstev. Skepsa utemeljujejo z neposlovnim ravnanjem podjetij, nizko akumulativnostjo gospodarstva, neodgovornostjo za akumuliranje in investiranje, pičlimi presežki dohodka, ki bi se mogel prelivati prek trga, ter neelastičnostjo presežkov in dohodka sploh.

Kot realisti moramo priznati, da podjetja res pogosto neposlovno ravna, ko se odločajo tudi o takih zadevah, kot je razširjena reprodukcija. Vendar moramo upoštevati, v kakšnih okoliščinah to delajo in zakaj. Podjetja delajo to v okoliščinah, ki so določene s sistemom gospodarjenja in ekonomsko politiko, ko so neekonomski dejavniki še zelo močni in pogosto odločilni za uspeh in razvoj podjetja. Podjetja pač niso politična organizacija, ki vztraja pri nekih načelih tudi takrat, ko še niso na splošno sprejeta in se vsi po njih še ne ravna. Podjetje, ki posluje po dohodkovnem sistemu, je organizacija, ki bo izkoristila tudi neposlovne dejavnike, če kaže, da bo tako prišla do večjega dohodka, posebno če to pot ubirajo vsi oziroma je sploh možna. Naša podjetja še vse prepogosto obravnavamo kot nekakšne družbenopolitične organizacije, katerih dolžnost bi bila, da propagirajo določen način gospodarjenja ne glede na to, ali jim glede na dejanske cilje in naloge, ki jih imajo, sploh ustreza. Če mnoga naša podjetja v določenih situacijah neposlovno ravna, potem delajo tako, ker delujejo v neposlovnih razmerah. To pa ni razlog za skepsu, ampak razlog, da upravičeno pričakujemo, da bodo poslovno ravnala, če bodo za to ustvarjeni pogoji. Danes pa je tako, da od samoupravljalcev pričakujemo kar najboljše poslovne odločitve v okoliščinah defektnega tržnega gospodarstva.

Posledica sistemsko upravičene neposlovnosti je tudi nizka akumulativnost, pa zato tudi ta ne more biti razlog za skepsu glede tega, ali so možnosti in potrebe, da začnemo uvajati trg dolgoročnih sredstev in sploh tak sistem financiranja, kot je predlagani, ampak nasprotno, razlog za njegovo uvajanje. Tudi tu si je treba najprej odgovoriti na vprašanje, zakaj nizka akumulativnost. V gradivu je kot odgovor navedeno, da se v našem gospodarskem sistemu akumulativnost ne kaže kot ekonomska nujnost. Prepričljiv dokaz, da je tako, je podatek, da približno 10% jugoslovanskih podjetij posluje z izgubo. Ta podjetja so pod spodnjo mejo akumulativnosti, pa

vendar poslujejo. Ne samo družbenopolitične skupnosti, pač pa tudi take poslovne organizacije, kot so banke, morajo skrbeti, da se za vsako ceno tudi taka podjetja obdržijo »nad vodo«. S tako situacijo računajo ali pa pred njo zatiskajo oči že takrat, ko se gradijo nove kapacitete ali širijo že obstoječe. Hkrati pa je vsa ta skrb posvečena predvsem temu, da se zagotove osebni dohodki, manj ali nič pa akumulaciji. Takšna miselnost se krepí s tem, da družbenopolitične skupnosti in politične organizacije začnejo intervenirati odločno (in uspešno) takrat, ko v podjetju izbruhne stavka zaradi osebnih dohodkov. Malo intervencij pa je, da bi zavarovali minimalno akumulacijo, seveda če ne štejem splošnih pozivov k višji akumulativnosti. S takim izhodom morejo načelno računati vsi, ki bi se v taki situaciji znašli. To je razlog, da nihče v bistvu ne jemlje primerne akumulacije za ekonomsko nujnost, ampak jo tisti, ki jo dosegajo, štejejo za dokaz posebne sposobnosti in »prizadevnosti«, ki skorajda presega tisto, kar je podjetje dolžno storiti in doseči.

Brezpogojno je torej treba uvesti v našo gospodarsko prakso likvidacijo takih podjetij, ki poslujejo z izgubo. Pa ne likvidacije dobrin, ki jih je družba dala kolektivu v upravljanje, ampak likvidacijo firme, likvidacijo vodilnih ljudi, kot ekipe, ki je delala »izgubo«, in likvidacijo kolektiva, ki je neustrezno izkoriščal samoupravne pravice. Po mojem mnenju bi se to doseglo tako, da bi se moralo podjetje, ki je dve leti poslovalo z izgubo, če je izguba velika, celo po enem letu, takoj pridružiti k drugemu podjetju, ki bi ga samo izbralo, če pa tega ne bi storilo, bi ga izbrala družbenopolitična skupnost, na področju katere podjetje dela. Podjetje v likvidaciji, mogoče bi bilo bolje reči »v reorganizaciji«, bi moralo seveda dobiti soglasje za pripojitev, isto velja za družbenopolitično skupnost, če bi ta izbirala in odločala. Podjetje, ki bi odločalo o pripojitvi likvidiranega, bi seveda to delalo ob določenih pogojih, saj bi vzelo nase riziko, da se izguba zdaj pojavi pri njem. Prednost takega ukrepanja je, da se problem rešuje v samem gospodarstvu, ne pa s posredovanjem in odločanjem družbenopolitičnih skupnosti. Odločilna beseda gospodarstva, tj. še do včerajšnjih poslovnih partnerjev, pri likvidaciji podjetja z izgubo zagotavlja, da se bo o proizvodnem programu, cenah, vodilni ekipi, strokovnjakih, sokrivdi samoupravnih organov in poteh sanacije razpravljalo realno. To je tudi jamstvo, da za sanacijo ne bodo porabljena dodatna družbena sredstva, pač pa notranje rezerve, ki se skrivajo v podjetju v likvidaciji. Če se tudi ob takih pogojih ne bi našlo podjetje, ki bi prevzelo neizkoriščene zmogljivosti, potem bi seveda še vedno ostala možnost likvidacije v klasičnem stilu.

Boljši pogoji, da se v naših podjetjih začne obravnavati akumulativnost kot ekonomska nujnost, za katero se čutijo člani kolektiva odgovorni, pa nastopajo že s spremenjenim razmerjem med ponudbo delovne sile in povpraševanjem po njej. Še pred nekaj leti ni bilo težko dobiti službe in torej oditi v drugo podjetje, ki ima boljše

plače in boljšo perspektivo (beri: akumulacijo). Danes pa je situacija taka, da ljudje, ki so ostali zaradi brezperspektivnosti (beri: brez akumulacije) podjetja brez dela, pogosto nimajo druge izbire kot oditi v tujino. Pri takih možnostih oziroma nemogućnostih zaposlitve pa seveda neposrednega proizvajalca bolj kot prej skrbi perspektiva podjetja in za to potrebna akumulacija oziroma investicije. Neposredni proizvajalec postaja eksistenčno navezan na podjetje, v katerem dela.

Pri nizki akumulativnosti našega gospodarstva so seveda tudi presežki dohodka, ki bi se mogli prelivati prek trga dolgoročnih sredstev, pičli. Toda tako kot nizka akumulativnost ni razlog, da ne bi sprejeli predlaganega modela, tako ne more biti razlog za to tudi pičlost presežkov. Tako kot lahko funkcioniranje tržno-poslovnega sistema financiranja prispeva k večji akumulativnosti, lahko tudi okrepi tokove, ki gredo prek trga. Predvsem je treba upoštevati, da se s hitrostjo obračanja denarnih sredstev povečuje razpoložljiva količina denarnih sredstev v določenem razdobju. Če se z delovanjem tržnega mehanizma poveča hitrost obračanja razpoložljivih investicijskih sredstev, potem lahko narodno gospodarstvo kot celota računa v določenem razdobju s toliko večjimi investicijskimi sredstvi. Glede na zelo počasno obračanje investicijskih sredstev v našem gospodarstvu so možnosti povečanja s pomočjo večje hitrosti še razmeroma velike. Tem bolj, ker je računati, da se bo povečala hitrost tako v fazi varčevanja oziroma akumuliranja dohodka kot tudi v fazi rentabilnega obračanja osnovnih in obratnih sredstev. Poleg tega se lahko pojavijo na trgu dolgoročna sredstva, ki jih, če trga ni, ne moremo šteti za razpoložljiva, čeprav obstajajo. Če je razvit trg dolgoročnih sredstev, se lahko tam pojavijo dodatna dolgoročna sredstva v obliki nakupa obveznic ali v obliki oročanja na ustrezen rok. Ta sredstva bi sicer ostala v banki na računu kot neoročena a vista depoziti. Zaradi elastičnosti trga in velikih možnosti konvertiranja iz bolj likvidnih oblik v manj likvidne oblike se lahko s pomočjo tržnega mehanizma kratkoročna sredstva »spreminjajo« v dolgoročna ali pa dolgoročne potrebe začasno, premostitveno financirajo oziroma kreditirajo s kratkoročnimi sredstvi. To vse pripomore, da se večja količina razpoložljivih sredstev za dolgoročne naložbe.

Na kratko bi lahko rekli, da se z uvajanjem tržnega mehanizma in s poslovanjem po tržnih kriterijih doseže večja gibljivost dolgoročnih sredstev, s tem pa se poveča — za dolgoročne naložbe — razpoložljiva vsota dolgoročnih sredstev.

Tržne možnosti za donosno plasiranje akumuliranih dolgoročnih sredstev (predvsem v razne vrednostne papirje) bi lahko odvrčale podjetja od tega, da bi takoj oziroma sproti neposredno investirala v osnovna in obratna sredstva. Tudi v tem pogledu zaslužijo naša podjetja kaj malo kritike, saj so neposredne naložbe akumuliranih sredstev edina možna rentabilna naložba sredstev, če ne

štejemo možnosti oročanja pri bankah, ki pa pri tem ne delujejo spodbudno in poslovno, ker prihaja do izraza njihov monopolni položaj. Ustvarjanje trga pomeni zato po eni strani razbijanje monopola bank na dolgoročnem področju, na drugi strani pa tudi možnost za tržno verifikacijo predvidene rentabilnosti investicije. Cena sredstev na trgu je — vedno navzoče in splošno znano — merilo minimalne rentabilnosti vloženih sredstev. Ta kazalec lahko pokaže, da je bolj rentabilno plasirati prosta sredstva na trg, kot pa jih vložiti v osnovna sredstva. To pa pripelje razpoložljiva sredstva v roke bolj rentabilnih investorjev, kar je z narodnogospodarskega vidika najpomembnejše, še posebej, če na splošno primanjkuje dolgoročnih sredstev. Zdi se nam, da se pojavljajo tudi v našem gospodarstvu prva, sicer rahla znamenja prožnega, nekateri pravijo agresivnega gibanja akumulacije. Niso več osamljeni primeri, da se z različnimi oblikami vertikalne integracije in kreditiranja akumulacija preliva iz ene panoge v drugo. Prav gotovo pa je res, in to tudi praksa potrjuje, da se to dogaja, ko pride do relativne nasičenosti s kapitalom. To pa opozarja na enega izmed pogojev za uspešno graditev sistema financiranja razširjene reprodukcije, tj. zmanjšanje družbene participacije pri dohodku podjetij. To je nujnost, glede katere smo si bili na jasnem že pred leti, toda podatki kažejo, da že tri leta v tem pogledu nazadujemo, ne pa napredujemo.

Naša razmišljanja o pomislekih, ki so se porodili ob modelu poslovno-tržnega financiranja razširjene reprodukcije, nas navajajo k sklepu, da je trg dolgoročnih sredstev, tako kot drugi trgi, nujnost blagovne proizvodnje socializma. Kljub pomanjkljivostim, ki so iminentne vsem tržnim kategorijam, ga moramo vgraditi v naš sistem gospodarjenja, ker je le tako mogoče zagotoviti racionalno gospodarjenje s pičlimi sredstvi. Primerna uskladitev s planskim mehanizmom pa lahko po drugi strani zagotovi, da ne bo deloval stihijsko na gospodarski razvoj, pač pa kot družbeno organiziran trg.

Odgovornost in sistemi sankcioniranja*

Pomen in opredelitev odgovornosti

Ravnovesje med močjo in odgovornostjo je temeljni pogoj za reprodukcijo družbene lastnine. Prvi in najbolj temeljni korak socialistične družbe je pravzaprav v tem, da socializira moč, to pa pomeni, da jo naredi odgovorno. »Odgovornost je torej pogoj za nove, doslej še neznane odnose med ljudmi in družbenimi sredstvi dela... Kdor ni odgovoren, ruši družbeno lastnino in jo spreminja v privatno lastnino, seveda brez rizika, ki ga je imel lastnik.«¹

Drugi razlog, ki zaostruje pomen odgovornosti v naši družbi, je čedalje večja funkcionalna sovisnost zaposlenih. Vse večja sovisnost pri delu, ki je posledica naraščajoče delitve dela, je vir spontanega porajanja občutkov odgovornosti in hkrati imperativ za oblikovanje bolj diferenciranih in bolj učinkovitih sistemov odgovornosti. Berkowitz je v svojih eksperimentalnih raziskavah ugotovil tesno zvezo med funkcionalno sovisnostjo in potrebo po odgovornosti. Rezultati njegove raziskave so pokazali, da se občutek odgovornosti ne poraja samo v horizontalnih, ampak tudi v vertikalnih odnosih. Člani skupine intenzivirajo svoje napore, če zvedo, da sta ocena in napredovanje vodilne osebe odvisna od njihovega dela, ne intenzivirajo pa dela, če zvedo, da bo njihovo delo kontrolirano.² Toda če odgovornost obstaja, ne more pa biti realizirana zaradi antagonizmov v delovni skupini ali pa zaradi normativne zmede v podjetju, lahko pričakujemo, da bo prisotnost odgovornosti intenzivirala negativne reakcije zaposlenih. Berkowitz je eksperimentalno ugotovil, da občutek odgovornosti stopnjuje združujoče vedenje članov skupine, če obstaja grupna solidarnost; v primerih, ko solidarnost skupine ni

* V tem prispevku objavljamo del rezultatov empirične raziskave v 15 jugoslovanskih podjetjih, ki je bila izvedena v letih 1968—1970.

¹ Jovan Đorđević, »O konceptu društvene svojine«, »Narodno delo«, Beograd 1965, str. 20.

² Leonard Berkowitz, »Responsibility and Dependency«, »Journal of Abnormal and Social Psychology«, 1963, No 5

razvita, pa občutek odgovornosti intenzivira razdružujoče vedenje članov skupine.³

V sodobni družbi postaja razkol med hitro naraščajočo delovno sovisnostjo in socialno atomizacijo zaposlenih vse večji. Občutek odgovornosti, ki se spontano razvija na podlagi združenega dela, se sprevrača v revolto, ker se ne more obdržati v socialno razkrojenih kolektivih.

Tretji razlog, zaradi katerega se večja pomen odgovornosti, je osnovno organizacijsko načelo o ravnovesju med avtoriteto in odgovornostjo: odgovornost brez moči je komedija, moč brez odgovornosti pa je tiranija.⁴ Uravnovešanje obeh je torej temeljni pogoj za vzdrževanje socialnega ravnovesja v delovnih organizacijah.

* * *

V naši raziskavi nismo mogli odgovornosti obravnavati kot kompleksnega socialnega ciklusa. Omejili smo se samo na analiziranje občutka odgovornosti in na analizo nekaterih značilnosti sankcioniranja. Če poenostavimo naša izvajanja, lahko občutke odgovornosti istovetimo s subjektivno odgovornostjo, sankcijsko politiko pa lahko istovetimo z objektivno odgovornostjo. Podobno delitev uvaja tudi Josip Županov: osebno odgovornost označuje kot odgovornost, ki se manifestira z občutkom odgovornosti, organizacijsko odgovornost pa označuje kot odgovornost, ki se izraža s sposobnostjo organizacije, da usklaja vedenje posameznikov in skupin z normativnim sistemom, ki obstaja v organizaciji.⁵

Subjektivna odgovornost

Subjektivno odgovornost smo analizirali glede na obseg in glede na smer. Najprej smo spraševali anketirance, koliko se čutijo odgovorne za svoje delo, za delo delovne skupine in za delo celotnega podjetja. Odgovore na to vprašanje, ki se nanašajo na obseg odgovornosti, nam kaže razpredelnica št. 1. V njej so zajeti odgovori anketirancev iz vseh 15 podjetij skupaj. Osnovno tendenco, ki jo kaže razpredelnica, bi lahko formulirali takole: med obsegom in intenzivnostjo subjektivne odgovornosti je obratno sorazmerje: čim večji je obseg odgovornosti, tem manjša je njena intenzivnost.

Za svoje delo se čutijo odgovorni skoraj vsi zaposleni. Za delo skupine se čuti odgovorna velika večina zaposlenih, vendar pa je intenzivnost odgovornosti občutno manjša. Za celotno podjetje se čuti odgovorna skoraj polovica zaposlenih, medtem ko približno

³ Leonard Berkwitz, »Affecting the Saliency of the Social Responsibility Norm«, »Journal of Abnormal and Social Psychology«, 1964, No 3.

⁴ Peter Drucker, »The New Society«, Harper, New York 1962, str. 295.

⁵ Josip Županov, »Samoupravljanje i društvena moč«, Biblioteka »Naše teme«, Zagreb 1969, str. 10.

Razpredelnica št. 1

Odgovornost	Zelo odgovoren	Dokaj odgovoren	Malo odgovoren
Za svoje delo	67,7	23,2	3,1
Za delo skupine	39,0	38,0	11,4
Za delo vsega podjetja	25,1	28,2	34,3

Opomba: Števila v tabeli pomenijo % odgovorov; b. o. nismo navajali. Razpredelnico berite vodoravno.

1/3 zaposlenih ne čuti odgovornosti za delo podjetja. Menimo, da je 1/3 zaposlenih, ki se čutijo odgovorni za celotno podjetje, sorazmerno velik. Domnevamo, da je samoupravljanje kljub občutnim pomanjkljivostim v praksi še vedno živa vrednota, sicer bi ne bilo mogoče, da bi se vsak drugi med zaposlenimi čutil odgovornega za delo celotnega podjetja.

Razlike v odgovornosti med vodilnimi strokovnjaki in delavci

V razpredelnici št. 2 so prikazani podatki o subjektivni odgovornosti posameznih poklicno-organizacijskih skupin. Že pri površnem pregledu opazimo, da so razlike med poklicno-organizacijskimi skupinami precej večje kot med podjetji. Če upoštevamo, da imamo podjetij petnajst, skupin pa samo sedem, potem je očitno, da število obravnavanih primerov ne vpliva na diferenciacijo rezultatov.

Razpredelnica št. 2

Intenzivnost odgovornosti	za svoje delo	za delo delovne skupine	za celotno podjetje	skupni indeks
NK in PK delavci	67,6	34,5	33,5	32,3
KV in VKV delavci	70,2	40,3	32,9	35,2
Strokovnjaki	70,9	29,3	16,1	24,2
Nižji vodilni	75,0	68,5	26,6	48,1
Srednji vodilni	75,9	61,5	18,7	43,5
Člani kolegija	82,3	66,0	39,2	64,9
Člani DS	76,6	47,5	26,2	37,5

Opomba: V zgornji razpredelnici navajamo samo % odgovorov, ki pomenijo: »zelo sem odgovoren«. Drugih odgovorov (dokaj in malo sem odgovoren) zaradi preglednosti ne navajamo.

Najmanj razlik med skupinami opazimo v prvem stolpcu, kjer so podatki o intenzivnosti odgovornosti za svoje lastno delo. Rahle odklone opazimo samo pri NK in PK delavcih, ki čutijo nekoliko manj intenzivno odgovornost za svoje delo, in pri članih kolegija, ki čutijo nekoliko večjo odgovornost. Odklon obeh omenjenih skupin je normalen glede na položaj, ki ga imata ti skupini v organizaciji dela. Glede na razlike v položaju lahko rečemo, da so razlike v

intenzivnosti odgovornosti med NK in PK delavci ter člani kolegija manjše, kot bi jih pričakovali.

Precej drugačna pa so razmerja med skupinami, če si ogledamo podatke v drugem in tretjem stolpcu razpredelnice št. 2. V drugem stolpcu, ki se nanaša na odgovornost za delo delovne skupine, sta posebno opazni dve skupini: nižji vodilni kadri (mojstri) z najbolj intenzivnim občutkom odgovornosti za skupinsko delo in strokovnjaki z najmanj intenzivno odgovornostjo za skupinsko delo. Nekoliko intenzivnejšo odgovornost za skupinsko delo pri nižjem vodilnem kadru si razlagamo z njegovo lokalistično usmerjenostjo; ta kader je bolj naravnani k uspehu svoje skupine kot pa k uspehu celotnega obrata ali celotnega podjetja.

Občutno manjše odgovornosti strokovnjakov za skupino si ne moremo razlagati s tem, da pri njih ni lokalistične usmerjenosti in da je njihova odgovornost za celotno podjetje bolj intenzivna, zakaj podatki iz tretjega stolpca nam povedo, da je subjektivna odgovornost strokovnjakov za celotno podjetje manj razvita kot odgovornost katerekoli druge skupine v podjetju. Srednje razvita odgovornost strokovnjakov za svoje lastno individualno delo in najmanj intenzivna odgovornost za skupinsko delo ter za delo vsega podjetja pomeni izrazito negativen simptom za vseh 15 podjetij, ki smo jih raziskali. Neodgovornost, ali pravilneje — šibka odgovornost, ki jo strokovnjaki čutijo za delo v podjetju, ima najbrž vzrok v obrobem položaju strokovnjakov v naših delovnih organizacijah. Strokovnjaki nimajo niti zadosti stikov z drugimi skupinami niti zadostnega vpliva na dogajanje v podjetju in se zaradi tega ne morejo čutiti odgovorne za razmere, ki so nastale v podjetju mimo njihove volje.

Menimo, da bi morali analizirati tudi posledice, ki za naša podjetja izhajajo iz dejstva, da je odgovornost najmanj razvita prav pri tisti poklicno-organizacijski skupini, na kateri bo slonel celotni razvoj gospodarske dejavnosti v naslednjih desetletjih.

Verjetno je majhna odgovornost strokovnjakov za delo delovnih skupin in delovnih organizacij eden izmed dejavnikov, da v naši deželi ni korelacije med višjo izobrazbo zaposlenih in višjo produktivnostjo dela.⁶

Prav tako nas preseneča tudi relativno šibka odgovornost vodilnih kadrov in članov DS. Pri nižjem in srednjem vodstvenem kadru je odgovornost za delo podjetja manj intenzivna kot pri delavcih v proizvodnji, pri članih kolegija pa je le za malenkost večja kot pri NK in PK delavcih. Če bi takšne rezultate dobili pri analizi odgovornosti za svoje lastno individualno delo, bi bili ti kar se da nenavadni. Ker pa gre za odgovornost za delo vsega podjetja, moramo reči, da so odgovori popolnoma absurdni. Ti odgovori nam

⁶ C. A. Mayers ugotavlja v svoji knjigi »Education, Manpower and Economic Growth« (McGraw-Hill, 1964, str. 43), da se pri nekaj deželah — med njimi je tudi Jugoslavija — kaže odmik od splošnega trenda, po katerem je višja produktivnost najtesneje povezana z višjo izobrazbo.

pravzaprav povedo, da imamo sicer ustrezne socialne odnose na ravni delovnega mesta in delovne enote, da pa so odnosi na ravni celotnega podjetja popolnoma kaotični.

Statistične zveze, ki smo jih za kontrolo izračunali, so nam potrdile zgornje ugotovitve. Zveze med odgovornostjo za svoje lastno delo in poklicno-organizacijskimi skupinami so komaj pomembne ($P = 0,05$), medtem ko so za drugi dve območji zelo pomembne ($P = 0,001$). Tudi statistične asociacije nam povedo, da so razlike med skupinami v odgovornosti na ravni delovnega mesta majhne, so pa velike v intenzivnosti odgovornosti na ravni skupinskega dela in celotnega podjetja.

Razmerja med odgovornostjo, participacijo in komuniciranjem

Razmerja med subjektivno odgovornostjo in participiranjem ter razmerja med subjektivno odgovornostjo in komuniciranjem smo analizirali precej podrobno.

Tako kot v preliminarni raziskavi smo tudi v tej raziskavi ugotovili, da so zveze med subjektivno odgovornostjo in participiranjem zelo tesne in vsestranske.⁷ Zelo pomembne so zveze ($P = 0,001$) med celotno količino participacije zaposlenih in intenzivnostjo subjektivne odgovornosti za delovno mesto, za delovno skupino in za celotno podjetje. Prav tako smo dobili zelo pomembne zveze ($P = 0,001$), ko smo križali intenzivnost participiranja na ravni delovnega mesta, na ravni delovne skupine in na ravni celotnega podjetja s skupnim indeksom subjektivne odgovornosti.

Če primerjamo zveze med socialnim statusom oziroma med pripadnostjo eni ali drugi poklicno-organizacijski skupini in subjektivno odgovornostjo z zvezami, ki smo jih dobili med participiranjem in subjektivno odgovornostjo, lahko ugotovimo, da je participiranje močnejše povezano z odgovornostjo kot pa socialni status; to pomeni, da je za urejanje socialnih odnosov participacija bistvenejša kot socialna stratifikacija. Za razvitost posameznikove odgovornosti je bolj pomembna intenzivnost njegovega participiranja v delovni organizaciji kot pa njegova pripadnost tej ali oni realni ali pa statistični strati.

Intenzivne in vsestranske zveze med subjektivno odgovornostjo in participiranjem lahko razložimo tudi z normativnega vidika. V tem primeru moramo ugotoviti, da je prav s temi zvezami potrjena temeljna hipoteza o simbiozi samoupravljanja in družbeno lastninske družbe: tesna zveza med odgovornostjo in participiranjem nam pove, da je participativna demokracija pogoj odgovornosti zaposlenih, brez nje si ne moremo zamisliti ravnovesja v družbi, v kateri je privatna lastnina odpravljena. Najbrž pa bi lahko ugotovili tudi nasprotno:

⁷ Veljko Rus, »Komparativna analiza komunikacij, moči in odgovornosti«, Institut za sociologijo in filozofijo pri univerzi v Ljubljani 1968, str. 148–149.

družbena lastnina je pogoj za to, da se bodo ljudje čutili odgovorne za kaj več kot zgolj za svoje delo in da bodo aktivno sodelovali pri reševanju širše delovne problematike.

Razmerja med komunikacijami in odgovornostjo niso tako enosmiselna. Podrobnejša statistična analiza zvez med količino komunikacij in intenzivnostjo subjektivne odgovornosti je pokazala, da so vertikalne komunikacije v zelo tesni zvezi z odgovornostjo, medtem ko horizontalne komunikacije sploh niso v pomembni zvezi z odgovornostjo. Bolj pogosti stiki med zaposlenimi in neposredno nadrejenimi ter med zaposlenimi in drugimi vodilnimi se ujemajo z bolj intenzivnim občutkom odgovornosti ($P = 0,001$), medtem ko se bolj pogosti stiki zaposlenih s sodelavci iz osnovne delovne skupine kakor tudi pogostejši stiki s sodelavci iz drugih skupin ne ujemajo z bolj intenzivno odgovornostjo ($P = 0,50$ in $P = 0,10$).

Najbolj tesne so zveze med feedbackom in odgovornostjo: zaposleni, ki bolj izčrpno obveščajo nadrejene o pomembnih delovnih problemih, imajo bistveno bolj razvit občutek odgovornosti tako za svoje lastno delo kot tudi za delo skupine in za delo celotnega podjetja (vse tri zveze so pomembne pri $P = 0,001$).

Za nadaljnji razvoj komunikacijskih sistemov v naših 15 delovnih organizacijah te ugotovitve popolnoma zadoščajo: za odgovornost so bistvenejše vertikalne kot horizontalne komunikacije. Če želimo omogočiti intenzivno odgovornost zaposlenih, moramo krepiti predvsem vertikalne stike, še posebej stike med zaposlenimi in posredno nadrejenimi. Enolinijski sistem vodenja in komuniciranja potemtakem ni pogoj, ampak prej ovira za intenzivnejšo odgovornost.⁸

Podobno lahko rečemo za feedback: tega, da bi podrejeni boljše obveščali nadrejene, ni mogoče doseči, ne da bi intenzivirali občutek odgovornosti pri zaposlenih, in seveda ne brez vseh tistih okoliščin, ki občutek odgovornosti krepijo. Vodilni, ki na primer ne spodbujajo zaposlenih k sodelovanju, želijo pa hkrati, da bi bili zaposleni bolj odprti do njih, so v paradoksnih situacijah, katere edini rezultat je lahko le socialni konflikt med njimi in delavci. To tezo nam potrjujejo tudi pomembne statistične zveze, s katerimi smo ugotovili visoko sovisnost ($P = 0,001$) med možnostjo kritike vodilnih in odgovornostjo: čim bolj neovirano lahko zaposleni kritizirajo napake vodilnih in čim manj se bojijo posledic tega, da so kritizirali, tem bolj se čutijo odgovorni za svoje delo, za delo delovne skupine in za delo celotnega podjetja. Očitno je, da si sodelovanja in odgovornosti zaposlenih ne moremo pridobiti brez demokracije in neavtoritativnih odnosov med zaposlenimi in vodilnimi.

⁸ Analize so pokazale, da enolinijskega vodenja ni enačiti z bolj jasnimi navodili za delo; funkcionalni odnosi, ki omogočajo večlinijsko vodenje, so enako jasni, hkrati pa so bolj integrativni. Glej Veljko Rus: »Status vodstvenega kadra v pogojih samoupravljanja«, Zavod za organizacijo dela v Kranju, Kranj 1964, str. 49–50.

Doslej smo obravnavali obseg in intenzivnost subjektivne odgovornosti. Večji del sodobnih raziskav se omejuje na ta moment v sistemu odgovornosti, ne ukvarja pa se z nosilci odgovornosti in s subjekti sankcioniranja. Skoraj vedno se razpravljanje o odgovornosti začne in konča z vprašanjem, ki se nanaša na objekt odgovornosti: »Za kaj je kdo odgovoren?« Mi menimo, da so za urejanje odgovornih razmerij danes aktualnejša vprašanja: »Kdo je odgovoren?« in »Komu je kdo odgovoren za svoje delo?« Če odgovorimo na vprašanje, ki se nanaša na objekt odgovornosti, in če ne najdemo odgovora na drugo ter predvsem na tretje vprašanje, potem smo seveda še zelo daleč od sistema odgovornosti.

Razpredelnica št. 3 nam daje odgovore na vprašanje: »Komu se čutite odgovorni?« Organe oziroma skupine, ki jih v razpredelnici navajamo, imenujemo potencialne sankcijske subjekte; potencialne zaradi tega, ker nismo merili njihove sankcijske dejavnosti, ampak samo sankcijsko moč, ki jim jo pripisujejo zaposleni. Potencialne sankcijske subjekte delimo v tri podskupine: 1. v neformalne (a + d), 2. v formalne (b + c) in 3. imanentne (e).

Razpredelnica št. 3

Čuti odgovornost	zelo odgovoren	dokaj odgovoren	malo odgovoren
a) Do delovnega kolektiva	49,6	29,4	11,1
b) Do samoupravnih organov	31,5	31,8	20,4
c) Do predstojnikov	49,0	28,6	8,3
d) Do svoje delovne skupine	49,9	29,8	7,2
e) Do samega sebe	66,2	18,0	4,2

Opomba: Števila v razpredelnici pomenijo % pozitivnih odgovorov; % b. o. ne navajamo, vendar ga je moč razpoznati iz razpredelnice, če jo beremo vodoravno.

Če skušamo na podlagi zgornje klasifikacije razložiti podatke v razpredelnici št. 3, lahko rečemo, da je odgovornost do neformalnih potencialnih sankcijskih subjektov nekoliko intenzivnejša kot do formalnih sankcijskih subjektov. Na podlagi te ugotovitve domnevamo, da sankcijski sistem ni zadosti učinkovit in da temelji socialno ravnoesje v naših 15 podjetjih bolj na neformalni in moralni kot na formalni odgovornosti. To domnevo podpirata tudi dve ugotovitvi, ki jih izvajamo iz iste razpredelnice. Prva je ta, da čutijo zaposleni najmanj odgovornosti do samoupravnih organov, čeprav so ti glavni nosilci sankcijske politike, druga pa je ta, da se zaposleni še vedno čutijo najbolj odgovorni samim sebi, kar sicer priča o visoki stopnji internalizacije družbenih in delovnih vrednot, hkrati pa priča tudi o relativno majhni učinkovitosti formalnih sankcijskih subjektov.

Drugačno razlago podatkov dobimo, če združimo sankcijske organe v razpredelnici št. 3 v intergrupne (a + b) in intragrupne (b + c). Na podlagi takšne klasifikacije lahko ugotovimo, da je intragrupna odgovornost nekoliko bolj intenzivna kot intergrupna. Domnevamo, da moramo odgovorna razmerja intenzivirati predvsem v osnovnih organizacijskih enotah, kjer je stik med zaposlenimi bolj pogost in tudi bolj vsestranski. To pa seveda ne pomeni, da lahko zanemarimo odgovornost do širših skupin in organov, saj bi to pomenilo obnavljanje cehovske in partikularistične etike, ki nasprotujeta tako univerzalni poklicni etiki kot tudi etiki integriranega gospodarskega delovanja.

Pri analiziranju raznih smeri odgovornosti moramo ugotoviti, ali je razmerje med njimi komplementarno ali pa izključujoče. Če je razmerje izključujoče, pomeni bolj intenzivna odgovornost do samoupravnih organov hkrati manj intenzivno odgovornost do vodilnih oseb oziroma bolj intenzivna odgovornost do delovne skupine manj intenzivno odgovornost do delovnega kolektiva. V socialnem okolju, v katerem prevladujejo nasprotni interesi med skupinami, je mogoč edino tak sistem odgovornosti, ki uveljavlja samo eno smer odgovornosti in izključuje vse druge smeri odgovornosti. Zgled takšne enosmerne ali enodimenzionalne odgovornosti je hierarhična organizacija.

Predpostavljamo, da v družbenolastninskem sistemu skupni interesi prevladujejo nad nasprotujočimi interesi. To pomeni, da med različnimi smermi odgovornosti ne bi obstajalo izključujoče, pač pa komplementarno razmerje. Statistične analize so to predpostavko potrdile tako v preliminarni kot tudi v pričujoči raziskavi.⁹ Vse stopnje korelacij, ki smo jih izračunali za naših 15 podjetij, so pokazale visoko pozitivno zvezo med različnimi smermi odgovornosti. V podjetjih, v katerih je odgovornost do delovnega kolektiva intenzivnejša, je tudi intenzivnejša razvita odgovornost do vseh drugih formalnih in neformalnih, intragrupnih in intergrupnih sankcijskih subjektov.

Komplementarni odnosi med različnimi smermi odgovornosti omogočajo v naših podjetjih večdimenzionalno odgovornost; ta seveda ni popolnoma uglasena, vendar pa razlike med sankcijskimi subjekti ne blokirajo nujno odgovornih oseb, ampak lahko ustvarjajo dialektični kompleks odgovornosti, ki predpostavlja kritično konfrontacijo različnih vrednostnih dimenzij in različnih vidikov odgovornosti. »Brez takšne kritične konfrontacije si ne moremo niti zamisliti procesa nastajanja odgovornosti.«¹⁰

⁹ Veljko Rus, »Komparativna analiza komunikacij, moči in odgovornosti...«, op. cit., str. 125–126.

¹⁰ Eugen Pusić, »Samoupravljanje. Prilozi teoriji i praktički problemi«, »Narodne novine«, Zagreb 1968, str. 197.

Čeprav je razvit čut za odgovornost nepogrešljiv moment v reguliranju socialnih sistemov, si vendarle ne moremo več zamisliti, da bi dejavnost večjih organizacij temeljila zgolj na zaupanju v poštenost in vestnost vodilne osebe. Za majhne skupine, ki se vzdržujejo z medsebojnimi stiki, subjektivna odgovornost morda še zadoštuje, za večje socialne skupine in organizacije pa je nujno, da subjektivno odgovornost dopolnjuje objektivna odgovornost — to je sankcijski sistem. Če je sankcijski sistem nujen celo za tako elementarno skupino, kot je družina,¹¹ je docela nemogoče, da ga ne bi razvijali v organizacijah, ki vplivajo na usodo stotine zaposlenih in na porabo milijardnih vrednosti.

Organizacija, ki je prepuščena zgolj subjektivni odgovornosti vodilnih in zaposlenih, je v sodobni družbi pravzaprav nelegitimna organizacija. Isto lahko trdimo za tiste organizacije, ki sicer imajo formalno konstituiran sistem sankcioniranja, vendar pa ga ne izvajajo. Te organizacije so praktično nelegitimne in odvisne od moralnega čuta ter dobre volje vodilnih.

Toda če poudarjamo pomen objektivne ali organizacijske odgovornosti, ne smemo podcenjevati vloge subjektivne odgovornosti. Kot pravi Allan Flanders, ni noben sistem odgovornosti popoln.¹² Zaradi tega si prav tako ne moremo zamisliti delovne organizacije, ki bi temeljila samo na sankcijskih sistemih. To velja tem bolj za tista delovna mesta, na katerih je delo strokovno visoko zahtevno. Ker je cikel teh del časovno zelo razsežen, je pogosta kontrola delovnega procesa nesmiselna in nemogoča, vrednotenje le-tega pa dokaj nezanesljivo. Zaradi te okoliščine praktično ni mogoč obstoj organizacije, ki sloni zgolj na zunanjih sankcijah in ne tudi na notranji ali subjektivni odgovornosti vodilnih in strokovnjakov.

Pogostost disciplinskih postopkov

Ker smo domnevali, da se dejanska sankcijska praksa precej razločuje od normativnih sistemov, smo zaprosili obravnavanih 15 podjetij, da nam dajo nekatere podatke o disciplinskih postopkih, ki so bili sproženi med 1. julijem 1968 in 30. junijem 1969. Dve podjetji nista poslali zaželenih podatkov, tako da naša analiza zajema samo 13 podjetij. (glej razpredelnico na str. 754)

V razpredelnici št. 4 so zbrani podatki o statusu vseh tistih oseb, ki so bile v omenjenem obdobju v disciplinskem postopku. V zadnjem stolpcu vidimo, da so bili disciplinski postopki najbolj pogosto

¹¹ Werner Ziegenfuss poudarja, da je ljubezensko razmerje socializirano in legitimno v zakonu, prav zaradi tega, ker je tudi sankcionirano in vključeno v sistem javne odgovornosti. (»Handbuch der Soziologie«, Enke Verlag, Stuttgart 1956.)

¹² Allan Flanders, »The Internal Social Responsibilities of Industry«, »British Journal of Industrial Relations«, 1966, No 1.

uvadeni proti proizvodnim delavcem. Od vseh oseb, ki so bile v postopku, je bilo 90% NK, PK, KV in VKV delavcev in le 10% nižjih, srednjih in višjih vodilnih ter strokovnjakov.

Sankcijski sistem je torej praktično osredotočen na delavce v proizvodnji, medtem ko se v upravi le izjemoma izvaja.

Tako izrazito enostransko usmerjeno sankcioniranje bi lahko opravičili: (1) v primeru, ko bi bil čut odgovornosti pri vodilnih ljudeh in strokovnjakih bistveno večji kot pri drugih skupinah, in (2) v primeru, ko bi bil uspeh podjetja odvisen od stimuliranja in ne od sankcioniranja teh kadrov.

Iz dosedanje obravnave vemo, da čut odgovornosti za lastno delo pri vodilnih in strokovnjakih ni bistveno bolj razvit kot pri delavcih. Kar zadeva občutek odgovornosti za delo delovne skupine in za delo vsega podjetja, pa je ta večji samo pri članih kolegija, medtem ko je pri strokovnjakih in srednjem vodilnem kadru enako ali celo manj razvit kot pri delavcih. Druga okoliščina je povezana s prvo: če predpostavljamo, da s stimuliranjem maksimiramo participacijo, s sankcioniranjem pa si zagotavljamo le minimum integrativnega vedenja, je razumljivo, da bomo stimuliranje poudarjali tem bolj, čim več nam bo do aktivnega sodelovanja posameznikov oziroma posameznih poklicno-organizacijskih skupin v podjetju. Zaradi tega ni nenormalno, če je sankcioniranje pogostejše pri nekvalificiranih delavcih in če je stimuliranje pogostejše pri vodilnih in strokovnih kadrih.

Vendar pa s stimuliranjem ne moremo kompenzirati sankcioniranja, niti ne moremo s sankcioniranjem kompenzirati stimuliranja. Ker stimuliranje vodilnih in strokovnjakov v naših 15 podjetjih vsaj v pogledu osebnih dohodkov ni preskromno in ker ugotavljamo, da čut odgovornosti pri teh kategorijah ni bistveno večji, domnevamo, da za pretežno usmerjenost sankcij na proizvodne delavce ni stvarnega razloga. Po našem mnenju je sedanja sankcijska praksa rezultat tradicionalne defavoriziranosti proizvodnih delavcev, ne pa funkcionalna reakcija na dane razmere.

Če si ogledamo zadnje tri vrste v razpredelnici št. 4, vidimo, da je pogostost disciplinskih postopkov izredno različna: medtem ko je bilo v enem podjetju z več kot 10.000 zaposlenimi samo 15 oseb v disciplinskem postopku, je bilo v drugem podjetju z manj kot 1.000 zaposlenimi kar 113 oseb v postopku. V prvem podjetju je bilo v postopku 0,1 % zaposlenih, v drugem pa kar 13 % zaposlenih, torej 130-krat več kot v prvem podjetju.

Tako velike razlike v intenzivnosti sankcioniranja nas silijo k domnevi, da je sankcijska politika v naših podjetjih veliko bolj plod filozofije vodilnega kadra kot pa kakih objektivnih okoliščin. Čeprav domnevamo, da so lahko razlike v sankcioniranju glede na tehnologijo, glede na izobrazbeno strukturo zaposlenih in glede na regionalno kulturo dokaj velike, pa vendar menimo, da vse te razlike ne morejo ustvariti tako različnega vedenja zaposlenih, kot bi

Razpredelnica št. 4

Tovarna Delovno mesto osebe v postopku	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	Skupaj
1. NK + PK	28	16	98	26	62	16	13	6	3	14	9	6	—	297
2. KV + VKV	9	18	12	46	38	2	1	6	8	15	8	4	6	173
3. nižji vodilni	3	—	—	2	8	1	2	1	—	1	2	—	—	20
4. srednji vodilni	—	2	3	—	1	—	2	1	—	1	1	—	—	11
5. strokovna služba	—	3	—	2	8	—	1	1	1	6	—	—	—	22
6. člani kolegija	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Skupaj	40	39	113	76	117	19	19	15	12	37	20	10	6	523
% zaposlenih v disciplinskem postopku	6	3,3	13	2,4	7,3	1	4,2	0,1	2,1	2,3	5	1	0,4	2

Opomba: Števila v razpredelnici pomenijo frekvenco disciplinskih postopkov; številke v glavi pomenijo šifre podjetij.

ga glede na naše podatke morali predpostavljati, če želimo opravičiti razlike v pogostosti sankcij z objektivnimi razlogi.

Zaradi velikih razlik v pogostosti sankcij smo skušali podrobneje analizirati zveze, ki naj bi nam pojasnile vzroke teh razlik. Izračunali smo 14 rang korelacij, vendar so bile skoraj vse statistično nepomembne. Na pogostost sankcij ne vpliva niti stopnja standardizacije proizvodnje, niti višina OD, niti velikost podjetij. Prav tako ne vplivajo na pogostost sankcij komunikacije, oblike moči in možnost kritike (oziroma bolj ali manj demokratično ozračje v podjetjih). Edino pomembno rang koleracijo smo dobili med količino moči nižjega vodstvenega kadra in pogostostjo sankcij: v podjetjih, v katerih je moč mojstrov in delovodij večja, so pogostejše tudi sankcije, v podjetjih, v katerih je njihova moč manjša, pa so tudi sankcije redkejšje.

Te rang koleracije ne bo težko razložiti, če si ogledamo podatke v razpredelnici št. 5. Iz nje je videti, da so nižji in srednji vodilni najpogostejše tožniki, torej tisti, ki disciplinski prekršek prijavljajo. Če je moč teh vodilnih večja, je tudi bolj verjetno, da se bo na podlagi njihove prijave disciplinski postopek sprožil. Ta logika še posebej velja za okoliščine, v katerih ni poleg vodilnih nobenega drugega subjekta, ki bi lahko vplival na sankcijsko politiko in na reguliranje socialnih razmer v delovnem kolektivu.

Značilnosti disciplinskih postopkov

Nekoliko natančnejšo podobo o stanju sankcijske politike dobimo, če si ogledamo podatke, ki so navedeni v razpredelnici št. 6.

Razpredelnica št. 5

Delovno mesto tožnika	Število postopkov
1. NK + PK	10
2. KV in VKV	13
3. nižji vodilni	75
4. srednji vodilni	366
5. strokovne službe	22
6. člani kolegija	29
7. preiskovalni sodnik	6
S k u p a j	523

Podatki v tej razpredelnici se nanašajo na nekatere značilne momente vodenja postopka. Iz odgovorov na prvo vprašanje, ki je navedeno v razpredelnici št. 6, je videti, da so postopek vodile v 1/4 primerov vodilne osebe ali vodilni organi, kar pomeni, da sta bili funkcija tožnika in sodnika združeni v isti poklicno-organizacijski skupini. Samoupravni organi so vodili postopek le v 15% pri-

Kdo je vodil postopek?		Ali se je kaznovani pritožil?		Ali je bila kazen spremenjena?	
vodilne osebe					
ali organi	138	DA	23	NE	12
strokovne osebe					
ali organi	309	NE	468	zmanjšana	11
samoupravni organi	76	ni bil kaznovan	29	se ni pritožil	468
				ni bil kaznovan	29

Opomba: Številke v razpredelnici pomenijo število disciplinskih postopkov.

merov, strokovni organi pa v več kot polovici primerov. Če predpostavljamo, da so samoupravni organi v podjetjih pod močnim vplivom vodilnih, in če predpostavljamo, da tudi strokovni organi niso popolnoma avtonomni, potem nam omenjeni odgovori ne povedo veliko. Več nam povedo odgovori na drugo vprašanje razpredelnice št. 6: iz teh je videti, da so se zaposleni pritožili samo 23-krat v 523 primerih. Pritožbe na izrečene kazni so potemtakem izjema in ne pravilo v delovnih organizacijah. Vendar kaže, da pritožbe niso bile neutemeljene, saj so bile v polovici primerov kazni zmanjšane oziroma črtane.

Vzrokov, da so pritožbe izjemno redke, si ne moremo zanesljivo razložiti, ker ne poznamo neposrednih izjav prizadetih. Posredno pa sta mogoči dve logični razlagi: vzrok za to, da so se prizadeti delavci pritožili v 4,5 % primerov, je lahko v tem, ker so bile kazni pravično odmerjene in sprejete kot zaslužene pri prizadetih. Ta razlaga predpostavlja tako nepristranskost postopkov kot tudi samokritičnost kaznovanih. Ker ne moremo verjeti, da bi bili samokritičnost delavcev in objektivnost sankcioniranja tako izredno visoki, domnevamo, da je število pritožb izredno majhno zato, ker delavci ne pričakujejo spremembe razsodbe, ker pač nimajo v podjetju dovolj močne skupine, ki bi jih v primeru, če se jim zgodi krivica, učinkovito branila.

Vtis imamo, da združujejo vodilni v naših podjetjih funkcije tožnika, sodnika in advokata. To pomeni, da kontrolirajo celotno sankcijsko prakso in dobivajo s tem odločilno moč prav v tistem območju, kjer je ne bi smeli imeti.¹³

Teža sankcij in vsebina prekrškov

Velika moč ne pomeni hkrati tudi velike učinkovitosti sankcij niti hude ostrine v sankcioniranju. Učinkovitost sankcij je odvisna

¹³ Medtem ko se zavzemamo za to, da bi imeli vodilni manjši vpliv na politiko sankcioniranja, menimo, da bi moral biti vpliv vodilnih na poslovno politiko večji, kot je bil doslej.

predvsem od tega, ali so sankcije pri prizadetih sprejete kot upravičene; če niso, potem še tako ostre kazni ne pripomorejo, da bi se deviantno vedenje spremenilo.

O ostrini sankcioniranja v naših podjetjih ne moremo soditi neposredno, ker nam manjka opis postopkov. Lahko pa sodimo o tem posredno, in sicer tako, da primerjamo razmerja med pogostostjo posameznih vrst kazni. Ta razmerja nam prikazuje razpredelnica št. 7. Iz nje je videti, da je pogostost kazni tem manjša, čim večja je teža kazni: najpogostejši so opomini, najredkejše pa so izključitve. Izključitev je 6 %, kar pravzaprav ni majhen odstotek. Toda če analiziramo distribucijo izključitev po posameznih podjetjih, potem vidimo, da pride polovica primerov na dve podjetji; ti podjetji sta izrazito simptomatični, saj je bilo v obeh izredno majhno število disciplinskih postopkov, hkrati pa so postopki v večini primerov pripeljali do izključitve. Pri politiki kaznovanja v teh dveh podjetjih o vzgojnih smotrih prav gotovo ni moč govoriti. Za druga podjetja moramo ugotoviti, da težijo k manj ostrim, hkrati pa k bolj pogostim sankcijam. Če odštejemo omenjeni podjetji, pride na vse disciplinske postopke v 11 podjetjih le 3 % izključitev. S tega vidika lahko ocenimo zdajšnjo sankcijsko politiko za sprejemljivo.

Razpredelnica št. 7

Vrste kazni	Število primerov
1. opomin	166
2. javni opomin	123
3. zadnji javni opomin	53
4. izključitev	29
5. nadomestilo škode — denarna kazen	117
y. ni bil kaznovan	29
O b. o.	6
S k u p a j	523

Domnevo, da kaznovanje ni pretirano zaostreno, nam potrjujejo tudi podatki, ki so navedeni v razpredelnici št. 8. Kot je videti iz te razpredelnice, je v podjetjih precej prekrškov hujšega značaja. Samo tatvin in ponaredb je bilo v podjetjih 31. Če k temu številu pritegnemo tudi primere, ko je šlo za neizvrševanje ukazov in za pretepe v podjetju, potem lahko rečemo, da 29 primerov izključitev ne kaže, da bi sankcijske kriterije pretirano zaostrovali.

Toda če ostrina kazni ni zaskrbljujoča, vzbuja toliko več skrbi dejstvo, da so razlike med podjetji glede tipov prekrškov zelo velike. Skoraj vsako podjetje ima drugačno koncentracijo prekrškov: v nekaterih podjetjih se nanašajo prekrški najbolj pogosto na nevsten odnos do premoženja (podjetje 1, 2, 6 in 7), v drugih na nedisciplino pri delu (podjetje 4, 5, 8, 9, 11), potem spet na neupoštevane HTZ

Razpredelnica št. 8

Tovarna Vrsta prekrška	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	Skupaj
1. Neopravičeni izostanki; zapuščanje delovnega mesta	7	7	26	26	59	5	2	7	5	6	8	2	—	160
2. Neustrezen odnos do nadrejenih; nedostojno obnašanje	6	6	4	14	7	2	2	1	2	7	1	3	—	55
3. Neustrezen odnos do sodelavcev; pretep	5	6	—	10	7	—	1	1	—	1	5	—	—	36
4. Nevesten odnos do skupnega premoženja	14	11	5	11	5	9	12	1	2	6	3	2	—	81
5. Kraja v podjetju	1	2	—	1	8	3	—	—	—	—	—	—	6	21
6. Kajenje ali uživanje alkohola	4	1	—	3	26	—	—	—	—	6	2	3	—	45
7. Ponarejanje dokumentov	3	4	—	1	—	—	—	1	1	—	—	—	—	10
8. Neizvrševanje ukazov nadrejenih; neizpolnjevanje delovnih nalog	—	1	1	5	3	—	—	3	—	11	1	—	—	25
9. Neupoštevanje HTZ predpisov	—	1	64	1	2	—	2	1	2	—	—	—	—	73
10. Spanje na delovnem mestu	—	—	13	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14
O b. o.	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Skupaj	40	39	113	76	117	19	19	15	12	37	20	10	6	523

predpisov (podjetje 3) in v enem na neizvrševanje ukazov nadrejenih (podjetje 10).

Če to ugotovitev o raznolikosti vsebine prekrškov združimo s poprejšnjo ugotovitvijo o izredni raznolikosti podjetij glede pogostosti disciplinskih postopkov (glej razpredelnico št. 4), se ne moremo izogniti vtisu, da vlada v naših delovnih organizacijah izredna stihijnost v sankcijski praksi. Menimo, da heterogenost sankcioniranja ne izvira zgolj iz različnih vedenjskih reakcij zaposlenih, ampak predvsem iz neenotnih kriterijev vodstev posameznih podjetij pri ocenjevanju, kaj je in kaj ni deviantno vedenje.

Menimo, da enotna zakonodaja še ne jamči enotne uporabe zakonov v vsakdanji praksi. To enotnost zagotavlja šele sistematična izobrazba vodilnih ali pa prenos vseh sankcijskih postopkov na strokovno usposobljene ljudi. Če ne bomo korenito spremenili celotne sankcijske prakse, ne bomo mogli preprečiti breznormnosti in dezorientacije, ki nastaja v naših podjetjih zaradi heterogene uporabe splošnih normativnih sistemov.

Vloga nacionalnega vprašanja v marksistični teoriji

(Teze)*

I

Marksizem je dobil bistvene in dokončne obrise v drugi polovici šestdesetih let preteklega stoletja. Marxov in Engelsov historični in revolucionarni koncept temelji na zgodovinskih izkušnjah, družbeni strukturi in notranjih razrednih protislovjih v tedaj najbolj razvitih deželah sveta, predvsem v zahodnoevropskih deželah. Proces konstituiranja teh dežel v neodvisne nacionalne države (Francija, Anglija itd.) je bil v bistvu končan. V boju za ekonomsko in politično prevlado se je buržoazija ogrinjala v plašč nacionalizma. Nacionalna platforma kot izhodišče, ki je izražalo le nacionalne interese, ki je postavljalo interese enega naroda proti interesom drugih narodov in ki je šlo tiho mimo razrednih nasprotij in različnih razrednih interesov v vsakem narodu posebej — je bilo meščansko stališče in v bistvu tudi razredno stališče. Toda na dnevni red zgodovinskega dogajanja je že prihajalo zelo zaostreno nacionalno vprašanje: problem spopada med proletariatom in buržoazijo.

II

Marxovo in Engelsovo proučevanje bodočih historičnih spopadov, procesa osvobajanja človeka iz politične in ideološke dominacije ter odtujenosti, je temeljilo na tedaj najbolj razvitih razmerah, ko se je konstituiral vse močnejši delavski razred, ki je začel boj za svojo emancipacijo. Njuno prepričanje, zlasti konec štiridesetih let (obdobje revolucij), da lahko pričakujemo socialno proletarsko revolucijo predvsem v teh deželah, je bilo tedaj edino racionalno stališče. Neupravičeno pa je bilo njuno sklepanje o obstoju »zgodovinskih« in »nezgodovinskih« narodov, pri čemer sta zelo ostro reagirala na vse tiste poteze malih narodov, zlasti na evropskem

* Op. ur.: Te (za revijo nekoliko obdelane) teze je predložil avtor simpoziju v Krapinskih toplicah (19.—21. marec 1970) na temo: Odnos med razrednim in nacionalnim v sodobnem socializmu. Na simpoziju so sodelovali tudi člani uredniškega odbora naše revije.

vzhodu in jugovzhodu, katerih intervencije bi utegnile koristiti reakcionarni Rusiji in s tem dušenju revolucionarnih procesov v razvitih državah Evrope. Tudi njune kasnejše nesprejemljive ocene v zvezi s temi narodi so razumljive le iz tega konteksta, iz njunega močnega odpora proti vsemu, kar bi utegnilo koristiti reakcionarnemu ruskemu samodržstvu in panslavizmu.

III

Zato ima nacionalno vprašanje v njunih teoretičnih delih sorazmerno majhno vlogo. Razlogov je več. *Prvič*, ker je v žarišču njunih teoretičnih in praktičnih prizadevanj socialna osvoboditev človeka, predvsem proletariata kot razreda. *Drugič*, ker izhajata iz tistih historičnih predpostavk, ki so obravnavale nacionalni problem kot že razrešen. *Tretjič*, ker je bilo za taka misleca čisto nezdržljivo reševanje socialne osvoboditve, ki ne bi obenem že predpostavljalo tudi nacionalne osvoboditve ali pa z njo ne bi bila tesno prepletena. *Četrtič*, ker bi bila taka *zgolj* nacionalna osvoboditev in potemtaka tudi nacionalno izhodišče za obravnavo historičnih spopadov in rešitev v bistvu meščanska, buržoazna platforma, ker kaj drugega ni mogla biti.

IV

Da je nacionalna *platforma* v že omenjenem smislu za Marxa in Engelsa v bistvu buržoazna platforma, je videti iz tegale: *prvič*, buržoazija v najbolj razvitih državah je dokončala konstituiranje svobodnih nacionalnih držav in ta proces je bil tedaj seveda zgodovinsko napreden; *drugič*, vztrajanje na tej nacionalni poziciji je pomenilo in pomeni še danes vztrajanje na zgodovinskem statusu quo, to je narodu, organiziranem v državi — kar seveda predpostavlja ohranjanje razredne diferenciacije, ne pa njenega prevladovanja; *tretjič*, država tudi kot samostojna nacionalna država je sinonim za razredno zaslužjevanje in varovanje te razredne diferenciacije; *četrtič*, nacionalna platforma pomeni v večini primerov tudi upiranje ene nacije drugi, sovraštvo med nacijami, podcenjevanje enih in povzdigovanje drugih narodov itd., kar je v pravem nasprotju z interesi delavskega razreda, delovnih ljudi nasploh in solidarnosti delavcev; *petič*, kovanje nacionalnih mitov na tej podlagi deformira zavest delavskega razreda in socialistov nasploh ter olajšuje dominacijo in politiko parcialnih interesov buržoazije.

V

Temeljno teoretično izhodišče Marxa in Engelsa potemtaka ni mogel biti »nacionalni humanizem«, ki je predpostavljal za delovne sloje, zlasti pa za delavski razred kot tudi za druge narode nehumanizem, marveč »socialistični ali komunistični humanizem«, ki je predpostavljal ne le nacionalno, marveč tudi socialno osvobo-

ditev. Nacionalna osvoboditev ne pomeni tudi socialne osvoboditve (tu merim na razredno osvoboditev, ne glede na to, da je bila nacionalna osvoboditev v določenem historičnem momentu zelo napredna in pomembna). Socialna osvoboditev, kar pomeni v našem času socialistično revolucijo in njeno neprestano poglobljanje — mora predpostavljati tudi nacionalno osvoboditev (če že ni uresničena), *ker bi bila sicer socialna osvoboditev prava historična utopija.*

VI

Da je bilo to za Marxa in Engelsa bistveno stališče in stvar, ki je sama po sebi razumljiva, je videti tudi iz njunega reagiranja ob nacionalnih bojih v različnih situacijah. Predvsem sta sodila, da ne more biti *svoboden noben narod, dokler zasužnjuje druge narode*, kar se zdi, da je ostalo mnogim ljudem in tudi celim narodom še do danes popolnoma nerazumljivo. Dalje, vedno sta zagovarjala boj za nacionalno osvoboditev — na primer boj Poljakov, boj Ircev itd. Prav tako je znano Marxovo razpravljanje z Lafarguom v internacionali, ob katerem je pisal Engelsu, da je Lafargue »negacijo narodnosti, ne da bi se tega zavedal, menda razumel tako, češ da bo te narodnosti vsrkal vzorni francoski narod« (pismo z dne 20. junija 1866). Navajam še eno mesto iz Engelsovega pisma Kautskemu z dne 7.—15. februarja 1882: »Internacionalno gibanje proletariata je sploh možno samo med samostojnimi nacijami. Tisto malo republikanskega internacionalizma iz let 1830—48, kar se ga je zbralo okoli Francije, ki naj bi osvobodila Evropo, je tako okrepilo francoski šovinizem, da se nam poziv Francije na osvoboditev sveta, s tem pa tudi njena pravica prvorojenca, da stoji na čelu, še vedno vsak dan plete med nogami kot karikatura pri blankistih, prav tako zelo močno na primer pri Malonu in Co. To je bilo v internacionali dokaj razumljivo stališče Francozov. Šele dogodki so jim pokazali — njim in mnogim drugim — in morajo še vsak dan dokazovati, da je internacionalno sodelovanje možno le med *enakimi*, ali celo v najboljšem primeru za neposredno akcijo *primus inter pares*.« V nadaljevanju končuje glede osvoboditve Poljske takole: »Da je boj sploh mogoč, je treba imeti predvsem tla, zrak, svetlobo in aršin prostora. Sicer se bo vse ustavilo pri brbljanju.«

VII

To so razlogi, zaradi katerih nacionalni problem v Marxovih in Engelsovih teoretičnih delih nima vidnejše vloge. Svoboda in enakopravnost sta bila zanju *predpostavka in izhodišče* za nadaljnje razmišljanje o socialistični revoluciji, ki naj bi premagala tudi tiste oblike odvisnosti, podjarmljenosti in odtujenosti, ki jih vsebuje vsaka dosedanja nacionalna tvorba: razredno razklanost in eksploatacijo, državo kot orodje razrednega gospostva in razne druge oblike eko-

nomske, politične in ideološke alienacije. Lahko bi še rekli tudi to, da sta Marx in Engels zato, ker sta izhajala iz razmer v najbolj razvitih državah, nacionalno svobodo in neodvisnost obravnavala kot zgodovinska dosežka obdobja meščanstva — prav tako kot industrializacijo. Predpostavljala sta, da bi bila lahko nacionalni problem in problem nacionalizacije tudi nalogi socialistične revolucije (kar se v nerazvitih in kolonialnih deželah dejansko dogaja), kajti sodila sta, da bo do revolucij prišlo najprej v najbolj razvitih deželah sveta.

VIII

Pri Leninu je dobilo to vprašanje večji pomen. Vzroki so tile: prvič, Lenin je deloval v nerazvitem svetu, v katerem so bile mnoge nerazvite nacije (v Rusiji, v srednji in jugovzhodni Evropi), kjer je postala revolucija neposreden zgodovinski problem. Drugič, uspeh revolucionarnega boja proletariata velikih nacij (na primer ruske) je bil v marsičem odvisen od pravilnega odnosa ruskega proletariata in njegove avantgarde do proletariata drugih narodov kot njegovih zaveznikov. Dalje, v času Lenina so se začeli revolucionarni procesi tudi v kolonialnih deželah, v katerih prav tako prihaja v ospredje nacionalno vprašanje. To, kar Marx in Engels nista predvidela, namreč, da bo morala opraviti socialistična revolucija nalogo, ki je bila v razvitih državah normalna naloga meščanske epohe, je postalo v Leninovem času resničnost. Nacionalna osvoboditev in industrializacija dežele sta postali v nerazvitih in kolonialnih deželah sestavini domala vseh socialističnih revolucij.

IX

Že ti razlogi dovolj pojasnjujejo, zakaj je Lenin posvetil nacionalnemu vprašanju mnogo več pozornosti kot Marx in Engels. Njegov odnos je bil v bistvu isti kot pri njiju, le da je bil, kar naj posebej poudarim, doslednejši. Lenin ni delal razlike med »zgodovinskimi« in »nezgodovinskimi« narodi, med velikimi in malimi itd. Ker takrat, ko je prišla revolucija že na sam prag teh narodov, tudi drugače ni mogel ravnati. Načela svobode naroda, enakopravnosti in pravice do samoodločbe so postala zanj predpostavka socialistične politike. Lenin je v celoti povzel Engelsovo in Marxovo stališče, da noben narod ne more biti resnično svoboden, dokler zatira in podjarmlja drug narod, ter da je internacionalna solidarnost delavskega razreda in potemtakem tudi internacionalno gibanje proletariata možno le med samostojnimi in svobodnimi narodi.

X

Že v članku »O nacionalnem ponosu Velikorusov« je Lenin pisal: »In mi, velikoruski delavci, polni čustva nacionalnega ponosa, hočemo za vsako ceno svobodno in neodvisno, samostojno, demo-

kratično, republikansko, ponosno Velikorusijo, ki bo svoje odnose do sosedov gradila na človečanskem načelu enakosti, ne pa na fevdalnem načelu privilegijev, ki ponižujejo velik narod.«

Ali v razpravi »O pravici naroda do samoodločbe« je v polemiki z Roso Luxemburg zapisal: »Tak položaj zastavlja proletariatu Rusije dvojno, ali pravilneje, dvostransko nalogo: boriti se proti vsakemu nacionalizmu in v prvi vrsti proti velikoruskemu nacionalizmu; priznavati ne samo popolno enakopravnost vseh narodov sploh, temveč tudi enakopravnost glede graditve države, tj. pravico narodov do samoodločbe, do odcepitve; vzporedno s tem, in sicer ravno zaradi uspešnega boja proti vsakršnemu nacionalizmu vseh narodov, braniti enotnost proletarskega boja in proletarskih organizacij, te organizacije kar najtesneje združiti v internacionalno skupnost, navkljub buržoaznim težnjam po nacionalnem separatizmu. Popolna enakopravnost narodov; pravica narodov do samoodločbe; združitev delavcev vseh narodov — tega nacionalnega programa uči delavce marksizem, tega jih uče izkušnje po vsem svetu in izkušnje v Rusiji.«

XI

Skladno z novimi zgodovinskimi procesi se je potemtakem pomen nacionalnega vprašanja v marksistični teoriji nekoliko spremenil. Vprašanje, ki je bilo v razvitih državah zadeva meščanske epohe, je postalo tudi problem obdobja socializma. Vendar kljub temu še vedno *nacionalna platforma* ni postala in ne more postati *revolucionarna platforma* proletariata in socialistični cilj, čeprav postane njihova zelo važna sestavina. Vztrajanje v mejah nacionalne platforme pomeni v teh razmerah vztrajati v mejah meščanske družbe. Nacionalna osvoboditev je vedno samo ali *predpostavka ali pa simultana naloga* nadaljnje razredne, socialne osvoboditve človeka — predvsem delavskega razreda. Potemtakem je razredna platforma v vseh teh procesih ne le bistvena, marveč tudi edina zgodovinska perspektiva.

XII

Nacionalna platforma kot meščanska platforma je v sodobnih osvobodilnih procesih nerazvitih in kolonialnih dežel zgodovinsko napredna in revolucionarna. Ker pa potekajo ti procesi v obdobju socialističnih revolucij in po žgočih izkušnjah z dosedanjimi kolonizatorji, z buržoazijo razvitih dežel — prerastejo ta nacionalna osvobodilna gibanja slej ko prej svoje meščanske okvire in sprejmejo tudi socialistično razredno obeležje — tendenco preraščanja sveta meščanstva.

XIII

Razredna platforma, ki v zgodovinski perspektivi pomeni solidarnost delavskega razreda, preraščanje razredne delitve dela, državnih birokratskih struktur, mora nujno vsebovati tudi komponente nacionalne osvoboditve, enakopravnosti in pravice naroda do samoodločbe. Zakaj v obdobju socialističnih revolucij nastopa delavski razred v boju za svojo socialno osvoboditev kot predstavnik svoje nacije — kot je veljalo to za meščanske razmere v obdobju buržoaznih revolucij. Nepravilno izvajanje načel svobode in enakopravnosti nacij v obdobju socializma je samo dokaz, da prevladujejo birokratski in etatistični odnosi, ki v večnacionalni skupnosti nujno reproducirajo centralistične in unitaristične tendence — torej tipične nacionalistične pojave.

XIV

Glede na tako zastavljeno vlogo nacionalnega in razrednega v socialistični revoluciji lahko sklenemo: če se med socialistično revolucijo dosledno in radikalno ne reši ali ne razrešuje nacionalni problem, kakor je bil zgoraj nakazan, potem je gotovo socialistična revolucija polna protislovij, ki sodijo celo v predmeščansko epoko, četudi je meščansko obdobje polno teh protislovij. Socialistična revolucija odpove pri enem temeljnih vprašanj socialističnega humanizma, pri vprašanju osebne svobode, v tem primeru pojmovane kot svoboda nacije.

XV

Spoštovanje nacionalne enakopravnosti, suverenosti in pravice, da si vsaka nacija prosto izbira in krči pot revolucionarnega napredka, dobiva poseben pomen v odnosih med nacijami in državami, ki so stopile na pot socializma. Skladno z duhom marksističnega humanizma, zlasti pa Leninovih koncepcij, bi sleherno vmešavanje v notranje procese svobodnih socialističnih dežel po drugih socialističnih deželah pomenilo diskreditiranje velikih idej socializma. Internacionalizem lahko tudi danes pomeni samo eno: solidarnost delavskega razreda vsega sveta, dosledno spoštovanje suverenosti nacij in posameznih revolucionarnih gibanj, da v skladu z možnostmi in s specifičnostmi razrešujejo notranje probleme svoje revolucije in socializma.

XVI

Če naj se problemi socialistične revolucije razrešujejo z nacionalne platforme, ne pa socialne, razredne — potem je nujno pristajanje na konservativnih in končno tudi na reakcionarnih pozicijah. Zakaj smisel socialistične revolucije ni osvoboditev neke nacije ob ohranjanju zgodovinskega statusa quo (razred, država, mezdnó delo,

hierarhija, birokracija, mistifikacija itd.), marveč preseganje teh alienirajočih oblik z zgodovinskim angažmajem delavskega razreda in delovnega človeka sploh. Zgodovinski angažma delavskega razreda pomeni strukturiranje družbe na samoupravnih načelih — tj. na prevladovanju nacionalnega kot državnega, razrednega, mistificiranega — skratka, prevladovanje vsega tistega, kar se je v zgodnji Marxovi terminologiji imenovalo »meščanska družba« (Hegel). In zato bi končal z znano Marxovo X. tezo o Feuerbachu: »Stališče starega materializma je ‚meščanska‘ družba; stališče novega pa človeška družba ali podružbljeno človeštvo.«

XIX

XX

XVI

»Komuna in komunalni sistem«

K pogovoru za »okroglo mizo« o komuni in komunalnem sistemu dne 8. aprila 1970 je redakcija povabila večje število znanstvenih in družbenopolitičnih delavcev in tudi ljudi, ki so neposredno v »komunalni praksi«. Podlaga za razgovor so bila tale vprašanja:

1. Splošno mnenje je, da ustavno zamišljena koncepcija komune ni uveljavljena (uresničena) v praksi. Različne pa so razlage glede družbenoekonomskih in političnih vzrokov tega pojava.

2. Vpliv sodobnih integracijskih procesov v gospodarstvu in v družbenih službah na koncepcijo komune. Kaj pomeni regionalno povezovanje ne glede na meje komune?

3. Republika in (ali) komuna kot osnovni prostor družbene reprodukcije. Ali je možno družbeni reprodukcijski cikel uveljavljati v vsaki komuni, republiko pa omejiti zgolj na vlogo koordinatorja? Ali so v našem družbenem prostoru pojavi, ki bi jih lahko označili za »komunalno atomizacijo« slovenske družbe?

4. Ali je eno osrednjih vprašanj našega političnega sistema zgolj zmanjševanje števila komun ali pa je osrednji problem koncepcija komune oziroma (in) pristojnosti občine na eni, republike in federacije na drugi strani?

5. Amandma XIX. k ustavi SR Slovenije daje nove možnosti za razvoj in utrjevanje medobčinskega sodelovanja; kakšni so glede tega stvarni dosežki in neizkoriščene možnosti?

6. Velika je razlika med normativno zamišljenim in uresničnim funkcioniranjem (institucij) neposrednega odločanja v komuni (zbori volivcev, krajevne skupnosti itd.). Vzroki in perspektive?

Pri razgovoru so sodelovali: Jože Cigler, družbenopolitični delavec republiške konference SZDL Slovenije, Savin Jogan, sekretar zasedanja delegatov občin skupščine SRS, Boštjan Markič, predavatelj VŠSPVN, Zdravko Mlinar, profesor na VŠSPVN, Heli Modic, redni profesor VŠSPVN, Svetozar Polič, član IO obalne konference SZDL Koper, Zdenko Roter, odgovorni urednik revije in višji predavatelj VŠSPVN, Niko Toš, predavatelj VŠSPVN in predstojnik centra za raziskovanje javnega mnenja v Ljubljani, Marjan Ulčar,

član komiteja mestne konference ZKS, Franjo Vetrih, strokovni sodelavec zavoda za urbanizem v Mariboru.

Vsi drugi, ki so bili zadržani in se razgovora niso mogli udeležiti, so bili posebej povabljeni, da o temi napišejo za našo revijo posebne prispevke, ki jih bomo objavljali v naslednjih številkah.

Razgovor za okroglo mizo je vodil član uredniškega odbora Boštjan Markič.

B. MARKIČ: Za obravnavo teme »O komuni in komunalnem sistemu« ob »okrogli mizi« se je uredništvo »Teorije in prakse« odločilo zato, ker je komuna že dalj časa mehanizem, ki je v ospredju našega političnega sistema. O problemu komune in vloge občana v komunalnem sistemu je med drugim bil govor tudi v znani resoluciji zvezne skupščine o družbenoekonomskem in političnem položaju občine ter o nadaljnjem razvoju samoupravnih odnosov v občini. Ta resolucija ugotavlja, da je treba zagotoviti občanu ustrezno mesto v samoupravni strukturi občine.

Številni politični organi razpravljajo o vlogi in mestu občine, zato smo sodili, da je prav, da se tudi vsi tisti, ki o komuni razmišljajo na strokovni ravni, udeležijo te razprave za okroglo mizo. Značilno je, da smo pri nas v preteklosti o komuni razpravljali pretežno in predvsem na institucionalni ravni in to verjetno zato, ker je bilo to do neke mere bolj udobno, medtem ko so bile manj pogoste razprave v politološkem, sociološkem ali ekonomskem smislu in so tako ti vidiki stopili v ozadje.

Če govorimo o ustavno zamišljeni koncepciji komune in jo soočimo z obstoječo prakso, vidimo, da se ustavno zamišljena koncepcija komune ne uresničuje. Poleg tega tudi ni soglasja na vseh ravneh o tem, kaj je ustavna koncepcija komune. Verjetno bi kazalo za našo »okroglo mizo« razpravljati tudi o tem, ker si pogosto različna okolja različno razlagajo ustavno koncepcijo komune. Tu bi napravil majhno primerjavo. Pri nas je npr. tudi federacija ustavno določena, imamo torej »ustavno koncepcijo« federacije, pa vendar velikokrat vidimo, da se v praksi pojavljajo različne razlage o tem, kaj je federacija. Sama normativno določena koncepcija komune nas tako ne odvezuje, da ne bi razmišljali o tem, kakšne so njene dejanske razsežnosti.

Če govorimo o položaju komune v našem političnem sistemu, mislim, da vendarle ne moremo mimo položaja zaposlenega v delovni organizaciji. Če je ta položaj labilen, ima to globoke implikacije za celoten politični sistem in tedaj tudi za občino, saj to nujno povzroča večjo prisotnost državnega prisiljevanja in družbene intervencije. Pri tem ne zanikam, da je treba probleme političnega sistema in komune obravnavati glede na konkretne družbenopolitične zgodovinske situacije.

Problem, s katerim se srečujemo v zvezi s komuno, je v tem, da na eni strani razgllašamo komuno za temelj družbenopolitičnega sistema, na drugi strani pa smo priče dejstvu, da se moderno življenje v naši sodobni jugoslovanski družbi, gospodarsko in negospodarsko, preliva čez meje komun in prihaja do integracijskih procesov v širših merilih. To seveda tudi nas lahko navaja k razmišljanju, kako se postavlja koncepcija komune, ali ni le-ta v nekem smislu preveč *univerzalno* postavljena in zato tudi ni uresničljiva, in da zatorej tudi nastajajo težave pri uresničevanju koncepcije komune. Mislim, da bi morali pri oblikovanju pojma

komune vendar izhajati iz družbenih potreb posameznika, občana. Očitno je, da se te potrebe ne uresničujejo le na ravni komune, da človek danes v sodobni družbi mnoge potrebe uresničuje na ravni širših družbenopolitičnih skupnosti, nekatere v delovni organizaciji, druge pa v krajevni skupnosti. Danes številne potrebe, zlasti zaradi povezovanja gospodarstva, niso več uresničene na ravni komune. Nekatere med njimi, kot na primer potreba po družbeni varnosti, pa so lahko realizirane tudi na ravni širših in ne le ožjih družbenopolitičnih skupnosti. V zvezi s tem mislim, da je sprejemljiva teza, da tisti, ki je glede na zadovoljevanje svojih potreb bolj malo odvisen od same komune, ne more odigrati ustavno zamišljene vloge aktivnega subjekta v komunalnem samoupravljanju. V zvezi s tem je verjetno zanimiva relacija občina-republika.

Mislim, da moramo izhajati iz ugotovitve, da je v l. 1955 bila komuna predvsem mehanizem, ki ni upravljal ljudi, da je v tem obdobju bila to družbena skupnost na eni strani, na drugi strani pa smo imeli republiko, v kateri so bili v tistem obdobju prisotni predvsem elementi oblasti. Danes je situacija vendarle drugačna. Republika ni danes le državna skupnost, temveč tudi samoupravna skupnost, in verjetno se nekatere potrebe, ki so se včasih lahko uresničevale na ravni komune, danes lahko uresničujejo v okviru enotnega republiškega prostora. Zdi se mi, da naše sedanje pojmovanje koncepcije komune, kot jo označuje tudi program ZK, preveč izhaja iz koncepcije in predpostavke že dosežene sinteze samouprave vseh organizmov v občini. Skoraj bi rekel, da je taka predpostavka v nekem smislu preveč idealistična. Ker taka sinteza samouprave v komuni ni dosežena, vpliva to na celotno strukturo političnega sistema. V tem smislu imam v mislih problem komunalne delegacije. Ker ni zaživel v okviru občine, je težko pričakovati, da bi zaživel v celotnem političnem sistemu.

Ne bi mogli trditi, da je vprašanje števila komun tisto, ki je lahko odločujoče v našem političnem sistemu. Verjetno gre bolj za vprašanje *razdelitve pristojnosti* med republiko in občino. V zvezi s tem ni treba pozabljati, da je republika predvsem zgodovinsko ugotovljena skupnost, občina pa predvsem racionalna družbenoekonomska ugotovljena skupnost. Medtem ko je oblikovanje republike v našem političnem sistemu dokončano, ker je republika zgodovinska kategorija, pa to merilo očitno ne more veljati glede komune, ker je racionalno, smiselno ugotovljena skupnost oziroma bi vsaj optimalno to morala biti.

Ko govorimo o komuni, pogosto govorimo tudi o tem, kako se v njej razrešujejo protislovja. Vendar pri tem ne bi smeli biti enostranski in spregledati dejstva, da se v naši, vsaj sorazmerno razviti družbi številna protislovja lahko rešujejo na ravni širših družbenopolitičnih skupnosti.

Posebno vprašanje je, ali pri nas lahko govorimo o komunalnem sistemu. Po nekaterih sodbah je govoriti o komunalnem sistemu danes pri nas že anahronizem. Vendar če pojmujeemo komunalni sistem kot organiziran sklop odnosov med različnimi mehanizmi — tu pa mislim na odnos med občinsko skupščino in delovnimi organizacijami, na relacije zbori volivcev — krajevnih skupnosti, na odnos med občinsko skupščino ter njenimi sveti in podobno — lahko govorimo o komunalnem sistemu, vendar bi pri tem pod pojmom »komunalni sistem« razumeli državo, urejeno kot »federacijo komun«.

Nadaljnji problem je, kako je z institucijami neposredne demokracije v komuni. Tu prihaja velikokrat do občutne razlike med tistim, kar smo

si normativno zamislili, in tem, kar v življenju dejansko obstaja. Gre predvsem za vprašanje funkcionalnosti zbora volivcev v našem komunalnem sistemu, za stvarno vitalnost te institucije, in to še zlasti, ker pogosto omejene materialne možnosti omejujejo pristojnosti, ki so dane zborom volivcev. Našo pozornost zasluži tudi obravnavanje vloge krajevnih skupnosti kot mehanizma, v katerem občani neposredno odločajo o zadovoljevanju svojih potreb. Tu imam v mislih odnos med občinsko skupščino in krajevno skupnostjo in vprašanje financiranja krajevnih skupnosti.

To so nekatera vprašanja o komuni in obenem nakazana stališča, ki bi utegnili zaslužiti našo pozornost. Tako bi lahko mimo drugega naša okrogla miza spodbudila k razmišljanju tiste, ki bodo na ravni organov oblasti in samoupravnih organov v prihodnje oblikovali fiziognomijo naše komune.

F. VETRIH: Za uvod bi razvil misel, da ima komuna več vidikov, več oblik, v katerih se kaže ljudem. Menim, da sta pglavitni prvini komune ljudje in pa prostor z »inventarjem«. Vsaka analiza o umestnosti določenega komunalnega sistema mora izhajati iz teh dveh prvin.

Poleg tega je zelo pomembna pojavna oblika komune v tem, da je to partitivna institucija, kar pomeni institucijo, ki je le del celote. Imamo torej manjše skupine, ki so del večje skupine, in teritorij, ki je del večjega teritorija. Ta večji teritorij in njegova družba predstavljata tudi etični motiv. Zato se v komuni nenehno prepletata dve akcijski področji, to je notranje akcijsko področje, stiki ljudi znotraj komune in stiki navzven, z drugimi komunami. Kolikor imajo komune skupno predstavništvo kot višji organ, imamo še stike med komunami in predstavniškim organom, ki združuje interese večjega števila komun, širše skupnosti.

Zdi se mi — to smo slišali že v uvodu — da smo pri nas res gledali komuno preveč pravno-politično, premalo pa vsebinsko oziroma naravno; se pravi, premalo smo upoštevali ljudi kot subjekt komune in prostor kot možnost, kjer se ti ljudje lahko uveljavljajo.

Opažamo lahko, da s čedalje večjo mobilnostjo ljudi prihaja do tega, da ljudje ne vzporejajo več svojega položaja v okviru ene komune, ampak na širšem območju. Če se ljudje gibljejo dosti v okviru republike, vzporejajo položaj med komunami v tej republiki; če se gibljejo dosti po Jugoslaviji, se vzporejajo z ljudmi drugod po Jugoslaviji; na koncu, če ljudje dosti potujejo po Evropi, se vzporejajo z ljudmi drugje v Evropi. Zato je pomembno, v čem se ljudje vzporejajo, kako gledajo na položaj ljudi, ki jih srečujejo. Dostikrat ugotavljajo, da je boljše življenje, ki ga imajo npr. ljudje v drugih komunah, v drugih predelih po svetu, težko dosegljivo z akcijami zgolj v okviru lastne komune.

Komuna je skupnost ljudi, vendar po mojih opažanjih ni toliko pomembna skupnost, kot so pomembne posamezne enote te skupnosti, to je ljudje, občani in stiki med njimi; ne le znotraj komune, ampak vsesplošni stiki. Pri tem je »samoupravnost« komune v vsakdanji praksi nekaj, kar poprečni občan težko razume ali čuti.

V ustavi — uvodno vprašanje uredništva se nanaša na ustavo — je poudarjena samoupravnost komune. Menim, da je za občana osebna svoboda mnogo pomembnejša kakor pa samoupravnost komune. Osebna svoboda v tem, da lahko razvija svoje misli in akcije bodisi v komuni ali v drugih, širših organih, npr. v okviru svoje delovne organizacije, ki

praviloma ni vezana na komuno, v strokovnih združenjih ipd. Menim torej, da je ta osebna svoboda, osebna možnost razvoja, bistvena za zadovoljstvo ljudi.

Politično-pravna institucija samoupravnosti komune je pri poprečnem občanu nekoliko odmaknjena od njegovega vsakdanjega življenja, čeprav bi se najbrž takoj pojavila kot problem, če bi jo okrnili. Vendar tudi takrat ne bi občan tega — bržčas — čutil toliko kot okrnitev samoupravnosti organa, pač pa bolj kot okrnitev svoje osebne svobode, kajti prek organov komune se uveljavljajo njegovi osebni interesi. Toliko za uvod!

S. POLIČ: Tovariš Markič je v svojem uvodu nanizal kar precej vprašanj, ki so nedvomno aktualna. Zlasti aktualno je vprašanje ustavne koncepcije komune. Pri tem ne gre le za vprašanje točne razlage in opredelitve te koncepcije, marveč, po mojem mnenju, tudi in predvsem za vprašanje, če takšna koncepcija, kot izhaja iz besedila zvezne in republiške ustave, sploh še ustreza današnji stopnji našega družbenega in gospodarskega razvoja, ki ga opredeljujeta oziroma karakterizirata družbena in gospodarska reforma, drugače postavljena vloga federacije in republik, vse intenzivnejši integracijski procesi itd.

Mislim, da se ne motim, če ugotovim, da je za sedanjo ustavno koncepcijo značilen velik poudarek na komuni kot samostojni, ekonomsko in družbeno dokaj zaprti skupnosti in bolj ali manj zaključeni celoti, s točno določenim teritorijem, ki ga določajo zelo izrazite in težko premagljive občinske meje. Na drugi strani pa je občutiti določeno podcenjevanje vloge republike, zlasti v pogledu razvoja gospodarstva. Tako daje zvezna ustava vlogo usklajevalca gospodarskega razvoja le občini in federaciji, ne pa tudi republiki; to vlogo si je naša republika s svojo ustavo sama določila, nekako mimo oziroma preko besedila zvezne ustave. Seveda, če vemo, kdaj se je taka ustavna koncepcija komune in republike izoblikovala, ne šele leta 1963, temveč v osnovi že v letih 1950 do 1953, potem je to dokaj razumljivo. Tudi iz komune (in še iz marsičesa drugega) smo napravili fetiš. Komuna naj bi bila po takšnih pojmovanjih, in tako je pravzaprav v ustavi postavljena, sposobna za reševanje in urejanje malone vseh zadev, tudi tistih, ki očitno presegajo njene spoznavne in tudi materialne možnosti. Tak primer je bil npr. srednje šolstvo, čeprav je očitno, da gre za republiško oziroma nacionalno zadevo ali vsaj regionalno.

Res pa je prav nasprotno: velika večina občin lahko v okviru svojega teritorija racionalno in učinkovito razvija le malo stvari, ne da bi se povezale v širšem regionalnem območju z drugimi občinami. Skratka, preveč smo poudarjali in pojmovali komuno kot zaprto, statično in »zaplankano« skupnost, razmeroma malo pa je bilo povezovanja, iskanja skupnih smotrnih rešitev. Iz takšnih odnosov in na tej osnovi se je razvil in utrdil v naših komunah izrazit lokalizem, se je preveč poudarjala in celo absolutizirala samostojnost in avtonomnost komune itd. Zato je tudi prišlo do očitno nesmotrnih rešitev na področju gospodarstva in družbenih služb, kot je to bilo, če navedemo le en primer, z zdravstveno službo oziroma zdravstvenimi domovi.

In vendar, vse do 19. amandmaja k slovenski ustavi niti zvezna, ki še sedaj ne pozna te rešitve, niti republiške ustave niso po ukinitvi okrajev predvideli nobene možnosti za učinkovito regionalno povezovanje

občin oziroma učinkovito reševanje skupnih regionalnih zadev. To moramo kritično ugotoviti. Tudi iz tega pa izhaja, da ustavna koncepcija komune oziroma komunalnega sistema do tega amandmaja ni bila več v skladu s potrebami moderne, že dokaj razvite in vsestransko integrirane družbe, v kateri sta naš občan in naša delovna organizacija vedno bolj povezana tudi izven meja svoje občine.

Če torej danes ugotavljamo, da ustavna koncepcija komune nikakor ni bila uresničena, potem to ni samo posledica nespornega dejstva, da je v delitvi nacionalnega dohodka komuna bila in je še zapostavljena in da so ji vedno manjkala potrebna finančna sredstva tudi za izvrševanje nalog, ki so tipično in nesporno njene, marveč v nemajhni meri tudi posledica že omenjene fetišizacije komune, ko so ji naprtili tudi zadeve in odgovornosti, ki jim nikakor ni bila kos in jih zato tudi ni mogla smotrno reševati in rešiti.

Seveda s tem ne trdim, da tudi v nasprotni smeri ni družbeno nesmotrnih rešitev in da torej tudi republika nima pristoynosti, ki pravzaprav k njej ne spadajo, ker gre pač za regionalne, včasih pa morda celo za občinske zadeve. Tudi to bi bilo potrebno preučiti.

Če sem do sedaj govoril predvsem o eni skrajnosti v ustavni koncepciji komune, še zlasti pa v pojmovanju in praktični uveljavitvi te koncepcije, pa gotovo ne bi bilo prav, če ne bi videli še druge skrajnosti: zapostavljenosti krajevne skupnosti. To naše ustave postavljajo zelo ozko, kot samoupravno skupnost, v kateri občani »neposredno uresničujejo samoupravljanje na področju dejavnosti, s katerimi se neposredno zadovoljujejo potrebe delovnih ljudi in njihovih družin«. Te skupnosti so torej omejene na reševanje tipičnih komunalnih vprašanj, kot so ceste, vodnjaki itd. Postati pa bi morale — in v tej smeri praksa že gre — nekakšna osnovna celica in sestavni del našega komunalnega oziroma samoupravnega sistema, v tem smislu, da bi ta skupnost neposredno reševala svoje lokalne probleme, hkrati pa odločilno sodelovala, neposredno ali posredno, preko svojih izvoljenih organov in delegatov pri kreiranju občinske politike, pri sprejemanju vseh pomembnih odločitev v občini in tudi izven nje. V tem smislu bi verjetno kazalo naš delegatski sistem dopolniti tako, da bi bili občinski odborniki delegati v krajevni skupnosti združenih občanov oziroma volivcev, s čimer bi pravzaprav lahko povsem odpadla tudi institucija zbora volivcev, ki itak ni nikdar prav zaživel.

Sicer pa, tudi ko gre za komunalno samoupravo, gotovo velja ugotovitev, ki sem jo nedavno zapisal v zvezi s samoupravljanjem v delovnih organizacijah (v članku »Samoupravljanje in država« v 3. letošnji številki »Teorija in praksa«), da so še preveč razširjena pojmovanja, po katerih naj bi bilo samoupravljanje le takrat, ko se stvari rešujejo v delovni organizaciji oziroma komuni in izključno s stališča njenih interesov in z zapostavljanjem širših družbenih interesov. Zato je bilo in je še vedno v komunalni samoupravi še vse preveč lokalizma, zaprtosti, ožine pri reševanju stvari, premalo povezave navzven.

Pri vsem tem, ko se je precejšnje in se še vloga komune, na drugi strani pa se je in se še podcenjuje vloga republike, pa je kajpak odigralo svojo nemajhno vlogo tudi pojmovanje, ki ga je omenil že B. Markič v svojem uvodu, po katerem naj bi bila Jugoslavija bolj federacija komun kot pa republik oziroma narodov.

Kot že rečeno, je bil v pojmovanju komune teritorialni vidik vedno zelo poudarjen, premalo pa skupni interesi in skupne zadeve, ki naj bi

jih ne glede na občinske meje reševale zainteresirane skupnosti oziroma njihovi organi. Prav zaradi tega je bilo vprašanje teritorialne velikosti komune vedno v centru pozornosti. Nenehno smo iskali odgovor na vprašanje, kakšna je optimalna velikost komune. Pri tem smo se skušali izogniti tako Scili kot Karibdi: da komuna ne bi bila niti prevelika, s čimer bi bilo otežkočeno neposredno samoupravljanje, in tudi ne premajhna in torej gospodarsko prešibka. Kaže, da iščemo odgovor na to vprašanje še dandanes, o čemer pričajo najnovejša preučevanja o oportuniti združitve nekaterih majhnih občin. Pa vendar, o tem sem prepričan, čarobne formule za najprimernejšo velikost komune ni. In v kolikor ne najdemo nekih drugih rešitev za družbeno racionalno reševanje zadev, ki po svojem pomenu niso republiškega značaja, presegajo pa spoznavne in materialne možnosti večine današnjih občin, lahko občine združujemo in združujemo, problemov pa nikakor ne bomo mogli rešiti, kajti po določenih stvareh bi bilo najbolje, da bi na primer, imeli v Sloveniji eno samo komuno — republiko, za druge pa je zopet tudi današnja najmanjša komuna pravzaprav še prevelika.

Če tako gledamo na to vprašanje, na prvi pogled izgleda, da smo v nekakšnem začaranem krogu, iz katerega ni rešitve. Pa vendar rešitev je, in sicer v tem, da se izkoristijo vse možnosti, ki jih odpira že omenjeni 19. ustavni amandma. Toda o tem bom povedal nekaj več kasneje.

S. JOGAN: Ne glede na to, ali se vsi strinjamo o tem, kaj je ustavna koncepcija komune, vendar v najbolj splošnih okvirih verjetno ni bistvenih razlik in vidikov. Gre pa v zadnjem času za zelo potencirano in na široko obravnavano vprašanje, ali je ustavna koncepcija komune v krizi ali ne, ali jo je treba dopolnjevati ali pa je treba prakso v večji meri prilagajati tistim načelom o občini in komunalnem sistemu, ki so zapisana v ustavi.

Po prvem mnenju je bila občina v ustavi popolnoma pravilno postavljena kot temelj celotnega družbenopolitičnega sistema in kot skupnost, v kateri se občani združujejo zato, da čimbolj uspešno sodelujejo v usmerjanju družbenega razvoja, v izvrševanju oblasti in odločanju o drugih skupnih zadevah, vendar pa so občine v svojem kasnejšem razvoju dobile še druge attribute, ki niso imanentni ustavni koncepciji občine. Gre zlasti za njeno preveč poudarjeno vlogo na področju usmerjanja gospodarskega razvoja, družbene reprodukcije, predvsem pa ustvarjanja skladov itd. Zaradi take usmeritve je potem nujno prihajalo do ugotovitev, da so občine, ki smo jih takrat imeli, po ozemlju premajhne, da nimajo zadostne materialne podlage za opravljanje svojih funkcij itd. Ta proces združevanja in širjenja občin je pripeljal do tega, da imamo konkretno v Sloveniji skoraj toliko občin, kot je bilo včasih okrajev.* Ta proces je tudi onemogočil, da bi se občina razvijala kot skupnost, v kateri bi se ljudje čutili realno povezane. Hkrati pa občina ni imela zadosti možnosti, da bi materialno zagotavljala uresničevanje tistih svojih funkcij, ki so ji z ustavo določene. V 27. členu zvezne ustave je namreč določeno, da se sredstva oziroma viri za financiranje družbenih potreb na območju družbenopolitičnih skupnosti, torej tudi občine, določajo z zveznim zakonom oziroma po zadnjih ustavnih spremembah

* V začetku leta 1952 smo imeli v Sloveniji, poleg glavnega mesta, še 27 okrajev in 4 mesta, izločena iz okrajev (Sl. 1. Sl./69, str. 34).

z zakonom (zveznim oziroma republiškim). Določen premik je torej narejen, vendar občina nima za svoje najbolj naravne funkcije, ki jih postavlja ustava, možnosti, da bi sama določila višino svojih sredstev, in je glede tega odvisna od širše družbenopolitične skupnosti.

Z gospodarsko in družbeno reformo so bili odpravljeni stanovanjski skladi v občinah, občinski investicijski skladi, občina ima manjšo funkcijo glede usmerjanja bančnih sredstev, v tem obdobju so se dokaj osamosvojile komunalne delovne organizacije itd. To pomeni, da se funkcije in dejavnost občine le vračajo postopoma v njen prvotni okvir in usmeritev. Prizadevati bi si bilo treba, da bi občina dejansko razvila tiste elemente družbene skupnosti, samoupravne in interesne skupnosti, ki so konceptiji komunalnega sistema imanentni.

Drugo mnenje pa temelji na prepričanju, da je občina morala z reformo svojo vlogo v razširjeni reprodukciji, na področju komunalnih dejavnosti, stanovanjske dejavnosti itd., ki naj bi pomenila bistveni element ustavne koncepcije komunalnega sistema, v precejšnji meri zožiti, s čimer občina zgublja nujne attribute ustreznega razvoja svoje funkcije.

Ob tem pa gre po tem mnenju še za neki proces. Z reformo se je namreč zlasti začela poudarjati potreba po smotrni centralizaciji urejanja določenih skupnih zadev. Medtem ko je prej veljalo kot načelo političnega sistema, da se čedalje več stvari prenaša s federacije na republiko, zlasti pa z republike na občino, smo pa zdaj končno spoznali, da vse to ni smotno — na primer financiranje strokovnega in srednjega šolstva, financiranja dejavnosti milice in podobno. Če torej glede financiranja teh dejavnosti ni več pomemben občinski okvir, pač pa republiški, občina dejansko ni več tista temeljna skupnost, pri kateri bi republika skrbela le za dopolnjevanje in uresničevanje določenega minimuma, temveč je dejansko temeljna skupnost republika oziroma regionalna skupnost. Občina torej izgublja značaj primarne družbene skupnosti za urejanje cele vrste pomembnih družbenih vprašanj.

Vsekakor bi bilo treba o teh pojmovanjih širše spregovoriti, ker so po svoje vsekakor izraz in odsev resničnih dilem in problemov na tem področju. Vsekakor pa danes gre za določeno krizo koncepcije občine, čeprav so temeljna načela komunalne ureditve nedvomno še vedno veljavna, le da ni samo ustavna koncepcija občine in komunalne ureditve v krizi oziroma se ne uresničuje tako, kot bi se morala. Cela vrsta odnosov in institucij našega političnega sistema se namreč ne uresničuje predvsem zato, ker so bile te ustavne kategorije in institucije koncipirane z določenimi predpostavkami. Ena takih predpostavk se kaže v procesu deetatisacije, v zahtevi, da se težišče odločanja v sferi družbene reprodukcije s federacije in republike prenaša na delovne organizacije in njihove asociacije ter samoupravne skupnosti oziroma druge oblike samoupravnega združevanja in povezovanja v okviru občine. Ta proces je močnejše čutiti šele po prvih ukrepih gospodarske reforme, vendar ne moremo govoriti o tem, da smo dosegli bistvene premike v tej smeri. Povezano s tem naj bi se tudi težišče normativnega urejanja družbenih odnosov premikalo v smeri delovne organizacije, samoupravne skupnosti in občine. Ni treba posebej dokazovati, da si je zlasti federacija pridržala v dosedANJI praksi urejanje večine življenjsko pomembnih zadev, tudi mnogo takih, glede katerih je že dolgo očitno, da se ne da iskati smotrnih rešitev v splošno, šablonizani ureditvi, ki naj kljub naštetim posebnostim posameznih okolij velja za vse enako. Ta proces je bil s XVI. ustavnim amand-

majem nedvomno zelo ustrezno in jasno nakazan, vendar pa doživlja svojo uresničitev šele z rezultati široke dejavnosti v zvezi z revizijo zvezne in tudi republiške zakonodaje, ki ji še ne moremo niti videti niti predvideti konca. Ena izmed predpostavk je vsekakor bila vsebovana tudi v zahtevi, da se skladno s postopnim razširjanjem normativnih pristojnosti občin niso širile tudi možnosti vsestranskega uresničevanja širših funkcij občine, preprosto zato, ker so sredstva za te potrebe določale in jih še vedno določajo širše družbenopolitične skupnosti.

Vse to je vplivalo na sedanje stanje, v katerem občina ni mogla postati resničen temelj celotnega političnega sistema, temveč so se v mnogih odnosih družbenopolitičnih skupnosti dejansko ohranili elementi hierarhičnosti ter pojmovanja o »nižjih« in »višjih« družbenopolitičnih skupnostih. Pri uresničevanju koncepcije komune gre torej za dolgoročnejši proces in za splet raznih medsebojnih odvisnosti, zaradi česar nestrpnost gotovo ne more biti upravičena. Prav gotovo pa drži tudi to, da ni bilo dovolj narejenega, da bi se jasneje določile posamezne etape, prioritete naloge, poti in sredstva za uresničevanje ustavne koncepcije občine v naši družbeni praksi.

N. TOŠ: Dosedanja razprava je dala vrsto zanimivih misli. Posamezne od njih bi želel poudariti, potem pa sam dodati še nekaj svojih.

Najprej bi se ustavil ob problemu, o katerem je govoril Savin Jogan, namreč o deatizaciji oziroma decentralizaciji. Moja misel v zvezi s tem je tale: več kot očitno je, da je proces decentralizacije oziroma deatizacije v jugoslovanskih razmerah iz razlogov, ki bi jih malo kasneje poskušal nakazati, tekel pravzaprav z ravni federacije neposredno na raven občine, njegova aktualna tendenca pa gre v smeri republike. Gre torej za nepravilen proces prenašanja centralno nakopičene oblasti, za poskus njene disperzije na množstvo iniciativnih točk znotraj tega procesa, pa smo trenutno v obdobju poskusa ponovne koncentracije teh pooblastil (oblasti) in moči v urejanju družbenih zadev na ravni republike. Določena »krizna« stanja, ki jih opažamo v zadnjih letih, pa so v zvezi s to tendenco, namreč s tendenco po rekoncentraciji pooblastil in moči na ravni republike. Tu imam v mislih vse aktualne sistemske in druge razprave. Pravzaprav se vse tisto, kar z ravni federacije ni bilo neposredno dano na raven republike, temveč občini, vendar presega njene realne možnosti, danes spet koncentrira na ravni republike.

V zvezi s tem se seveda postavlja vprašanje, kako lahko oziroma moramo znotraj takih političnih in družbenih procesov obravnavati problem komune. Problema komune ne kaže obravnavati zunaj konkretnih zgodovinskih, ekonomskih, socialnih, političnih in drugih okvirov; če se postavimo zunaj teh okvirov, ostajamo na ravni modeliranja oziroma na ravni konstrukcij. Dejstvo je, da je model oziroma sistemska zamisel, kakršna je vodila naš razvoj od petdesetih let do danes, bila pravzaprav model, ki je odmišljal specifičnosti v družbenih pogojih in razmerah posameznih pokrajin, področij in republik in različnosti v razmerah in pogojih za dejansko uveljavitev elementov komunalne samoupravnosti.

Malo prej smo ugotovili, da sta v snovanju komune prisotna dva elementa, namreč človeški in prostorsko-ekonomski element. Očitno je, da je seveda tudi od razvitosti človeškega in prostorsko ekonomskega vidika odvisno, ali se komuna kot samoupravna skupnost ljudi na določenem teritoriju dejansko lahko razvija ali ne. Ko opazujemo razmere

v Sloveniji kot predelu Jugoslavije, ki je vendarle najrazvitejši, tako v pogledu ekonomske strukture kot v vseh drugih pogledih, je očitno, da se idealna participativna komuna ni razvila. Da nam je sicer v procesu prenašanja pooblastil iz centra uspelo postaviti neke disperzirane točke pooblastil, da pa bistvenega premika v osvajanju pooblastil po ljudeh nismo dosegli, ker osnove za neposredno vključevanje ljudi v razreševanje problemov dejansko niso bile dane v zadostni meri. Za ponazoritev navajam razmere, ki vladajo še danes v nekaterih predelih Jugoslavije, ali razmere v nekaterih predelih Slovenije (npr. v Slovenskih goricah, v občini Lenart), ki so znotraj naše politično-teritorialne razčlenjenosti zaznamovani kot občine, pa to niso, najsi jih opazujemo z očmi politika, gospodarstvenika, urbanista, sociologa itd. Npr. Lenart: je tranzitno področje, zgodovinski ostanek nečesa, periferija, obmejno območje — lahko bi naštel vrsto oznak, ki kažejo, da to ni takšna realna družbena skupnost, ki bi ji lahko pripisali značilnosti komune. Komuna torej v teh procesih lahko nastane samo, če se razvije na temelju objektivnih socio-ekonomskih potreb, da dejansko učinkuje na določenem območju, do določenih ljudi kot enota, kot skupnost v kateri lahko na temelju neposrednega aktiviranja vplivajo na urejanje zadev, ki so za posameznike oziroma skupine pomembni. V tem pogledu je ideja komune odmaknjena oziroma — kot je omenil Polič — kaže se znotraj zelo širokega spektra oblik, od tega, kar je občina, do tega, kar je danes republika, s prehodom med temi oblikami v raznih kvalitativnih povezavah.

Da je republika v nekem smislu komuna, je hkrati potrditev moje začetne analize. V procesu prenašanja pooblastil s federacije na občino in od tod na republiko je očitno, da gre za racionalne, družbeno opravilne koncentracije pooblastil v urejanju določenih segmentov družbenega življenja in dogajanja. Tega ne bi posebej ponazarjal, ker so ponazorila v zvezi s tem bila. Da kaže iskati participativne skupnosti znotraj razpona občina-republika, dokazujejo tudi aktualni procesi v razvoju komunalne skupnosti pri nas. V Sloveniji sami imamo danes tako skrajne primere, kot so denimo, Lenart, Šentjur, Šmarje in verjetno še nekatere občine, po drugi strani pa tako intenzivne koncentracije, kot je npr. mariborska občina, ki že teži k realnejši skupnosti znotraj prostora s potrebno koncentracijo, ko institucije te skupnosti že postajajo bolj upravičene prevzemati ali aktivirati določena pooblastila in ko postaja smotrno, da sama opravlja določene zadeve, ki so pomembne v življenju ljudi. Smotrno je, da ureja zadeve na področju šolstva, celo na področju visokega šolstva, in s tem kaže tendence, ki posegajo čez ozke okvire geografske in politične razbitosti na posamezne enote (občine).

Znotraj tega spektra ne smemo mimo Ljubljane, kjer je znotraj vodstvenih struktur le malo tendenc k racionalnemu skupnostnemu urejanju pač pa opažamo, nasprotno, dominacijo primitivnih partikularističnih tendenc v soočenju s težnjami, ki kažejo potrebo po skupnostnem urejanju problemov na širšem področju.

Nedvomno bi oblikovanje realnejših družbenih skupnosti bistveno kvalitativno prispevalo k vrednotenju vloge republike v našem sistemu. To, kar se dogaja danes v Mariboru, in določene tendence znotraj drugih večjih regionalnih urbanih industrijskih središč so znamenja nekega pojava, ki bi ga pogojno lahko imenovali »federalizem« v republiki. Tu gre za določeno koncentracijo pooblastil, hkrati pa za vzpostavitev realnega temelja za realizacijo pooblastil, ki jih znotraj danega sistema ob-

čina ima, pa jih kot posamezna razbita enota nikoli ni mogla in jih ne bi mogla realizirati. In prav v tem je nekaj tega, kar bi pogojno lahko imenovali element federalizma v republiki. Ne nazadnje, k temu težijo še vedno obstoječe razlike in razmere, ki vladajo na posameznih področjih, oziroma velike razlike v razvitosti posameznih območij v Sloveniji sami.

H. MODIC: Moj prvi vtis je, da so vprašanja abstraktno razčlenjena: prvič, ne glede na časovni razvoj, in drugič, ne glede na vsebino problemov.

Prvič. »Komunalni sistem« je bil (poleg delavskega samoupravljanja v gospodarstvu in družbenega vodstva javnih služb) najvažnejša naloga drugega obdobja našega ustavnega razvoja, od leta 1950 do 1963, ko je bilo treba premagati etatizem in administrativni socializem. Komunalni sistem je temeljil na občini kot socialni in ekonomski celici družbe, obsegal je še okraj kot skupnost komun ter je bil zavarovan pred posegi »države«, republike in federacije — celo za ceno začasne opustitve načela demokratičnega centralizma. Komunalni sistem je bil kot samouprava postavljen nasproti regulativni funkciji države (zakonodaja in kontrola zakonitosti). Po sedanji ustavi je koncepcija komune zamišljena bistveno drugače. Zdaj je občina izhodišče za celotni družbenopolitični sistem z republiko in federacijo vred. Koncept sedanje ustave je zasnovan na ugotavljanju in premagovanju notranjih protislovij: družba in oblast — delo in prilaščanje — materialna proizvodnja in umsko ustvarjanje — individuum, nacija in razred (»suverenost« človeka, naroda in delovnega ljudstva). Ta koncept pojasnjuje ustavne določbe o organizaciji in funkcioniranju celotnega družbenega mehanizma ter celo stil in terminologijo sedanje ustave. Zato se mi zdi že naslov teme razprave »Komuna in komunalni sistem« anahronističen. Še bolj se to kaže v razčlenjevanju posameznih vprašanj, kot npr.: postavljanje komune (z reprodukcijskim ciklom) proti republiki (koordinatorju), zmanjševanje števila komun, komunalna atomizacija slovenske družbe ipd. Če praksa res utemeljuje svoje ravnanje in težnje z dilemami, postavljenimi v vprašanjih, kaže, da ni na tekočem glede aktualnih prizadevanj sedanje faze našega družbenega razvoja. V osnovi jugoslovanskega demokratizma — od NOB do današnje samoupravljaljske družbe — je koncentracija vseh družbenih sil pri skupnem reševanju ključnih problemov vsakokratne faze razvoja. Zato bi morali danes izhajati iz koncepcije sedanje ustave, ne pa iz komunalnega sistema, ki je bil bistven v prejšnjem ustavnem razvoju.

In drugič. Dvomit, da se da priti do smiselnega enotnega stališča, če abstraktno postavljamo vprašanja, kot so: komunalna atomizacija, zmanjševanje števila komun, regionalno ali medobčinsko povezovanje, integracija gospodarstva in družbenih služb. Če ne upoštevamo specifičnosti posameznih družbenih situacij na raznih področjih, nas to vedno znova navaja v dogmatizem in kampanjščino. Spomnimo se še ne premaganih poskusov vključiti delo prosvetnih in kulturnih delavcev, javnih uslužbencev, sodnikov ipd. v reprodukcijski cikel komune (prim: Križaničev prispevek v anketi ob 50-letnici univerze, Šmidovnikova razprava o delu in nagrajevanju v javni upravi, sedanja razprava o reorganizaciji sodstva!). Res se občan srečuje z vsemi družbenimi problemi neposredno v občini, toda le nekateri se dajo tudi rešiti v občini; najobčutljivejši presegajo komunalni okvir. Problemi gospodarske reforme in odnosi med

jugoslovanskimi narodi so gotovo tesno prepleteni med seboj, toda ni jih mogoče reševati in usklajevati, če nimamo pred očmi posebnih ciljev gospodarske in posebnih ciljev nacionalne politike. Tu se spomnimo na vprašanja mednarodnega posojila za rekonstrukcijo cest. Po eni strani je to vprašanje gospodarske smotrnosti, vmes pa se je pomešalo nacionalno vprašanje, da nismo več vedeli, kaj je gospodarsko racionalno, kaj pa šovinizem in podobno. Stvar se je končala le pri vprašanju šovinizma, o tem, kaj je racionalno, pa javnost ni izvedela ničesar. Mnoge rešitve so že dane z ustavo in zakoni. Tako je bila suverenost jugoslovanskih narodov s prvo ustavo na skrbi republik — ustavna reforma iz leta 1953 pa je ni priznavala, sedanja ustava pa jo izroča v varuštvo federacije. Predlog, da bi se pomoč nerazvitim republikam in območjem reševala z družbenim dogovarjanjem, je bil ob sestavljanju sedanje ustave molče odklonjen. Takrat smo bili v republiški ustavni komisiji mnjenja, da bi tako dogovarjanje bolj razvijalo bratstvo med jugoslovanskimi narodi kot pa odvajanje federaciji, ki potem deli dobrote vse naokoli. To stališče smo sporočili v Beograd, na svoje predloge pa — kot vedno — nismo prejeli odgovora, ampak čisto nove osnutke.

Zato mislim, da je treba samo taka vprašanja, ki so še odprta, vsako posebej reševati. Pri tem moramo kar se da objektivno ugotoviti, katere težnje in interesi v družbenih procesih res nasprotujejo naši izbrani in splošno sprejeti poti v socializem, na kakšen način — birokratski, tehnokratski, demokratični — smo pripravljeni nasprotovati moči interesnih skupin, če se jim sploh hočemo upreti (gospodarska reforma?). Imam občutek, da se pri gospodarski reformi preveč pomišljamo; vidimo, kaj bi bilo treba napraviti, pa ne pride do tega in nam zato stvari uhajajo iz rok; zato inflacija, naraščanje cen itd. Iz narave problema bomo lahko ugotovili, ali spada njegovo reševanje izključno v pristojnost občine ali pa terja regionalno povezovanje med občinami ali morda celo med republikami. Iz istega vzroka pričakujem pozitivne rezultate od razprave praktikov, ki bodo lahko postregli s konkretnimi primeri.

Moji pomisleki se opirajo predvsem na našo ustavno ureditev. Zaradi navedenih izkušenj do nje nisem zavzemal kritičnih stališč. V ustavi je rečeno, da je skupščina najvišji organ oblasti v družbeno-politični skupnosti in organ družbenega samoupravljanja. V tem je protislovje med oblastjo in samoupravljanjem lepo formulirano. Takrat je naša komisija poslala v Beograd predlog s formulacijo, da je skupščina najvišji organ oblasti v družbenopolitični skupnosti in *osrednji* organ družbenega samoupravljanja. Tukaj bi bilo težišče na državi, vse, kar se samoupravlja, naj bi šlo skozi skupščino, ki je v bistvu organ oblasti. To stališče v Beogradu ni bilo sprejeto in mislim, da je prav, da ni bilo. Če je to eden organov samoupravljanja, ne pa osrednji organ, je po ustavi možno samoupravljanje mimo tega organa družbenopolitične skupnosti, in meni se zdi, da je to zdrava tendenca. Če vežemo samoupravljanje samo na družbenopolitično skupnost — občino, republiko, federacijo — se nam stvari zapletejo in nastanejo nepotrebne težave. Če pa bi problem samouprave obravnavali iz izhodišča, kako racionalno povezovati reševanje, ožje ali pa širše, kot je pač narava te stvari, ne da bi se pri tem morali držati obstoječih družbenopolitičnih skupnosti, bi se ognili mnogim težavam. Če hočemo poglobiti samoupravljaljski sistem, bi morali iti po tej poti. Družbenopolitične skupnosti s svojimi oblastvenimi organi so predvsem instance. Morda bi se to bolje videlo ob reševanju posameznih

konkretnih vprašanj. Ker imamo za zdaj še oblastvene organe v družbenopolitičnih skupnostih, se lovimo, ali vezati stvari na to drugo ali tretjo oblast. Čim bolj se bomo rešili te povezave, s toliko manjšimi komplikacijami bomo razvijali samoupravo naprej. Imamo neke svoje poglede na odmiranje države. Odmiranje države lahko pospešujemo v okviru določenega državnega teritorija. Z našim samoupravnim demokratizmom iščemo neke oblike odmiranja države in oblasti in smo pri tem nujno navezani na teritorij naše države. Perspektive razvoja prihodnje komunistične družbe si npr. sovjetski teoretiki ne morejo predstavljati drugače, kot da bo država izgubila razredne represivne funkcije in prevzela družbene funkcije. To je koncept, ki je vezan ali na nacionalne države, da bi bila prihodnja svetovna komunistična družba federacija ali konfederacija narodov. Še bolj pa računajo ti teoretiki z zgodovinsko nastalimi konkretnimi državami, s koncentracijo oblasti v določenih teritorijih, v državnih mejah, z zgodovinskimi državnimi središči.

Moja predstava se pa skuša znebiti te nacionalne ali historično zasnovane perspektive. Problemi so nekateri ožji od nacionalnih, mnogo več pa jih je, ki so širši od nacionalnih, na primer v reševanju cele vrste zadev, ki jih OZN rešuje po svojih specialnih agencijah in organizacijah — kulturnih, gospodarskih, pomoč nerazvitim itd. Nekateri problemi so svetovni, nekateri regionalni v širšem smislu — evropski itd., nekateri pa ožji, ki spadajo v komune in se lahko rešujejo v manjši ali večji občini ali v najožji obliki, nekatere stvari pa so vezane na nacionalno občutje, na izživetje nacionalnih lastnosti posameznega naroda. Tako si v prihodnji komunistični družbi lahko predstavljam povezovanje najrazličnejših oblik in razsežnosti — ožjih, širših, najširših, tudi svetovnih. Danes seveda nujno vežemo reševanje vseh problemov na državo, ker jih je mogoče uspešno reševati le v mejah njenega teritorija, s pomočjo njenih sredstev prisiljevanja in z njeno materialno pomočjo. Poleg tega imajo v današnji družbi vsi problemi, tudi kulturni, socialni itd., svojo razredno plat, pa jih že zato država ne more spustiti iz rok. S tega stališča perspektive razvoja družbe v socializmu gledam tudi na vprašanje, ali mora biti reševanje vseh mogočih problemov vezano na naše družbenopolitične skupnosti — občina, republika — ali pa lahko najdemo tudi drugačne oblike povezave.

Z. ROTER: Rad bi vsaj deloma vzel »v zaščito« redakcijska vprašanja, ki so podlaga našemu razgovoru. Resda imajo predvsem funkcijo spodbuditi k sproščenemu pogovoru. Vendar pa poleg tega, čeprav na morda preveč splošen način, izražajo tudi stvaren konflikt, ki nastaja ob soočenju dveh pogledov glede prihodnjega razvoja našega družbenopolitičnega sistema in v tem okviru tudi funkcije komune.

Prvega bi imenoval *statično pojmovanje družbenopolitičnega sistema in komune*. Kaj je zanj tipično? 1. Najprej izhaja iz abstraktnega, kontemplativnega razumevanja sistema in komune; 2. izhaja iz apriornih ideoloških postulatov; 3. zanj je značilna nekakšna vzvišenost nad resničnimi življenjskimi procesi, kar se posrečeno izraža v stavku: Če gre življenje po drugačni poti, kot si to zamišlja ideološki postulat, potem tega ni kriv zadnji, marveč je krivo življenje; 4. značilno je že, da izhaja iz abstraktno pojmovanega delovnega človeka.

Drugega imenujem *dinamično pojmovanje družbenopolitičnega sistema in komune*. Zanj je, po mojem, značilno: 1. da izhaja od konkretnega delovnega človeka, njegovih potreb in interesov; 2. da upošteva življenjsko realnost, stvarni življenjski proces; 3. da izhaja iz zgodovinskih dejstev in v tem kontekstu tudi konkretno iz zgodovinskega dejstva, da smo Slovenci pripadniki slovenskega naroda in da je ta občutek pripadnosti seveda realen in resnični občutek konkretnega, v slovenskem družbenem prostoru živečega človeka.

Če v tem okviru presojava nekatera vprašanja komune, tudi ustavno koncepcijo komune, ugotavljamo, da je le-ta bližje statičnemu kot dinamičnemu pojmovanju in da je prav to eden izmed razlogov, da ni uresničena. Morda primerjava, ki jo bom zdaj uporabil, ne bo dobra. Imam namreč vtis, da je v ustavni koncepciji komune element o možnosti popolne samozadostnosti te družbene skupnosti v tistem smislu, kot znana komuna prejšnjih časov. Prav zato, vsaj po mojem mnenju, ne bi prineslo bistvene rešitve niti to, če bi komuna dobila več finančnih sredstev, niti to, če bi izvedli korenito teritorialno reorganizacijo sedanjih slovenskih komun. Bolj verjetno bomo bližje rešitvi, če bomo izhajali na eni strani iz slovenskega nacionalnega družbenega prostora, na drugi strani pa iz potrebe in interesov konkretnega človeka. V tem okviru bi tudi komuna dobila svoje prave funkcije.

Mislim, da smo komuno spremenili v fetiš. To, da na tem vztrajamo, povzroča mnoge konflikte in morda za koga tudi »nelogična« vprašanja in dileme, ki smo jih predlagali kot okvir današnjega pogovora. Edina rešitev na miselni ravni je, po mojem mnenju, v odkritem pogovoru, pri čemer še tako »ekstremnih« pogledov in stališč ne bi smeli etiketirati ali jih že vnaprej diskvalificirati kot protisamoupravne.

Z. MLINAR: Svojo razpravo bi navezal na to, kar je povedal Zdenko Roter. Komuna se pri nas pojavlja najprej kot ideja, kot koncepcija, kot cilj, kot vrednota, potem kot norma in kot normativni sistem, potem kot organizacijski mehanizem, organizacija, ki deluje v praksi in ki bolj ali manj vpliva na prakso in na dejavnost ljudi. Računati moramo na to zaporedje, na to, kako se komuna pri nas v praksi uveljavlja in kako se danes spreminja. Takšno izhodišče nam hkrati že nakazuje in pomaga pojasnjevati vzroke za vrsto neustreznosti in pristranosti v praksi polpretekle dobe.

To, da je bilo izhodišče najprej neka splošna ideja, neka globalna zamisel, je nosilo v sebi določeno nevarnost, tako kot vsak idealen model. Če je še tako idealen, lahko vodi — v povsem konkretnih, specifičnih in različnih življenjskih razmerah — do prav nasprotnega efekta, če ga absolutiziramo. Zaradi takega zaporedja v graditvi komunalnega sistema nekako od zgoraj navzdol (izhajajoč od koncepcije in uveljavljanja le-te v praksi), je bila tem postopkom imanentna vrsta teženj in dejanska absolutizacija nekega modela, ki je vodila v številnih primerih do prav nasprotnega efekta od tistih, ki smo si jih želeli in pričakovali.

V zvezi s tem bi bilo za današnjo razpravo koristno, da bi bilo navzočih več ljudi iz prakse, kar je že omenjal tovariš Modic. Ti bi nam lahko bolj neposredno posredovali svoje izkušnje in spoznanja o spremembah v funkcioniranju komunalnega sistema. Obenem pa imamo na razpolago premalo podatkov iz empiričnih socioloških in politoloških raziskav, ki bi nam nudile realno predstavo o današnji vlogi komune.

Tako se moramo danes torej zadovoljiti bolj z nekimi splošnimi ugotovitvami o splošnih trendih spreminjanja oziroma o procesih, ki so v zvezi z družbeno ekonomskim razvojem in spremembami našega političnega sistema. V zvezi s tem pa lahko opozorimo na določena protislovja in dileme in mislim, da je predvsem v tem smislu lahko koristna današnja razprava za okroglo mizo.

Toliko samo kot okvirna pripomba k današnji razpravi.

Želel bi torej opozoriti na nekatere dileme v zvezi z uresničevanjem koncepcije komune in komunalnega sistema v današnjih pogojih. Že tovariš Modic je zelo nazorno formuliral, da se v našem povojnem razvoju pojavlja zelo različna vloga komune v posameznih časovnih etapah. Če pustim ob strani prvo povojno obdobje centralističnega sistema kot neke vrste predhodno fazo, se nakazujeta zlasti dve značilni kasnejši fazi; prvo bi lahko imenovali predvsem fazo decentralizacije, v kateri je imela komuna osrednjo in pomembno vlogo. Vse spremembe in akcije v tej dobi so bile usmerjene k utrjevanju komune in v tej fazi se je izrazito povečevala njena vloga na raznih področjih, tako v gospodarskem življenju, družbenih službah itd. To je bilo tudi obdobje, ko je komuna imela dejansko največjo vlogo.

V drugi fazi pa bolj poudarjena deetatzacija dejansko vodi do omejevanja vloge komune in do prenašanja številnih funkcij na samostojne subjekte znotraj njenega okvira, na primer na gospodarskem in na področju drugih dejavnosti.

Ta proces deetatzacije nam že sam po sebi nakazuje neke protislovne tendence. Po eni strani je komuna bila zamišljena kot oblika deetatzacije, po drugi strani pa vodi dosledneje izvedena deetatzacija do omejevanja prvotne zamisli vloge komune, glede na to pač, da prihaja do prenašanja posameznih funkcij na druge subjekte. Deetatzacija oziroma politična dezalienacija je verjetno sinonim uveljavljanja komunalne samouprave, približevanje upravljanja občanom. Zdi se, da je bila to temeljna orientacija.

Postavlja pa se vprašanje, ali so bile v preteklosti sploh kdajkoli jasno inventarizirane dileme, ki so se implicitno zastavljale v praksi ob uveljavljanju takšne orientacije. Če smo namreč želeli uresničiti določeni cilj, se zastavlja vprašanje, ali smo ob tem postavili jasen odnos do raznih drugih ciljev oziroma vrednot, ki se ravno tako programatsko navajajo kot temeljne vrednote naše družbe in našega družbenopolitičnega sistema. To vprašanje bom poskušal ilustrirati z nekaj primeri.

Po eni strani smo torej z uveljavljanjem koncepcije komune poskušali uveljavljati politično dezalienacijo, uveljavljati samoupravljanje. Hkrati s tem pa se postavlja vprašanje, ali ni takšna težnja ogrozila možnost uveljavljanja *družbene enakosti* kot ene temeljnih vrednot socialistične družbe. Z drugimi besedami: *Kakšno je razmerje med povečano lokalno avtonomijo na eni strani in diferenciacijo med teritorialnimi družbenimi enotami na drugi strani?* Mislim, da nam je praksa dejansko že dala odgovor na to: večja avtonomija ohranja, zadržuje ali celo povečuje razlike, diferenciacijo in neenakost med posameznimi teritorialnimi enotami, pa naj zasledujemo to vprašanje v zvezi s šolstvom ali s kakšnim drugim področjem dejavnosti. Problema zagotavljanja enakih pogojev šolanja sposobnih otrok družin, ki, na primer, živijo v Ljubljani, in tistih, ki so bili rojeni v oddaljenih krajih, v pretežno agrarnih občinah, tega problema še danes nismo rešili. Očitno gre za eno od temeljnih

neskladij glede na pomen, ki ga zavzema vrednotenje enakosti v naši družbi. Drug problem, ki se pojavlja v zvezi s postavljeno koncepcijo komune, je problem navzkrižja med določeno tendenco avtarkičnosti (lokalizma) oziroma določeno družbeno atomizacijo na eni strani in temu nasprotnimi dolgoročnimi trendi in procesi, ki gredo v smeri vse večje prostorske ekspanzije integracijskih procesov, na osnovi vse bolj poglobljene družbene delitve dela. Gre za navzkrižje, ki ga je, na primer, že pred petimi leti ugotavljal Radivoj Marinković v svoji raziskavi o odnosih med komuno in globalno družbo. Ugotavljal je, da se komuna na področju gospodarstva pojavlja kot zaviralni center v integracijskih procesih na gospodarskem področju itd. Značilna je bila težnja občinskih moč, da so se zapirali sami vase, da so pospeševali združevanje znotraj lastnega okvira in preprečevali določene asociacije preko občinskih meja.

Če hočemo govoriti o problemih, ki se nam nakazujejo z vidika dolgoročne perspektive (glede na vlogo komune), je treba upoštevati te procese: razmeroma vse manjši pomen združevanja ljudi in povezovanja njihovih dejavnosti na osnovi prostorske bližine; zmanjševanje pomena prostorske oddaljenosti po eni strani, po drugi strani pa vse večji poudarek na funkcionalnem združevanju (na primer v okviru gospodarstva itd.) Mislim, da bi bilo zelo vulgarno in poenostavljeno, če bi prostor jemali kot nekakšen kriterij višjega reda, ki naj opredeljuje temeljne človeške skupnosti. Čim bolj je človek razvita osebnost, tembolj je nagnjen k *univerzalnemu povezovanju*, ki ne temelji na tesni prostorski omejitvi. Zato bi bilo nevarno, kot so diskutanti že opozorili, da bi neposredni prostor lokalnega življenja preveč absolutizirali.

Tretja dilema v zvezi z uresničevanjem koncepcije komune zadeva relacijo mesto-podeželje. Eno od temeljnih pričakovanj glede vloge komune je bila ravno njena integracijska vloga z vidika razreševanja nasprotja in odpravljanja razlik med mestom kot kulturno-gospodarskim središčem in podeželjem kot njegovim razmeroma zaostalim, manj razvitim gravitacijskim zaledjem. Vendar mislim, da nam praksa iz določenih razlogov, ki sem jih že nakazal, ali pa še iz nekaterih drugih, tudi v tem pogledu ni dala najboljših rezultatov. Po eni strani gre tu za določena kolebanja, na katera ste že opozorili. Gre na primer za vprašanje velikosti komune sploh in dileme, ali naj bo čim manjša komuna in čim bližja ljudem, kar se nekoliko približuje naselitvi ljudi na podeželju (malo ljudi, obenem pa visoka atomizacija; najmanjša stopnja integracije). Na drugi strani pa imamo spet veliko koncentracijo prebivalstva v mestih in s tem velike komune, ki smo jih že a priori označili kot oddaljenost od idealnega modela.

Mislim, da praksa ni našla srečne rešitve, ker je organizacijsko vzpostavila takšne organizme, ki niso pospeševali, ampak včasih celo zavirali integracijske procese med mestom in podeželjem. Poleg dilem v zvezi z velikostjo (te se na svoj način kažejo v problemu racionalne organizacije uprave v Ljubljani in v ukinitvi okrajev, kar je privedlo do takih primerov, kot je že omenjeni odnos med Mariborom in Lenartom); poleg tega pa menim, da je v praksi prišlo do določenih problemov v zvezi z realizacijo integracijske vloge komune tudi zaradi črno-bele predstave o tem, kdo predstavlja progresivne in kdo konservativne sile z vidika družbenega razvoja pri nas. Mislim, da smo nekoliko poenostavljali sliko o dejanski vlogi različnih družbenih slojev pri nas in zlasti glede na vlogo

mesta kot političnega, družbenega in kulturnega središča ter s strani in glede na vlogo podeželskega prebivalstva na drugi strani.

Mesto je bilo in je ideološko in organizacijsko označeno kot skorajda izključni nosilec progresivnega gibanja pri nas. Mislim, da je prišlo do pretiranega in enostranskega označevanja in nekako črno-bele delitve vlog na konservativne in progresivne. Kot posledica tega je prišlo do normativne ureditve, ki je v določenem pogledu zaprla pot integraciji podeželja in kmečkega prebivalstva. Vzemimo, na primer, samo vprašanje predstavljanja kmečkega prebivalstva preko zbora delovnih skupnosti. Človek se nehote spomni volilnega cenzusa pred 50 ali 100 leti, ki je zahteval, da toliko in toliko prispevaš oziroma plačaš, da lahko dobiš volilno pravico, pravico voliti ali biti izvoljen.

To so vprašanja, za katera mislim, da v praksi bistveno opredeljujejo možnost realizacije koncepcije komune.

Omenil bi le še eno vprašanje. To je splošna dilema, ki se je pojavila glede na navzkrižje med dvema potrebama, dvema usmeritvama, dvema težnjama; *po eni strani usmeritev k deetizaciji, demokratizaciji itd., po drugi strani pa usmeritev k spreminjanju obstoječega, k usmerjanju obstoječega.*

Obstoječe daleč odstopa od idealnega modela. Možnosti so, da bomo obstoječe spreminjali in na ta način približevali idealnemu modelu. S tem bi dosegali enega od ciljev uresničenja koncepcije komunalnega sistema. Vendar se obenem postavlja vprašanje, kakšne so tudi žrtve, ki jih predpostavlja takšna realizacija. Zlasti še, če se zavedamo, da imamo v praksi, na primer, ekološko strukturo načina naselitve ljudi, ki daleč odstopa od tistega, kar bi ustrezalo idealni zamisli mesta kot jedra in okolice, ki k njemu gravitira, ko imamo vrsto občin, ki nimajo nobenega mestnega središča, ko imamo občine z dvema središčema in torej ne predstavljajo funkcionalno povezane in zaokrožene celote.

Glede na tako stanje bi bilo nujno usmerjati in spreminjati obstoječo ekološko naselitveno strukturo. Vendar se postavlja vprašanje, ali ni predpostavka za realizacijo tega spet nekaj, kar je v protislovju s samo koncepcijo komunalnega sistema, s ciljem in namenom tega sistema? Ali ne bi namreč zdaj prav to usmerjanje, prav to posredovanje, interveniranje, zadrževanje razvoja enih naselij na račun drugih, pospeševanje razvoja določenih centrov, namerno zadrževanje razvoja drugih itd., ali ne bi prav to pomenilo spet povečanje vloge držav oziroma določenih oblastnih funkcij, kar bi pa seveda spet pomenilo, da se v določenem smislu vračamo nazaj.

V tem vidim neko protislovje in dilemo, ne vidim pa prav jasno tudi rešitve.

B. MARKIČ: Ali še kdo ni posegel v razpravo?

J. RUPNIK: Predvsem bi se ustavil pri koncepciji komune. Ne bi veliko govoril o ustavni koncepciji, ki je bolj ali manj realizacija idejnega koncepta, pač pa bi nekaj dodal iz idejnega teoretičnega izhodišča.

Večkrat imamo priložnost slišati ali brati, da nam je ideal naše komune v bistvu grški polis ali celo komune, ki so nastale v Angliji, Italiji itd. v srednjem veku in ki so bile teritorialno majhne in ekonomsko zaokrožene celote. V takšnih malih enotah so po tem pojmovanju prišle najbolj do veljave oblike neposredne demokracije. Iz podatkov pa

vemo,¹ da je npr. v Firencah l. 1484 bilo okrog 90 tisoč prebivalcev, od teh je imelo vse državljanske pravice samo 3200 (tri tisoč dvesto) ljudi. Če gledamo zgodovinski nastanek grškega polisa ali srednjeveške komune v Angliji, vidimo, da so bili za to dani zgodovinski pogoji, tako ekonomski kot drugi, ki so zahtevali obliko tako majhne, samozadostne enote. Zato menim, da je idejni koncept naše komune, če skušamo, gledano perspektivno, približati našo komuno omenjenemu idealu, zgrešen. Zato so vse deformacije, ki izhajajo iz takega koncepta, jasne in bodo še vnaprej nastajale in bodo posledice očitne.

Vemo, da je bila srednjeveška komuna izraz dezintegracije države, prava oziroma dezintegracije lastnine. Tu je bil v določenem pomenu čas, v katerem je ta dezintegracija bila objektivno dana glede na naturalno gospodarstvo. Če prenašamo takšno koncepcijo komune na razvite ekonomske razmere, je jasno, kjer se postavljajo meje določenega ekonomskega in socialnega prostora, da to pelje v naših razmerah ravno tako k določeni dezintegraciji države, družbe, prava in navsezadnje tudi neke vrste grupne lastnine. Zato je bilo, kot vemo, v preteklosti iskanje ekonomsko, socialno, politično itd. zaokrožene celote z združevanjem občin Sizifovo delo.

Zato je po mojem mnenju takšno prenašanje koncepta komune v naše razmere — v slovenski prostor — dvomljivo za majhen narod, kot smo Slovenci; tudi teritorialno gledano je to razbijanje enotnega prostora na 60 občin — partikularne ekonomije, kulturne politike itd. Poleg tega smo dejansko ustvarili še 60 predsedniških sistemov. Po mojem mnenju je treba prej ko slej prenehati s takšno koncepcijo komune. Tega so se, kakor opažamo, zadnje čase lotili v Srbiji. Predsednik CK ZK Srbije Marko Nikezić upravičeno izjavlja, naj se ustvarjajo velika ekonomska središča, ki bi potegnili za seboj druge manj razvite predele, tako v ekonomskem, socialnem in drugem pogledu.

Če bi še naprej vztrajali pri takšni koncepciji komune, kot sem jo prej omenil, bi to lahko imelo čez čas občutne ekonomske, politične in socialne posledice.

J. CIGLER: Ustava določa, da občani na zbore volivcev obravnavajo vprašanja, ki so splošnega pomena za življenje in delo v naselju, pa tudi za življenje in delo v občini in v širših družbenopolitičnih skupnostih, ter dajejo predloge za reševanje takih vprašanj, opravljajo volilne funkcije, ki so določene z ustavo ali z zakonom ter neposredno odločajo o vprašanjih, ki so določena z zakonom ali s statutom občine. Na občinskem referendumu občani neposredno odločajo o skupnih vprašanjih, ki imajo pomen za posamezen kraj ali za občino kot celoto.

Tako ustava. Praktično pa imajo delovni ljudje in občani majhne možnosti odločilno sodelovati v oblikovanju politike v občini, republiki in zvezi. Znani so primeri, ko so bili brez širše razprave sprejeti pomembni novi zakoni, ki bistveno posegajo v življenje in dejavnost občanov in imajo daljnosežne posledice zanje. Tudi skupščine posameznih občin so sprejele pomembne odloke in ukrepe, ne da bi o njih poprej razpravljali občani ali pa jih o vsebini že sprejetih ukrepov samo obvestijo.

Pri vsem tem je razumljivo, da zbor volivcev nima več tolikšne veljave kot ena bistvenih oblik neposredne demokracije, saj jih v mnogih

¹ Ivo Frangež, »Talijanske teme«, Zagreb 1967.

primerih, ko občinska skupščina mora zadostiti določilom ustave in občinskega statuta sklicujejo tudi po dvakrat in večkrat, da dosežejo predpisano obvezno udeležbo. Vzroki za tako stanje niso znani. Odgovorni predstaviški in samoupravni organi ne posvečajo dovolj pozornosti pripravi in izvedbi zborov volivcev, predvsem pa ne upoštevajo njihovih predlogov in mnenj, marsikdaj občanom niti ne obrazložijo v čem je razlog, da skupščina ni upoštevala njihovih predlogov in stališč. Vsemu temu pa je vzrok tudi premajhna samostojnost komune in njene skupščine, saj je njihovo delovanje vse preveč zakovano z zveznimi in republiškimi predpisi, ki zavirajo iniciativo skupščine, odbornikov in občanov. Ustavna funkcija komune se vse prepočasi realizira. Postopno razmakovanje samoupravnega urejanja vprašanj na številnih področjih družbenega življenja in dela — na področju izobraževanja, otroškega varstva, zaposlovanja idr., že zastavlja nove vidike delovanja občine in njene skupščine in končno poraja tudi ustreznejše možnosti za večji vpliv občana in neposrednega proizvajalca na politiko delitve in porabe sredstev za skupne družbene potrebe. Razvoj samoupravnih interesnih skupnosti, zlasti pa utrjevanje samoupravljanja v delovnih organizacijah in krajevnih skupnostih, smotrno sodelovanje teh organizmov, ki naj samoupravno urejajo skupna vprašanja, ki zadevajo družbeni in osebni standard neposrednih proizvajalcev in občanov, spodbujajo in dajejo možnosti, da delovni ljudje in občani lahko bolj neposredno vplivajo na urejanje družbenih zadev v komuni. V praksi se poraja veliko bolj razvejan mehanizem samoupravnega odločanja občanov na vseh področjih, kjer se delovni ljudje in občani združujejo in sestajajo zaradi skupnih interesov in je obravnava vprašanj in odločanja o njih na višji kvalitetni ravni, kot je to lahko na splošnih zborih volivcev. Zbor volivcev, njegovo vlogo in funkcijo pa bo treba prilagoditi sedanjemu stanju. Večji poudarek bo treba dati tesnejšim stikom in sodelovanju odbornikov in poslancev z volivci. Pri tem imajo pomembno vlogo organizacije Socialistične zveze.

M. ULČAR: Strinjam se s tezo Nika Toša, da lahko komuna nastane kot izraz objektivnih socialno ekonomskih potreb. V tej tezi je po mojem mnenju tudi rešitev dileme o številu občin oziroma dileme o velikosti občin.

Seveda so socialnoekonomske potrebe ena izmed danosti, ki jo je v določenem časovnem preseku težko opredeliti oziroma predvideti, zlasti pa njen prihodnji potek, zaradi številnih omahovanj v razvoju družbeno-ekonomskih odnosov. Mislim, da bo bodoča smer razvijanja družbenopolitičnih odnosov bistveno vplivala na razvoj sistema političnih in samoupravnih instrumentov, čeprav ne mislim, da je institucionalni sistem nekaj povsem neaktivnega, nevtralnega. Vendar vidim dokaz za odločilen vpliv družbenoekonomskih odnosov v že dosedanjem razvoju komunalnega sistema, v vsem tistem, o čemer so tovariši pred menoj že govorili, na primer, v sedanjih oblikah (neprisilnega) medobčinskega sodelovanja in povezovanja, ki je prav gotovo predvsem rezultat spremenjenih ekonomskih odnosov. Najbrž predsedniki slovenskih občin niso kar sami od sebe zainteresirani za »delitev oblasti« v okviru regionalnega povezovanja, ampak jih k temu sili nova, predvsem ekonomska situacija. Tudi integracijski procesi v Ljubljani ne potekajo slučajno, ampak imajo svoje vzroke. V tem smislu bi samo ponavljal, če bi še naprej govoril,

kar je dejal Janko Rupnik na koncu — vsaj mislim, da je bilo to — ko je poudaril pomen načina proizvodnje, blagovno tržnega načina proizvodnje, ki v naših pogojih prav gotovo bistveno vpliva na razvoj političnega sistema. Konec koncev, deatizacija kot možnost splošne dileme, o kateri je govoril Zdravko Mlinar, ni zgolj stvar zavestne opredelitve koncepta, ampak je v pogojih blagovno tržnega gospodarstva že nujnost. Potemtakem lahko ostane le še vprašanje »novih« oblik načinov »spreminjanja obstoječega« v teh »novih« pogojih. Če se bodo naprej razvijali že začeti ekonomski procesi, če bomo obdržali sedanjo smer graditve družbenoekonomskih odnosov, potem bo takšno stanje prav gotovo naprej stimuliralo najrazličnejše oblike povezovanja slovenskih občin. Na to povezovanje ne gledam le kot na tako imenovano medobčinsko povezovanje, ampak vidim v njem že elemente oblikovanja širših skupnosti, ki prevzemajo skrb za opravljanje nekaterih bistvenih funkcij komune. Postalo je jasno, da so za opravljanje teh funkcij območja številnih občin premajhna in je normalno, da bodo te funkcije opravljali v okviru širših skupnosti. Tu vidim novo kvaliteto tudi v primerjavi z bivšim okrajem. Zato tudi nisem zagovornik nekih administrativno političnih posegov v zemljevid slovenskih občin, kakršni so znani iz preteklih let, ampak se zavzemam za to, da z razvijanjem institucionalnega sistema zadosti hitro sledimo procesom v ekonomski sferi, čeprav ne mislim, da je politični sistem nekaj nevtralnega in da ne bi moral naprednih ekonomskih procesov tudi stimulirati.

Še nekaj besed o tako imenovanem primeru Ljubljane in Maribora, čeprav ne bi hotel s tem posebej obremenjevati današnje razprave. Ne strinjam se z N. Tošem, da je to, kar je nastalo v Ljubljani, le rezultat dominacije določenih primitivnih partikularističnih tendenc v konfrontaciji s težnjami po skupnem urejanju problemov na širšem področju. To je hudo poenostavljena ocena stanja v Ljubljani, navsezadnje pa, če že govorimo o socialnoekonomskih potrebah, potem je vprašanje, ali te lahko danes v Ljubljani res zadovoljujemo in uveljavljamo le z enim samim modelom, z ustanovitvijo ene občine.

S. POLIČ: Preden bom povedal še nekaj misli v zvezi z amandmajem XIX. k ustavi SR Slovenije in možnostmi za razvijanje in utrjevanje medobčinskega sodelovanja, mi dovolite, da v ilustracijo naših dosedanjih ugotovitev glede ustavne koncepcije komune oziroma v ilustracijo družbenih in gospodarskih razmer, v katerih je nastala koncepcija komune, ki, kot smo ugotovili, komuno pojmuje oziroma postavlja le preveč ozko, preveč teritorializirano in statično, navedem še, kako smo takrat utemeljevali potrebo, da se preide na komunalni sistem. To utemeljitev sem našel v svojih zapiskih izpred 18 let. Takole smo razlagali: »Pokazalo se je, da sedanji okraji ne morejo več razvijati dovolj široke proizvodne iniciative, kajti v sedanji dobi je pogoj za napredek gospodarstva razvijanje čim večjega števila malih obratov, čim večje raznovrstnosti v proizvodnji«. Če je takrat bilo v tem kar precej resnice, pa je danes situacija popolnoma drugačna in zato najbrž ni odveč razmišljati tudi o prilagoditvi komunalnega sistema tem bistveno drugačnim družbenim in gospodarskim razmeram.

V zvezi z uveljavljanjem komunalnega sistema oziroma uresničevanjem ustavnega koncepta komune, smo ves čas močno poudarjali, da je komuna nepogrešljiv faktor usklajanja posameznih, skupnih in splošnih

interesov. V tej zvezi smo večkrat citirali znano Marxovo misel, da je »komuna politična oblika ekonomske osvoboditve dela«. Mislim, da se ne motim, če ugotovim, da Marx pri tem ni imel v mislih posamezne komune našega tipa, marveč to, kar mi opredeljujemo s pojmom komunalni sistem. Usklajevanje interesov in razreševanja protislovij se torej ne opravlja samo v komuni, čeprav je ona prav v tem pogledu še posebej pomembna, temveč na vseh nivojih — od posameznika in njegovega interesa, preko delovne organizacije ter krajevnih skupnosti do širših skupnosti — vse do federacije. Pri tem pa gre seveda za to, in prav v tem je bistvo usklajevanja, da se občan oziroma delovni človek, v katerega zavesti teče ta usklajevalni postopek, zares znajde kot polnopraven član različnih interesnih skupnosti in da te različne interese tudi dejansko kot svoje sprejema, občuti in usklajuje. Osnovna stvar pri tem so torej interesne skupnosti, ki niso vedno istovetne z obstoječimi delovnimi in družbeno-političnimi in drugimi skupnostmi in ki so velikokrat tako velike, da sta obravnava določenih vprašanj in odločanje o njih le redkokdaj možna na neposreden način, temveč le posredno, preko delegatov. To pa tej obravnavi in odločanju nikakor ne jemlje karakterja neposrednosti v tem smislu, da ni več političnih strank kot posrednikov med občanom in odločanjem. Tudi v tem pogledu se še dokaj često srečujemo z zelo poenostavljenimi pogledi na bistvo neposrednosti v socialistični demokraciji in družbenem samoupravljanju.

B. MARKIČ: Mislim, da dejansko ni razjasnjeno vprašanje posrednosti ali neposrednosti; mislim na tako vlogo subjektivnih sil, kjer bi izginjal posredniški odnos med človekom in oblastjo.

S. POLIČ: Pomembno je, da vprašanje neposrednosti pravilno pojmujeemo in razumemo, ker se s tem in seveda z resnično uveljavitvijo delegatskega sistema odpirajo nove možnosti za integracijo in usklajevanje različnih interesov za družbeno najbolj smotrno reševanje in urejanje različnih zadev.

Če vse to upoštevamo, če upoštevamo, da je, kot sem že omenil, le malo občin, ki bi pri urejanju mnogih, za vse občane pomembnih zadev, mogle izhajati brez tesne regionalne povezave z drugimi občinami, in da je vse več takšnih regionalnih zadev, ki jih posamezna občina ne more dobro in uspešno urejati, ker pač presegajo njene spoznavne in tudi materialne možnosti, potem je več kot očitno, da smo z ustavno ureditvijo našega komunalnega sistema oziroma z njegovo prilagoditvijo novim družbenim in gospodarskim razmeram bili že v precejšnjem zaostanku.

To velja še prav posebej za obdobje po ukinitvi okrajev, ki so vendarle in kljub vsem pomanjkljivostim v določeni meri imeli in opravljali pozitivno funkcijo regionalnega povezovanja in urejanja določenih zadev, ko z ustavo ni bila dana občinam niti ta pravica, da bi dve ali več občin na osnovi svoje samoupravne odločitve preko skupnih organov neposredno in učinkovito urejale zadeve, ki so skupnega pomena.

Seveda se s tem ne zavzemam za oživljanje nekdanjih okrajev. In za to pri integraciji, ki jo omogoča že večkrat omenjeni XIX. ustavni amandma, tudi ne gre, saj občinam nihče ničesar ne vsiljuje. Ustanovitev skupnega organa samoupravljanja po tem amandmaju mora biti rezultat

lastnega spoznanja in lastne samoupravne odločitve vsake posamezne občine oziroma njenih občanov.

Gre torej za bistveno in kvalitativno drugačno regionalno integracijo, kakršno so nekoč predstavljali okraji, pa tudi za nove možnosti in novo kvaliteto v primerjavi s sodelovanjem občin po 104. členu zvezne oziroma 89. členu naše republiške ustave.

Najbrž ni slučajno, da smo bili prav mi na obali pobudniki za sprejem tega amandmaja, čeprav smo po drugi strani imeli najbolj razvite oblike medobčinskega sodelovanja: že od leta 1962 skupno konferenco treh obalnih občin, kasneje pa medobčinski svet, ki ga je sestavljalo po deset odbornikov vsake občinske skupščine. Kljub določenim uspehom se je namreč ta organ, ki je imel seveda le posvetovalni karakter, izkazal kot premalo učinkovit pri urejanju skupnih zadev. Skupni organ samoupravljanja po XIX. ustavnem amandmaju pa ni posvetovalni organ, marveč organ, ki neposredno ureja zadeve skupnega pomena in v tem je njegova bistvena prednost. Značilno pa je tudi, da smo tudi na obali, ko smo razmišljali o tem, kako preseči ozkost in zaprtost občin, ko gre za reševanje skupnih obalnih zadev, najprej iskali rešitev v enostavni združitvi občin. Ker to zaradi mednarodnega sporazuma ni bilo mogoče, smo morali razmišljati o drugih možnih rešitvah. In tako je nastala pobuda za že omenjeni ustavni amandma, ki je, to smo že ugotovili, boljša rešitev, kot bi bilo enostavno združevanje občin, saj bi šli s tem zopet v drugo skrajnost.

Mislim, da je ta naša izkušnja lahko koristna tudi za druge in da ni nobene potrebe po združevanju občin, v kolikor bomo bolj dosledno, pa tudi dovolj gibčno pospeševali tisto nujno regionalno integracijo slovenskih občin, ki jo omogoča že omenjeni ustavni amandma in ki jo zahteva naš družbeni in gospodarski razvoj.

B. MARKIČ: Za dogajanje pri nas je po mojem mnenju zanimivo, da smo velikokrat preveč nagnjeni k institucionalizaciji, manjšo pozornost pa posvečamo samim procesom delovanja znotraj institucij.

S. POLIČ: Bistva in možnosti, ki jih odpira XIX. ustavni amandma v Sloveniji, v splošnem še nismo dovolj razumeli oziroma dojeli. Še vse premalo se zavedamo, da pomeni ta amandma pomembno dopolnitev komunalnega sistema oziroma ustavne koncepcije komune. Večino slabosti, ki izvirajo iz prevelike zaprtosti komune, njene teritorializacije itd., o čemer smo govorili, lahko odpravimo prav s formiranjem takšnih skupnih organov za neposredno in učinkovito urejanje zadev, ki po svojem pomenu presegajo možnosti ene same občine, pri čemer je možna velika gibčnost in dinamika.

Tem možnostim bi zato kazalo posvetiti kar največjo pozornost, vsekakor večjo kot doslej. Moram reči, da sem pričakoval, da bo republiška konferenca ZKS na svoji 1. seji temu vprašanju posvetila večjo pozornost in mu dala večji poudarek.

Z. MLINAR: Vprašujem se, če niso ti primeri ponovne povezave, ki se pojavljajo na Gorenjskem in ob obali, spet neka ilustracija prakse, ki se ne zdi najbolj ustrezna. Ob iskanju boljšega smo v bistvu prehajali od enega ekstrema v drugega. Zelo togo in alternativno smo iskali ustrezno organizacijsko obliko. Šlo je za vprašanje, ali majhna ali velika občina,

ali okraj ali ne, ni pa šlo za vprašanje predvsem s tega vidika, kako čimbolj prilagoditi organizacijsko strukturo različnim pogojem in problemom ljudi, naselitvenim strukturam itd. Meni se je že ob razpravi o okrajih zdelo to nekako togo postavljeno. Verjetno bi bilo togo tudi, če bi spet nasplošno ustanovili okraje. Kar je bistveno, je predvsem to, da v naši politični strukturi ne prihaja zadosti do izraza *diferencirana stvarnost, da uveljavljamo enotno upravno strukturo na račun funkcionalnosti, da žrtvujemo funkcionalnost za ceno uniformiranosti, da se zadovolji principu.*

F. VETRIH: Dodal bi rad nekaj bolj konkretnega k svoji uvodni razpravi, ko sem poudaril interese posameznikov, manj pa interese politično-pravno formirane skupine. Izkušnje kažejo, da so posamezniki v mnogo bolj širokih in intenzivnih »medobčinskih« stikih kakor pa predstavniki občinskih organov. Ljudje sodelujejo radi v širših skupinah, ne mogoče v univerzalnih, pač pa npr. v strokovnih skupinah. To sodelovanje prihaja tako in tako nenehno do izraza. Zaviranje vidim navadno le tam, kjer je sodelovanje povezano z materialnimi sredstvi, ki bi se tudi morala razdeliti in povezati v širše interesne skupnosti. Občinski denar se zelo težko prebija čez občinske meje, čeprav bi strokovnjaki, ki navadno najhitreje spoznajo potrebe po širšem financiranju in sodelovanju, glasovali za teritorialno širšo porabo sredstev in tudi za širše oblikovanje oziroma zbiranje sredstev. Korak naprej vidim v tem, da smo občinska enotna sredstva (klasični budžet) razdelili na sektorje: zdravstvo, šolstvo, itd. Čim bolj »razbijamo« skupno blagajno in prepuščamo sredstva v upravljanje posameznim sektorjem (po družbeni delitvi dela), tem lažje bodo, menim, našla pot čez občinske meje. S tem pride do veljave strokovni interes in zaupanje med strokovnjaki. Ljudje namreč nočejo dajati sredstev daleč od sebe, ker v njih ni zaupanja.

Druga stvar, ki bi pomagala k medobčinskemu in sploh širšemu sodelovanju, je publiciranje problemov na tak način, da bi ljudi prepričali, da problema ni mogoče rešiti v okviru majhne skupnosti. Take akcije so naloga strokovnjakov. Npr. zadeve s področja kulture je težko v celoti smotno upravljati le v okviru ene občine. Možno je občinsko sodelovanje tudi z oddaljenejšimi občinami in ne samo z občinami v sosesčini; npr. med občino Maribor in ljubljanskimi občinami, ki imajo enake ustanove.

Pokazati je treba na probleme, kjer so občinske meje zaviralni moment v razvoju, seveda ne samo v mejah skupščinske debate, ampak v dnevnih občilih. Lažje se bomo približali proizvajalcem in potrošniku in jih spodbudili, če ne bomo iskali zgolj splošne formule medobčinskega sodelovanja.

S. POLIČ: Ko sem z vsem poudarkom govoril o sodelovanju občin po XIX. ustavnem amandmaju, s tem seveda nisem hotel podcenjevati takšnih oblik, kakršne so interesne samoupravne skupnosti na področju izobraževanja, kulture, znanosti, zdravstva itd., ki jih je gotovo treba razvijati in utrjevati. Toda za vse tiste zadeve regionalnega značaja, ki jih ne bo mogoče urejati v takšnih ali podobnih skupnostih, bo potrebno izkazati rešitve v kolikor mogoče gibčno postavljenih, in zadevam, ki jih je treba skupno reševati, prilagojenih skupnih organih, ki jih bodo usta-

navljale občine v smislu tega amandmaja, ne pa iskati rešitev tam, kjer je ni: v teritorialnih spremembah občin oziroma v njihovem združevanju.

B. MARKIČ: Očitno ne gre za teritorij, ampak za pristojnost.

Z. MLINAR: Ali ni preveč predpisujočih normativnih posegov, namesto da bi bili le bolj samo indikativni, da bi dali okvir za različne možnosti?

N. TOŠ: Čeprav pri tem ne smemo pozabiti na obstoječe strukture, možnosti in pogoje za realne integracije. Težko je pričakovati, da se bo 35 podeželskih gostiln združilo v moderno gostinsko turistično podjetje. V tem pa je tudi problem našega medkomunalnega združevanja.

B. MARKIČ: Ker je bil seznam povabljenih dokaj obsežen, udeležba pa manjša, bi povabili odsotne, da v okviru rubrike »Politični sistem« pripravijo svoj prispevek in tako dopolnijo »okroglo mizo« o komuni in komunalnem sistemu.

Zidava stanovanj za trg in njene pomanjkljivosti

V gradbeništvu se je zlasti po letu 1965 uveljavila zidava večstanovanjskih hiš za trg. Gradbena podjetja nastopajo pri zidavi teh hiš kot investitorji in potem prodajajo stanovanja kupcem; grade na urejenem zemljišču, še pogosteje pa komunalno neurejeno zemljišče urejajo sama.

Po naši oceni se več kot 85 % vseh večstanovanjskih hiš v Sloveniji zida za trg — to pa je približno 5000 stanovanj na leto.

Taka gradnja ima več značilnosti:

Stanovanje, ki se gradi, je namenjeno neznamemu kupcu. V sedanjih izjemnih razmerah, ko stanovanj primanjkuje in ko kupna moč občanov narašča, so stanovanja razprodana že precej pred tem, ko so dograjena, velikokrat še preden gradbeniki zasadijo v ledino prvo lopato. Gradbeno podjetje kot proizvajalec si med zidavo namena kratkoročne kredite, ki mu jih odobre poslovne banke, te pa dobe denar povrnjen ob prodaji stanovanj. Seveda financiranje zidave s kratkoročnimi krediti ceno stanovanj tudi podraži (obresti).

Največja posebnost zidave stanovanj za trg je v tem, *da grade stanovanjski objekt kot celoto, prodajajo pa njegove dele (stanovanja, etaže) več kupcem, ki med seboj niso povezani.*

Večstanovanjska hiša kot celota ima celo vrsto skupnih delov in naprav, kot so: temelji, nosilni zidovi, streha, dvigala, naprave za centralno ogrevanje, vodovodne, kanalizacijske, električne, plinske in druge napeljave, hidrofori, skupne pralnice, sušilnice itd. Stanovanje je uporabno za kupca le tedaj, če normalno delujejo vse skupne naprave v hiši.

Ali so pri zidavi stanovanjskih hiš in stanovanj upoštevali tehnične normative in standarde, ugotavljajo upravni in inšpekcijski organi s tehničnim pregledom. Tehnični pregled je dejanje upravnega prava; njegov namen je preizkusiti, ali naprave, elementi in dela ustrezajo predpisanim standardom in normativom. V razmerju med prodajalcem stanovanja (gradbenim podjetjem) in kupcem nastane civilnopravni odnos, na katerega pa tehnični pregled nima neposrednega učinka.

pogledi, komentari

Nasledek prodajanja posamičnih stanovanj oziroma delov zgradbe kupcem je etažna lastnina, ki bi terjala specifične oblike upravljanja hiše, zlasti tedaj, ko je večina stanovanj v hiši v etažnem lastništvu občanov.

Najbolj opazne pomanjkljivosti v zidavi stanovanj za trg so tele:

Zidave stanovanj ne nadzorujejo dovolj dejavniki zunaj podjetja, marveč je gradbeno nadzorstvo le interno; to pa omogoča proizvajalcem, da lahko dela opravljajo tudi nekvalitetno. Resnici na ljubo je treba povedati, da praviloma osnovnim delom (konstrukciji) ni mogoče očitati pomanjkljivosti, pač pa so te pogoste zlasti pri obrtniških in drugih finalnih delih ali v samem projektu. Najbolj pogosto ugotavljamo tele napake: strehe so slabo izolirane pred temperaturo in vlago. To velja zlasti za ravne strehe, ki so najbolj izpostavljene vplivom vremena in kaj hitro zamakajo. Tako jih moramo popravljati vsakih 6—7 let namesto pri 20—25 letih. Zato so vzdrževalni stroški kajpak trikrat večji, kot pa bi bili sicer. Projektanti načrtujejo zračnike na podstrešju, kar onemogoča dobro zračenje stanovanj; za prezračevalne naprave uporabljajo cevi iz salonita, ki ne ustrezajo; priključki ventilacij na strehah so toplotno premalo zavarovani; odtočne cevi z ravnih streh so speljane zunaj zidu, tako da pozimi voda zmrzuje v ceveh in nastanejo seveda tudi poškodbe; okna niso toplotno zavarovana, zaradi česar pride do zamakanja in propadanja lesa; ponekod so okna iz materialov, ki jih v Jugoslaviji ni mogoče zamenjati, druga pa so tako konstruirana, da se nosilni tečaji nenormalno hitro obrabijo; proizvajalci ne nameščajo snegolovov, ne priskrbe posod za smeti, vozičkov za odvažanje smeti in podobno.

Stanovalce zelo motijo najrazličnejši šumi v stanovanjih, ki jih povzroča delovanje hišnih naprav, npr. dvigal, hidroforjev itd. Ti šumi nastajajo predvsem zato, ker betonska konstrukcija stavbe prenaša udarce in šume na celo stavbo, ker motorji niso brezšumni, kot so v tujini. Domači proizvajalci dvigal imajo domala monopolen položaj, zato pa slabo servisno službo; za naprave centralne kurjave bi morali proizvajalci vpeljati preskusno obratovanje, kajti šele takrat ko delujejo, se pokažejo napake in pomanjkljivosti. Tudi tehnični pregled teh naprav bi moral biti med poskusnim obratovanjem; proizvajalci svinčenih cevi ne izolirajo, zato v betonu v nekaj letih propadejo; prezračevalne naprave imajo slab ali celo negativen vlek, ker so nepravilno speljane; proizvajalci večstanovanjskih hiš ne poskrbijo za stanovanja hišnikov, kar onemogoča normalno vzdrževanje hiše, prav tako pa tudi ne grade najnujnejših prostorov za delo hišnih svetov; proizvajalci velikokrat eksperimentirajo in uporabljajo še nepreizkušeno oziroma neustrezno gradivo, za katero šele kasneje ugotove, da je slabo (npr. razni podoliti, nekatere vrste keramičnih oblog itd.); obrtniška dela (okna, vrata, parapeti) so nasploh slaba.

Proizvajalci so dajali doslej garancijo za celo stanovanje za dobo dveh let. Po sodbi ustavnega sodišča pa lahko da proizvajalec stanovanj garancijo za opremo za isto obdobje, kot jo da proizvajalec opreme. To pomeni, da je garancijska doba mnogo krajša (praviloma šest mesecev). Nerešeno je tudi vprašanje, od kdaj tečejo garancijski roki — za opremo v stanovanjih in za skupne naprave v hiši. Za opremo v stanovanju bi lahko zagovarjali stališče, da začno teči garancijski roki od dneva, ko izroči proizvajalec stanovanje kupcu. Kaj pa naj rečemo za skupne prostore in naprave, ki jih proizvajalci ne izroče nikomur? Dokaz o neurejenosti teh vprašanj je tudi to, da lahko družbenopravna oseba uveljavlja svoje garancijske zahteve na podlagi uzanc (ki veljajo v blagovnem prometu) in na podlagi določb civilnega prava, občan pa praviloma le na podlagi določb civilnega prava (to pa je splošni državljanski zakonik iz ranjke Avstrije).

Proizvajalci stanovanj tako kot projektanti prav malo upoštevajo ekonomiko gospodarjenja in vzdrževanje stanovanjskih hiš in stanovanj. Zlasti pereče je vprašanje delovnih pogojev za osebje, ki je zaposleno v stanovanjskih hišah; med drugimi so to tudi kurjači. V nekaterih kurilnicah so nemogoči delovni pogoji, zato prihaja celo do zastrupitev z ogljikovim monoksidom in do drugih nevšečnosti.

Gradbeno podjetje, ki zida hišo za trg, ne dokonča objekta v celoti, marveč samo posamezne dele; največkrat eno stopnišče ali samo stanovanjski del. Večkrat se zgodi, da je pritličje s poslovnimi prostori dograjeno več kot leto dni po vselitvi stanovalcev. Posledica tega so neprestane prezidave in dozidave v kletnih prostorih, tako da stanovallec nikoli ne ve, kdaj bo podjetje prebijalo zid v njegovi kleti. Primerilo se je, da so delavci gradbenega podjetja s silo sneli vrata prostorov, ki so jih stanovalci dobili v uporabo že leto dni pred tem.

Druga nevšečnost tega, da zgradba ni dokončana naenkrat, pa je v tem, da morajo stanovalci plačevati večje stroške za čiščenje. Uporabniki poslovnih prostorov prispevajo svoj delež k skupnim stroškom hiše, gradbena podjetja pa ne, čeprav se vleče zidava pritličja leto dni ali še dalj.

Za čiščenje skupnih prostorov (stopnišča, kleti itd.) je potrebna voda. Proizvajalci stanovanj se le redkokdaj spomnijo, da bi vgradili v skupnih prostorih pipe za vodo in odtočne naprave, tako da je delavka, ki čisti skupne prostore, odvisna od dobre volje stanovalcev v hiši, ali ji bodo dovolili natočiti vodo v stanovanjih. Konkreten primer take brezbržnosti je nova stanovanjska stavba na Rimski cesti v Ljubljani in še nekatere druge.

Stanovalci v novih, pravkar zgrajenih hišah se še ob nekaj neprestano spotikajo: to je neurejena okolica. Da morajo stanovalci zaradi neurejene okolice hiš gaziti blato do gležnjev, to očitno proizvajalcev stanovanj prav nič ne moti. Zavlačevanje pri urejanju okolice hiš je nekatere kupce stanovanj pri »Tehnogradu« hudo priza-

delo, saj nič ne kaže, da bi iz stečajne mase izpolnili te obveznosti, čeprav so stare že nekaj let; sicer pa to niso edini primeri, ko se urejanje okolice zavlačuje iz leta v leto. Precejšnji del stroškov za ureditev okolice je zajet v ceni stanovanja in tudi plačan, saj proizvajalci ne izroče ključev, preden kupci ne poravnajo vseh pogodbenih obveznosti, medtem ko kupci glede izpolnjevanja pogodbenih obveznosti prodajalca nimajo učinkovitega varstva. Pravdanje na sodišču je za večino kupcev neprijetno, vsekakor pa dolgotrajno, pri tem zgube mnogo časa in tudi denarja.

Strokovnjaki menijo, da bi morali za odpravljanje napak in pomanjkljivosti pri zidavi stanovanjskih hiš za trg nameniti v primeru, če bi kupec naročil odpravo napak pri drugem izvajalcu (na račun prodajalca stanovanja), v posameznih objektih od 15 do 30 % celotne vrednosti stanovanja; to pomeni za Slovenijo vsaj 600 stanovanj na leto.

Občani kot kupci stanovanj lahko uveljavljajo svoje zahteve do proizvajalcev praviloma le v dolgotrajnem in zamudnem postopku in na podlagi določil civilnega prava, kot smo že ugotovili.

Da se razumemo: nisem proti zidavi stanovanj za trg kot specifični obliki, ugotavljam le, da bi morali zidavo za trg obdelati tudi s stališča kupca, ki se z velikimi odrekami odloči za nakup stanovanja. Poiskati bi morali možnosti, kako stanovalca (v lastnem ali najemniškem stanovanju) zavarovati pred slabimi izvajalci. Za to so nujno potrebni ustrezni predpisi.

V temeljnem zakonu o gradnji investicijskih objektov bi morali določiti, da je tudi za večstanovanjske hiše potreben *ekonomski elaborat*, ki naj pokaže *rentabilnost* stavbe oziroma *vzdrževalne stroške* za stanovalca in za objekt v celoti. Isti zakon bi moral kupcu omogočiti, da odpravi napake — če proizvajalec ne odpravi pomanjkljivosti v ustreznem roku, — po naročilu kupca drug izvajalec na stroške proizvajalca stanovanj. To možnost bi morala imeti tudi organizacija, ki bo gospodarila s hišo (stanovanjsko podjetje, stanovanjska zadruga, skupnost lastnikov stanovanj) — vsaj glede skupnih delov in naprav.

Kakovost del pri skupnih napravah hiše je zdaj slabša, kot je bila, preden smo začeli graditi stanovanja za trg. Če proizvajalci stanovanj ne morejo zagotoviti kvalitete, kakršno kupci zahtevajo in plačajo, naj to povedo — da bodo kupci in stanovalci s tem računali.

Za konec nekaj predlogov in mnenj: 1. Za posamezne dele in naprave v večstanovanjskih hišah bi kazalo predpisati daljše roke jamstva — v skladu s časom trajanja in tehničnimi posebnostmi teh naprav. V zakonu bi bilo treba predpisati, da se skupni deli in naprave večstanovanjske hiše izroče organu oziroma organizaciji, ki gospodari s hišo (stanovanjska zadruga, skupnost etažnih lastnikov, stanovanjsko podjetje itd.). Jamstveni roki za te naprave bi začeli teči z dnem izročitve. 2. Proizvajalec stanovanj za trg bi moral iz-

delati investicijski program tudi za večstanovanjsko hišo, kupec pa naj bi dobil stanovanje, kakršno določata investicijsko tehnična dokumentacija in investicijski program, v katerem morejo biti prikazani tudi stroški vzdrževanja. 3. V predpisih bi bilo treba natančno določiti, pri kakšni opremljenosti mora imeti večstanovanjska hiša tudi stanovanje za hišnika. 4. Zaostriti bi bilo treba odgovornost inšpekcijskih služb ter po potrebi realizirati načelo o materialni odgovornosti družbenopolitičnih skupnosti za delo njihovih organov. Pri tehničnem pregledu stanovanjskih hiš naj bi sodelovala tudi inšpekcijska služba dela.

Stjepan Bunta

Zakaj slab odziv v vojaške šole in akademije?

(Nekaj misli po letošnji akciji za vpis novincev v vojaške šole in akademije)

Zavedam se, da začnjam glasno misliti o nekaterih vprašanjih, ki jih imamo bolj ali manj za »tabuje«, o katerih ne pišemo in ne govorimo javno. To delam iz prepričanja, da marsikaj, o čemer ne govorimo ali ne pišemo, ni niti skrivnost, niti niso zadeve o katerih molčimo, vedno tudi urejene. Nasprotno, javnost je o njih premalo ali celo napačno obveščena, zato jih presoja po svoje, včasih tudi ne v korist skupnim interesom. Nekaj takega bi veljalo tudi za odnos do naše vojske.

Iskati primerno mesto v naši samoupravni skupnosti tudi za skupine, o katerih menimo, da imajo svoj položaj za večne čase določen in nespremenljiv, je najbrž naša skupna dolžnost. Nekateri premiki v smeri demokratizacije odnosov pa nam, v naši koncepciji vsesplošne ljudske obrambe, naravnost nalagajo, da spregovorimo o posameznih vprašanjih, ki zadevajo vojsko in njen kader.

Letošnja akcija za vpis novincev v vojaške šole in akademije in nekaj podobnih akcij v preteklih letih, ki v naši republiki ne dajejo zaželenih rezultatov, so me k temu spodbudile.

Za začetek nekaj dejstev:

— odstotek Slovencev med aktivnimi v naši vojski se nenehno zmanjšuje, tako da je že zaskrbljujoč, zlasti glede na možnosti obnavljanja kadra in koncepcije obrambe;

— med strokovnjaki v vojski, posebno med strokovnjaki takih poklicev, s katerimi bi se lahko zaposlili tudi zunaj nje, jih je precej, ki so voljni hitro zamenjati vojaško suknjo za »civilno obleko«;

— socialna sestava pripadnikov aktivnega kadra v armadi je značilna. Večidel se rekrutirajo iz revnejših plasti družbe — iz delavskih in kmečkih družin. V vojaške šole in akademije se praviloma ne vpisujejo sinovi ljudi, zaposlenih v državni upravi, v višjih političnih telesih, pa tudi ne sinovi »bolje situiranih« družin.

Tem ugotovitvam — drugih ne bi naštevali — bi se dalo ugovarjati s poenostavljenimi odgovori — češ Slovenci nismo narod vojakov, pač pa delavcev in intelektualcev, ali kako drugače.

Res je, da tudi drugod ni tako preprosto dobiti zadosti pa primernega podmladka za redno obnavljanje stalne sestave v armadah, posebno ne nekaterih strokovnjakov. Kaže, da poklic »vojaka« — oficirja ali podoficirja nasploh ni več tako priljubljen, kot je bil svoj čas, ko so naravnost gojili »kult častnika«. Pri nas je to še bolj očitno. Saj najbrž ni primera, da bi general navajal svojega sina, naj se vpiše v vojaško akademijo zato, da bi tudi on kdaj postal to, kar je bil oče. Prav tako mi ni znano, da bi kdo med višjimi državnimi uradniki ali politiki (ne morem govoriti o stanju v drugih republikah) svojega sina usmeril v kako vojaško akademijo, pa naj bo to iz ljubezni do tega poklica ali iz čuta dolžnosti, čeprav sam o tem, da je potrebna močna in izurjena vojska, govori vsak dan.

Ne bi se na tem mestu spuščal v razglabljanje o tem, zakaj je vojska potrebna in zakaj je nujno, da je v stalni sestavi naše JLA dovolj pripadnikov iz republike Slovenije. Tudi v nadrobnejšo vsestransko analizo se ne spuščam, ker bi težko v nekaj stavkih navedel vse vzroke za to, da se število Slovencev v armadi tako zmanjšuje. Vzroki so mnogoteri in med seboj tesno prepleteni. Poskusil pa bom osvetliti le dva, ki po svoje nedvomno vplivata na stanje ali pogojujeta to, kar sicer lahko ugotavljamo.

Družbeni položaj aktivnega pripadnika JLA

Poklic oficirja ali podoficirja je zahteven in težak. V primerjavi z mnogimi poklici zunaj armade, za katere je potrebno vsaj enako dolgo šolanje, je delo veliko bolj naporno. Šolanje strokovnjakov za potrebe vojske je dolgotrajno, kljub temu pa v mnogih panogah (smereh vojaških specializacij) praktično brez haska za delo in življenje zunaj sestava vojske. Napori službe in poseben sistem napredovanja oziroma krčenja položajev za višje čine terjajo specifično ureditev obnavljanja armade oziroma upokojevanja aktivnih, in sicer v sorazmerno mladih letih. Ker teh ljudi ni mogoče prešolati oziroma usmeriti za delo zunaj vojske, srečujemo dve nezaželeni po-

sledici, iz katerih se porajajo nove. Na eni strani se obremenjujejo pokojninski skladi, iz katerih se izplačujejo pokojnine v mnogih primerih sicer še vitalnim in za delo sposobnim osebam (ni važno, ali gre za skupne sklade ali posebne sklade vojske — saj gre v obeh primerih za isti dinar). Na drugi strani pa je med upokojenimi dokaj ljudi, ki ne samo, da bi lahko še bili produktivni, ampak to tudi želijo biti. Iskanje zaposlitve z vojaškim poklicem v večini primerov sploh ni mogoče, kot sistem pa tudi ni urejeno. Čeprav je pri nas šlo doslej povečini za upokojevanje udeležencev iz NOB, se hitro stara tudi generacija povojnih oficirjev in podoficirjev, za katere ni nič drugače urejeno. Tak izjemni položaj ljudi, ki si v času redne zaposlitve marsičesa niso mogli urediti, kar si sicer lahko uredijo drugi, ki so vseskozi zaposleni v enem mestu, pa poraja nekatere nove socialne probleme, po svoje odtuja te ljudi od drugih in ne vpliva spodbudno na okolje, iz katerega naj se rekrutira novi kader za armado.

Način dela v vojski terja v veliko večji meri kot kjerkoli druge pogostne premestitve z enega položaja na drugega. Čeprav gre za premestitve, ki so večidel usmerjene navzgor, pa so napredovanja nenehno zvezana z dopolnilnim šolanjem ali specializacijo, novi položaji pa skoraj izjemoma v istem kraju. Odtod nenehna preseljevanja oficirjev in podoficirjev iz kraja v kraj, celo iz republike v republiko.

Sistem dela v armadi, nenehne obveznosti in pripravljenost za delo v vsakršnih razmerah, preseljevanja in šolanja pa vplivajo na ureditev tudi zasebnega ali družinskega življenja. Res je zdaj preselitev že manj kot pred leti, pa vendar je še danes veliko oficirjev, ki po več let ne živijo z družinami. Vedno znova so prisiljeni iskati nova znanstva v novih krajih in se vživljati v nova okolja. S tem je zvezano tudi stanovanjsko vprašanje. Vojska ima dokaj možnosti, da preskrbi svoje zaposlene s primernimi stanovanji. Toda prav prej opisani način življenja pogojuje sorazmerno slab stanovanjski standard oficirjev (uničenje pri preselitvah, čakanja, nove investicije) in to, da je oficir praktično 1/3 svojega aktivnega službovanja v vojski ali brez lastnega stanovanja ali pa prebiva v mestu, kjer čaka na novo stanovanje ter živi ločeno od družine. To je posebno pogostno tam, kjer ima žena svoj poklic in ne dobi zaposlitve v novem mestu moževega službovanja. To vpliva celo na izbiro zakoncev, trdnost zakonov in znova na družinski standard aktivnega pripadnika armade. Naseljevanje oficirjev in podoficirjev v posebna naselja (bloki, predeli mest), splošni standard, sorazmerno kratko bivanje v istem okolju in mnogi drugi dejavniki pa vplivajo na to, da pripadniki armade niso tako zlit z okoljem, kot bi bilo sicer zaželeno. Oficirji in podoficirji, pa tudi njihove družine, so nekako alienirani in imajo specifičen, ne vedno prijeten pečat.

Alienacija in njej ustrezni družbeni položaj oficirja sta še neprijetnejša zaradi nekaterih momentov, značilnih samo za življenje v

vojski. Sem je šteti posebno, včasih celo preveč napihnjeno potrebo po konspiraciji, previdnosti in do neke mere nezaupljivosti, ki postopoma postane sestavni del občevanja aktivnega pripadnika z okoljem. Nekateri ukrepi pa so taki, da rahljajo vezi med pripadniki vojske in drugim prebivalstvom. Za zgled navajam nespoštovanje republiških praznikov. Medtem ko je vse ljudstvo naše republike posebno slovesno praznovalo obletnico ustanovitve OF 27. april, svoj republiški praznik, so aktivni pripadniki vojske in seveda vsi v armadi imeli navaden delovni dan. Zdi se mi, da dan armade kot poseben praznik pripadnikov armade na to ne bi smel vplivati. — V nekaterih pogledih pa so pripadniki stalne sestave armade v še manj zavidanja vrednem položaju in je vprašanje, ali je ta skladen s proklamiranimi ustavnimi pravicami, ker so nekatere zadeve urejene za pripadnike vojske s posebno zakonodajo. Kot zgled te vrste omenim t. i. »dvojno obveznost« za šolanja in štipendiranja za potrebe JLA, ki je še vedno v veljavi za cele generacije oficirjev, dasiravno te obveznosti sicer v naši družbi ne poznamo več. Ni prav nič čudnega, da si s takšno vrsto obveznosti štipendist na tej ali oni izmed fakultet, ki se pozneje še specializira, nabere toliko obveznosti do službe v vojski, da jo komaj zmore izpolniti do redne upokojitve. Če k tej obveznosti dodamo še tisto vsemogočno klavzulo, s katero se lahko podaljša služba v JLA tudi tistemu aktivnemu članu, ki je svojo obveznost že odslužil in vsekakor želi oditi med rezerviste, namreč, »če to terjajo potrebe obrambe in JLA«, potem je očitno, da gre za mehanizem, ki pritiska le na tiste, ki so pač nekoč prišli v ta sestav.

— V svetu odprtih meja in najrazličnejšega zблиževanja ljudi, zlasti v tem kotu naše domovine, kjer je do kulturnih in zgodovinskih središč sosednjih, povečini prijateljskih držav tudi desetkrat bliže kot, recimo, od Ljubljane do Ohrida, živijo oficirji, podoficirji in njihove družine osamljeno in ločeno od drugega sveta, podobno kot je predpisano za osebe, pred katerimi želimo družbo s posebnimi ukrepi zavarovati. Potovanja v tujino, pa naj gre za zasebna potovanja, izlete, obiske ali celo za službena za »civilne« potrebe, so urejena tako, da so razen izjem oficirjem in podoficirjem praktično onemogočena, njihovim družinam pa dodobra otežena. V času, v katerem živimo, po spremembah in razvoju, ki ga je naša družba napravila, ne morejo biti več sprejemljivi argumenti o omejevanju teh pravic, kakršne smo uporabljali pred 15 ali celo 20 leti. Drugod po svetu so oficirji in podoficirji glede teh pravic izenačeni z uslužbenci organov za notranje zadeve ali odgovornejših državnih organov.

Naštete in mnoge druge posebnosti, kot so, recimo delovni pogoji znotraj ustanov, zaprtost do rotacijskega sistema, ki ljudem iz vojske ne daje možnosti konkurirati za mnoge poklice ali položaje zunaj nje itd., po svoje barvajo položaj aktivnega pripadnika armade in ga postavljajo v položaj, v katerem ne želi biti praktično nihče,

kdor je zunaj vojske. Hote ali nehotе vpliva ta družbeni položaj oficirja tudi na odločitev staršev takrat, ko razmišljajo, ali bi svojega sina dali v vojaško šolo oziroma akademijo ali ne. V veliki meri pa to vpliva tudi na to, ali bo oficir s svojim družbenim položajem zadovoljen in se z vsem znanjem in močmi posvetil svojemu delu in poklicu, ali bo delal le toliko, kolikor od njega terja mehanizem, katerega člen je, ali bo celo iskal prve priložnosti in se iz tega ne zavidanja vrednega položaja usmeril drugam (v izreden študij, prekvalifikacijo in podobno) ter zapustil vrste vojske.

Gmotni položaj aktivnega pripadnika JLA

Iluzorno bi bilo misliti, da je v prej naštetih zadevah pripadnik aktivnega sestava JLA, razen v nekaterih (potovanja v tujino, dvojna študijska obveznost idr.), v kakem posebnem položaju v primerjavi z aktivnimi v drugih armadah. Poklic vojaka že sam po sebi vsebuje posebnosti, ki so si v vseh vojskah podobne. Bistvena razlika pa je v tem, da so te specifičnosti in te razlike na neki način *nagrajevane* in da je ravno zato gmotni položaj oficirja ali podoficirja ne samo enak gmotnemu položaju ljudi s približno enako izobrazbo zunaj armade, ampak ponekod kar daleč nad njim.

Te spodbude pri nas ni, zato že od leta 1950 življenjski standard aktivnega sestava v primerjavi s standardom drugih slojev prebivalstva zaostaja. Po odpravi znanih »bonitet« iz prvih povojnih let (posebne karte, menze, zadruga za preskrbo, uniforma in oprema na karte, brez plačila itd.) ni vpeljeno nobeno ustrezno nadomestilo za prejšnje privilegije, čeprav so nekateri ljudje prepričani o nasprotnem.

— Redni prejemki, za katere je osnova čin oziroma položaj, so ves čas »na jugoslovanskem poprečju«, čeprav je znano, da so izdatki za življenje v različnih krajih različni in da se osebni prejemki zaposlenih v posameznih območjih Jugoslavije zelo razlikujejo. Če je morda redni mesečni dohodek oficirja v kakem kraju sorazmerno visok v primerjavi s tamkaj zaposlenimi, pa vidimo, da v SRS močno zaostaja. Primerjave so sicer težavne, za primer pa le vzemimo dohodke generala na položaju, ki je približno enak položaju republiškega sekretarja. Njegovi osebni dohodki so za približno četrtno nižji. O odgovornosti in delu enega ali drugega — ni mogoče razpravljati, ker ju je težko primerjati.

Še v veliko slabšem položaju so strokovni delavci v vojski — na primer zdravniki, ki so prav tako plačani po činu in ne po strokovnih kvalifikacijah in (ali) položajih. Prejemajo sicer simbolični strokovni dodatek, ki pa je med najnižjimi. Za enako delo kot njihovi tovariši, ki so na istem mestu, prejemajo najmanj za tretjino nižji redni dohodek, čeprav delajo v težavnejših razmerah in imajo mnoge obveznosti, ki jih njihovi tovariši v »civilu« nimajo.

Znano je, da so plače zdravstvenih delavcev v SR Sloveniji v zadnjih letih med najnižjimi (ne upoštevajoč dodatne zaslužke za dopolnilno delo), zato je očitno, kako šele zaostajajo dohodki strokovnjakov v vojski. Pri tem kaže upoštevati še to, da vojaške osebe praviloma nimajo nobenih drugih možnosti za dodatni zaslužek. Tudi v primerih, ko bi se pokazala kaka možnost te vrste, deluje v armadi sami mehanizem, ki je destimulativen ali celo v škodo posamezniku. Za zgled vzemimo spet plačilo za nadurno delo zdravnika v vojski in ga primerjajmo z zaposlenim v javni zdravstveni službi. Dodatek za stalno pripravljenost vojaškega zdravnika je poprečno za polovico manjši od dodatka za enako pripravljenost v javni zdravstveni službi. Pri plačilu za nadurno delo v dežurni službi v bolnišnici pa je razlika med enim in drugim tudi do desetkratna, čeprav gre za enako delo, odgovornost in strokovno izobrazbo.

Še podatek o izplačilu dnevnic, ki je državljanu zunaj JLA skoraj nerazumljiv. O tem, da so dnevnice v vojski vedno med najnižjimi ali sploh najnižje, sploh ne kaže izgubljati besed. Prav tako ne o tem, da v vojski ne poznajo pojma »povračilo izdatkov za rabo osebnega avtomobila — kilometrine«, doplačila ali plačila hotela, če je cena prenočišča previsoka ali kaj podobnega. Toda oficirju, ki je po službeni dolžnosti na terenu (manevri, vaje) in tudi po več dni spi v šotoru ali v času premikov sploh v strelskem jarku oziroma pod drevesom, ne pripada cela dnevnic, pač pa se zmanjšuje za precejšen odstotek, z utemeljitvijo, da je oficir bil preskrbljen s stanovanjem in mu torej ne pripada nadomestilo za plačilo hotela, ki je sestavni del dnevnice.

Ni potrebno, da bi našteval še naprej, že teh nekaj primerov zadosti ponazarja gmotni položaj aktivne osebe v vojski. Nobenega dvoma ni, da takšen sistem nagrajevanja, vsaj v republiki SR Slovenije, deluje destimulativno. Da je vsaj v posameznih primerih vzrok, da ljudje bežijo iz JLA, zlasti strokovnjaki, pa tudi slaba vaba za vpis v vojaške akademije in šole.

XXXX

Teh nekaj misli nisem napisal v pričakovanju, da bi se stanje hitro spremenilo. Tudi ne v prepričanju, da bi bil vpis Slovencev v vojaške šole in akademije čez noč bolj množičen, če bi te in številne druge zadeve bile urejene drugače, kot so. Napisal sem jih zato, ker z dejanskim stanjem širša javnost ni seznanjena, in zato, ker menim, da, ko že govorimo o obrambi domovine in potrebi po močni, izurjeni in sodobno opremljeni armadi, ko se ubadamo s problemi obnavljanja aktivnega sestava armade, ne pozabimo na tiste, ki so nosilci teh obveznosti. Tudi v vojski se je marsikaj spremenilo, posodobilo. Vojska se je med prvimi vključila v tokove gospodarske in družbene reforme. Nosilci vsega tega naprednega in sodobnega pa so ljudje, predvsem aktivni sestav. To, da le-te drugače obravnavajo kot druge

občane, zlasti kar zadeva njihov družbeni in gmotni položaj, da so jim kratene nekatere pravice, ki jih imajo vsi drugi občani, ni več združljivo z razvojem demokratičnih odnosov v naši družbi. Posodobljenje tudi v tej smeri bo nedvomno spodbudno delovalo tudi na vpis v vojaške šole in akademije, saj bomo v vsakem posameznem oficirju ali podoficirju imeli najneposrednejšega agitatorja in vzornika.

Menim, da premišljati in govoriti o teh rečeh ni nič »prepovedanega«, in da bi bilo v pristojnih odborih ali celo zborih zvezne skupščine oziroma drugih organih, kjer nas zastopajo slovenski predstavniki, zaželeno o tem spregovoriti.

Voja Vukićević

Kulturno življenje v Jugoslovanski ljudski armadi*

I

Vsaka družba, ki mora zaradi določenih razrednih in političnih razlogov imeti lastne oborožene sile, kakršna je armada, poišče tudi ustrezajoče poti za usmerjanje vseh življenjskih tokov v njej, tudi tistega, ki sodi v sfero kulture.

Karakter in družbena vloga armade in z njo tudi cilji in tokovi kulturnega življenja v njej sta odvisna od karakterja osnovnega produkcijskega odnosa in nivoja razvitosti proizvodnih sil določene družbe. Torej je v bistvu kulturno življenje vsake armade izraz in odraz družbene kulturne politike.

V kolikor se v okviru armade začno razvijati določeni tokovi, ki se odklanjajo od prevladujočih in splošno osvojenih tokov v družbi, in to se je v zgodovini dogajalo in se še dogaja, sta možni dve realni predpostavki: ali armada prevlada družbo, kar vodi do militarizacije družbenega življenja, ali pa nastanejo konfliktna situacije, katerih izid je težko natančneje določiti.

* Avtor je ta prispevek napisal za simpozij o kulturnem življenju v JLA, o katerem poročamo v rubriki »Prikazi, recenzije«.

II

Armade v razredno razklanih in antagonističnih družbeno-ekonomskih in političnih sistemih praviloma razvijajo tako kulturno življenje, kakršnega jim diktira razredni položaj in funkcija vladajočega razreda in njegovega državnega aparata. Podoben je tudi karakter kulturnega življenja v armadah, ki pripadajo birokratsko-etatističnim in družbeno-ekonomskim strukturam in odnosom.

V vseh teh armadah je kulturno življenje strogo podrejeno ciljem države in državne politike. Pripadniki armade, še posebno vojaki, morajo, če hočejo ali ne, uporabljati samo tiste kulturne vrednote, katere jim prezentirajo vladajoči krogi državnega in armadnega aparata. Vojak torej ne more niti izbirati niti ustvarjati proizvodov kulturnih vrednot po lastni volji, želji in interesu.

Če so armade teh držav neposredno aktivne pri zaščiti reda v konfliktih polni družbi ali če so angažirane celo pri realizaciji osvajalnih, imperialističnih akcij, se njihovo celotno kulturno življenje zreducira samo na tisto, kar je najneposredneje zvezano z uresničevanjem osvajalnih ciljev. In tako postane kulturno življenje v takih armadah v bistvu popolnoma antikulturno.

III

Popolnoma drugačna pa je karakteristika kulturnega življenja v tisti armadi, katere družbena vloga je ščitenje progresivnih demokratičnih in socialnih družbenih pridobitev; taka je vloga naše armade.

Tudi za našo armado velja namreč splošna zakonitost, da so njeni celotni družbeni tokovi in tudi kulturno življenje sestavni del podobnih tokov v družbi. Tako morajo biti karakter, cilji in vsebina kulturnega življenja v armadi usmerjeni k realizaciji tistih nalog, s katerimi se dosega in ustvarja humanistična misija kulture, in to je ustvarjanje univerzalne, socialistične, svobodne in ustvarjajoče osebnosti. Taka idejna in politična koncepcija kulturnega življenja v armadi se ujema prav tako s splošno družbeno, socialistično usmerjenostjo razvoja kulture kakor s koncepcijo, s katero se manifestira družbena vloga armade.

Iz take splošne usmerjenosti kulturnega življenja v armadi izvirajo tudi nekatere njegove bistvene karakteristike.

IV

Sfera kulturnega življenja v naši armadi namreč — za razliko od drugih sfer specifičnega, vojaškega značaja — se čedalje bolj izraža kot samoupravno demokratičen proces in odnos. Čeprav ne bomo poudarjati tega dejstva v odnosu z drugimi tokovi in dogajanji v življenju armade, moramo vendar opozoriti, da na osnovi take usmerjenosti dosegamo številne pomembne rezultate, ki niso in ne morejo biti različni od zahtev, ki izvirajo iz subordinarnega odnosa

in drugih karakteristik v procesu vojaških odločitev, iz principa enotnega vodstva itd.

Če na primer, na osnovi demokratične usmerjenosti kulturnega življenja v armadi, kakor je popolna svoboda kulturno-umetniškega ustvarjanja, samostojnost v izboru in konzumaciji kulturno umetniških vrednot, izražanju osebnih nagnenj k iskanju adekvatnih predmetov in oblik kulturnih aktivnosti itd., dosežemo razvijanje ustvarjalnega duha, iniciative, samostojnosti, kreativne sposobnosti in podobnih rezultatov, lahko objektivno pričakujemo, da se bo razvila na osnovi tega osebnost, ki bo z lahkoto razumevala prav tako svoj družbeni položaj in njegove vrednote kakor veličino in pomembnost čuvanja in zaščite te važne družbene pridobitve. Zakaj kakor sta kulturno življenje in nivo kulturne razvitosti delovnega človeka sestavni del njegove ustvarjalne, humanistično demokratične in politične emancipacije, tako je tudi kulturno življenje pripadnika armade sestavni del njegovega oblikovanja v potencialnega zaščitnika in branilca domovine. Kulturnejši vojak je v bistvu potencialno pogumnejši, hrabrejši in sposobnejši borec.

Prav zato postaja kulturno življenje bistvena komponenta za izgradnjo morale v armadi in v boju. Vojak in starešina z višjo kulturo sta istočasno tudi kreativnejša borca, kar je za orientacijo splošne ljudske obrambe še posebno važno. Zakaj če izhajamo iz dejstva, da so bistvene komponente morale višje razvita zavest, spoznanje, pozitivne emocije in trdna volja, se lahko v procesih polnega in bogatega kulturnega življenja vse te kvalitete paralelno izgrajujejo. Sicer pa zgodovina mnogih bojev, tudi našega narodnoosvobodilnega boja jasno kaže, da se z adekvatno organizacijo kulturnega življenja v bojnih enotah in med civilnim prebivalstvom dosežejo pomembni rezultati glede razpoloženja, mržnje do sovražnika, v razvijanju patriotizma, poguma, neustrašenosti, srčnosti, hrabrosti in drugih kvalitete — vse do heroizma. Razumljivo je, da z adekvatno organizacijo kulturno zabavnega življenja v vojnih pogojih lahko v veliki meri zmanjšamo psihofizične napore in vzpodbudimo izčrpano voljo borcev, kar je za armado in vse prebivalstvo izredno važno.

Za karakteristiko kulturnega življenja naše armade je posebno pomembno, da se v njem realizira specifična integracija kulture in kulturnih vrednot naše celotne skupnosti. Povezava nacionalnih kultur s kulturnimi pridobitvami vseh narodov in narodnosti naše dežele v resnici ni nadnacionalna vrednost kulturnega življenja armade; treba pa jo je ceniti kot naraven kohezijski faktor, v katerem se izraža večnarodnostni sestav naše armade in splošnojugoslovanska teritorialna razporejenost in vloga. Ta karakteristika kulturnega življenja nudi istočasno ugodne možnosti, ker večje bogastvo in raznolikost kultur širita spoznavanje kulturnih vrednot vseh naših narodov in narodnosti in vodita k direktnjši povezavi med prebi-

valstvom in armado, kar pospešuje obstoj in utrjevanje bratstva in edinstva, moralno politično izgrajenost, razvijanje jugoslovanskega socialističnega patriotizma in celo vrsto drugih kvalit.

V

Družbena vloga kulturnega življenja naše armade se kaže v povezavi in usklajenosti s procesom modernizacije armade in njene tehnične opremljenosti. Če torej upoštevamo dejstvo, da si sodobne armade ne moremo misliti brez modernega in tehnično zelo dovršenega orožja in druge opreme, da je paralelno s tehnično modernizacijo potrebna tudi višja splošna in tehnično-tehnološka izobrazba, potem je naravno, da dobiva vse pomembnejšo vlogo tudi tisti proces, ki spada v področje duhovne kulture v celoti.

Sicer pa številna odkritja sociologov, kulturologov, psihologov in drugih znanstvenikov dokazujejo medsebojno odvisnost in povezavo med kulturno in tehnično-tehnološko revolucijo, paralelno s tem pa tudi povezanost človekove splošne kulture z njegovimi tehnično-tehnološkimi spoznanji in sposobnostmi. Torej bi to lahko mnogo bolj upoštevali.

Če pa upoštevamo, da so določena tehnična sredstva v armadi bolj izpopolnjena kot sredstva, ki jih uporabljamo v civilnem življenju, na primer v proizvodnji, in da so ta sredstva bolj ali manj namenjena za uničevanje, seveda uničevanje sovražnika, in da je »produktiven« namen teh sredstev prav v tem, da sovražniku čim bolj škodujejo, mora biti človek, ki naj jih spoznava in maksimalno izkorišča, visoko intelektualno in kulturno razgledan.

Osebnost, ki se lahko nad določeno kulturno-umetniško vrednoto navduši, jo kompleksno doživi in se z njo duhovno obogati, bi lahko podobno doživela in občutila ob pogledu na določen tehničen predmet. S kakšnim čustvom in spoštovanjem so borci med NOB gledali na različna orožja, nam kažejo številne pesmi, na primer »Puška mi je tovarišica, mitraljez mi je dragi brat«. Pesnik torej primerja orožje z najbližjimi ljudmi.

VI

Kulturno življenje v armadi ima veliko skupnega tudi s procesi, ki so povezani z naporom v modernem vojskovanju. Vsa spoznanja namreč kažejo, da moderne vojne povzročajo čedalje večje psihološko izčrpanost borcev. Najrazličnejše psihične motnje povzročajo včasih nenadomestljive izgube v borbeni dejavnosti. Prav tako je dokazano, da v vojni lahko uspešno ublažimo mnoge psihološke traume z adekvatno organizacijo in usmerjenostjo kulturnega življenja. V določenih okoliščinah lahko dobro organizirana in vsebinsko primerno usmerjena kulturna manifestacija prispeva k psihološko-emotivni relaksaciji borcev več kot cela vrsta drugačnih ukrepov.

Med narodnoosvobodilno borbo so istočasno z ustanavljanjem enot organizirali tudi njihove kulturne ekipe. Te ekipe so v kratkih

presledkih med borbo in v kontaktih s civilnim prebivalstvom igrale izredno važno vlogo. Zelo pogosto so bile prav te ekipe najmočnejši propagatorji idej revolucije in osvobodilnega boja.

VII

Teh nekaj pripomb neizpodbitno dokazuje, da ima kulturno življenje armade univerzalno, mnogostransko izraženo družbeno vlogo. Ta moment poudarjamo zato, ker pripisuje marsikdo kulturi in kulturnemu življenju ozek, enostranski pomen in usmerjenost. Vsi ti ljudje najčešče mislijo, da bi moralo imeti kulturno življenje v armadi samo sporadično, rekreativno, zabavniško vlogo.

Iz takega mišljenja izvira cela vrsta posledic — od tendence, da bi kulturnemu življenju mehanično vsiljevali kliširane kulturne proizvode, pa do podcenjevanja te izjemno važne družbene dejavnosti.

Nihče ne zanika, naj kulturno življenje v armadi tudi zabava in razvedruje, ker za razbijanje monotonosti vojaškega življenja tudi to veliko pomeni. Vendar pa kulturnega življenja ne smemo omejiti samo na to funkcijo, ker ima, kot smo že naglasili, mnogo širšo družbeno vlogo.

VIII

Ne glede na težave, nesporazume in celo zmote pa nekateri pokazatelji sumarnih rezultatov kulturnega ustvarjanja in kulturnih dejavnosti v naši armadi dajejo zelo impresivno sliko. Če ne upoštevamo rezultatov, ki so jih ustvarili profesionalci, to se pravi del pisateljev, komponistov, glasbenikov, likovnih umetnikov, filmskih in drugih ustvarjalcev v JLA in rezultatov kulturnih inštitucij v armadi, torej založniških hiš, domov JLA, knjižnic, muzejev in podobnih ustanov, bomo prikazali število kulturnih manifestacij, ki so jih ustvarili samo vojaki in vojaški gojenci.

V letu 1968 je bilo, na primer, za vojake in vojaške gojence približno 20.000 raznih kulturno-umetniških prireditev, 8000 predavanj iz kulture in prosvete, delovalo je 3500 sekcij za kulturno-umetniško in zabavno dejavnost, organiziranih je bilo 2500 obiskov kulturno-zgodovinskih institucij, preko 2000 gledaliških in filmskih predstav, vojaki so prebrali na desettisoče knjig, na stotine nepisanih pa se je naučilo brati in pisati.

Vse to so rezultati, v katerih je na kratko izražena bogata praksa in pomembni uspehi v vzgajanju in oblikovanju kulturne osebnosti vojakov.

Vendar ni niti najmanjšega razloga, da bi se nad temi uspehi navduševali. Nasprotno! Potruditi se moramo, da bomo našli način za še širše, dinamičnejše in bogatejše kulturno življenje v naši armadi.

Dvoje nasprotnih načinov mišljenja

V 4. številki Teorije in prakse je bil objavljen polemični odgovor Sergeja Flereta na članek v 2. številki »Dinamično pojmovanje družbeno političnega sistema«.

Sergej Flere pravi, da se ne strinja z nobenim stališčem v članku, razen samega dinamičnega pojmovanja družbenega sistema, kar pa ni nič novega. Zakaj se ne strinja, pa pove le za misel v napadenem članku, da bi bil v zvezni skupščini zadosti en dom, da zvezna skupščina ne more zastopati jugoslovanskega ljudstva neposredno, ampak bi se v zvezni skupščini republike dogovarjale o načinu in obliki sodelovanja, ker zveza ni neka nadnacionalna skupnost, pač pa oblika sodelovanja v zvezo združenih članic federacije. To svojo trditev opira na takole dokazovanje: Pri nas ni dileme, ali je republika ali federacija subjekt suverenosti, najvišja oblast. To je lažna dilema, značilna za sovjetsko-prusko pravno šolo in ki jo pogrevajo tudi birokrati in etatisti. Naša ustava izhaja v nasprotju s tem iz »združenega proizvajalca, iz delovnega ljudstva in ljudstva kot edinega nosilca suverenosti«. »Gre za socialno koncepcijo suverenosti, ki potence oblasti zožuje na realne ljudi in njihove skupine, ne pa na abstraktne entitete«. »Suverenost države ali katerekoli druge abstraktne entitete bi pomenila negacijo suverenosti ljudstva, odtujevanje izvirne suverenosti«. Delovni človek se prostovoljno združuje v širše skupnosti od komune do federacije, med katerimi v načelu ni razlik, razen te, da je komuna temeljna skupnost. »Federalizem se sklada s to koncepcijo, ne pa tudi republike kot države, kot trdnjave etatizma«. »Gre torej za boj, da se omogoči delovnemu človeku družbeni vpliv na vseh ravneh, kjer se odloča o njegovem delu in proizvodu dela: od sveta delovne organizacije (ali delovne enote) pa do federacije oziroma zvezne skupščine, v kateri je ustrezni zbor njegove delovne dejavnosti«. Zato je zvezna skupščina povsem logično organizirana po sistemu različnih zborov delovnih skupnosti, pri čemer je zbor narodov »treba vsekakor pripisati zgodovinskim okoliščinam« in ima »v sedanjem zgodovinskem obdobju... nedvoumno pozitivno vlogo«. Predvsem pa federacija ni oblika sodelovanja, ampak realna skupnost.

Svoje »dokazovanje« zaključuje še z opozorilom, da se F. Bučar loteva »velikih zgodovinskih vprašanj«. Ta vprašanja je sicer možno »vedno znova načenjati, ne da bi jih kdaj do kraja razrešili, vendar pa se tega lahko lotevamo le tako, da jasno povemo, da znova odpiramo neko dilemo — ter da v celoti upoštevamo zgodovinska dejstva. Moje pripombe so potemtakem bolj metodološke narave«.

S to zadnjo »pripombo« pa se seveda globoko strinjam. V resnici gre pri vsem tem le bolj za metodologijo, za način pristopa in za način mišljenja. Če bomo metodološko ustrezno oboroženi, bomo kmalu našli tudi ustrezne rešitve, medtem ko se sedaj za resnično vsebino stvari sploh ne menimo. Vsaj ne v takih razpravah, kot je razprava Sergeja Flereta.

Taka metodologija pa zahteva, da se postavimo na neka načelna izhodišča, brez katerih nobena razprava ni mogoča:

1. Če naj bo razprava »izmenjava mišljenj«, potem moramo zares povedati svoje mišljenje, ne pa se predvsem sklicevati na dokumente ali posredno tudi na stališča drugih. Zlasti pa se ne smemo »plebiscitarno odločati« za neka uradna stališča samo zato, ker imamo popolni občutek varnosti. Zelo varno je namreč govoriti o odmiranju države in o nastajanju svobodnih asociacij, če imamo občutek ali celo vemo, da nas pri takih stališčih vendarle še vedno varuje sila države.

Nikamor ne bomo prišli, če ob vsaki razpravi enostavno zavrtimo staro ploščo, kakor je bilo to storjeno tudi to pot, posebno še, če je na tej plošči državna himna, ob kateri je treba samo vstati in se odkriti. Teknik, ki vrti to ploščo, menda vendar ne more veljati za največjega komponista.

2. Če že razpravljamo o kaki stvari, je posebno pomembno, da sogovorniku ne pripisujemo a priori slabih namenov, oziroma da mu ne očitamo takoj na začetku nasprotnost nazorov z načeli družbenoekonomskega sistema, programa ZKJ itd. samo zato, ker je drugačnega mišljenja kot mi. Tolerantnost do stališč drugih je zahteva dialoga v civiliziranem svetu.

3. Globoko zmotno in škodljivo je za vsakogar, da v naprej podcenjuje vse druge. Posebno nevarno je tako stališče za politika, če smatra državljanke za čredo ovac, ki jo mora šele on učiti in voditi. Kdor se gre demokrata, mora verjeti v demokracijo. Verjeti v demokracijo pa pomeni verjeti v sposobnost ljudi, da mislijo s svojo glavo. Takim ljudem pa se ne da brez prestanka vrteti ene in iste plošče, ne moremo jih imeti za osle, ki jim lahko natakemo zelena očala, pa bodo mislili, da jim vedno pokladamo samo deteljo.

Prevedeno v slovenščino se to tudi pravi, da ljudem ne moremo brez prestanka govoriti o vesplošni zveličavnosti komunalnega sistema, o združenem proizvajalcu, ki se svobodno združuje v vse mogoče oblike asociacij od občine do zveze, pri tem pa zapirati oči pred dejstvi, da te oblike asociacij le niso tako svobodne, za kakr-

šne jih hočejo nekateri proglasiti; zapirati oči pred dejstvom, da obstajajo posebni mednacionalni odnosi, ki niso vedno samo rožnati, in da obstajajo v tem pogledu tudi resni problemi itd. Narod ni prazna in abstraktna entiteta in mednacionalni odnosi v Jugoslaviji niso nekakšen abstrakten problem, ki ga je komunalni sistem za vedno rešil in pustil ob strani.

Naši ljudje vendar niso tako slepi, da bi verjeli takim publicam. Pa tudi če bi bili, bi jih stvarnost vendarle predramila.

4. Borba za svobodo in samoupravljanje ne more pomeniti fetišiziranja nekih miselnih konstrukcij, ki bi bile vzvišene nad sleherni preizkus stvarnosti. Ne more veljati nekaj kot dokončni dokaz, če se pri tem lahko sklicujemo na ustavo ali na neki kongres. Ustava je nadvse pomembna in dokončna, ko gre za državljansko disciplino, prav tako kongres, ko gre za disciplino v partiji. V razpravi pa je lahko samo dokazno gradivo, ne pa dokaz.

Zlasti pa ne moremo z dogmatizmom braniti neke demokratične ureditve, še celo ne socialistične. Bistvo demokracije je, da ni nikoli zadovoljna s samo seboj, da ni vedno kritična samo do drugih, ampak tudi do sebe, v nasprotju s samozadovoljnim dogmatizmom, ki je vedno našel dokončne resnice — pa naj se ta imenuje tudi komunalni sistem — nedokazana in nedokazljiva hipoteza, enako kakor je nedokazana in nedokazljiva hipoteza suverenost. To so pač samo hipoteze.

Borba za samoupravljanje in svobodo ni in ne more biti neka donkihotska borba z mlini na veter. Samoupravljanje je izrazita stvarnost — ali pa od njega ostane samo beseda. In kdor se bori za stvarnost samoupravljanja v Jugoslaviji, predvsem ne more mimo nespornega dejstva, da je Jugoslavija mnogonacionalna država in da to povzroča povsem svojevrstne probleme, ki terjajo svojevrstne rešitve. In naj se zdi komu pojem naroda še tako izumetničen, še tako zgodovinski in malo v skladu s komunalnim sistemom, je dejstvo, da obstaja kot realnost, na katero so vezani zelo realni interesi tistih »združenih proizvajalcev«, ki temu narodu pripadajo. Kako naj se borimo za tega »realnega človeka«, za »socialno pojmovanje suverenosti«, če pa nismo pripravljeni priznati niti njegovih stvarnih interesov; in kako naj se ta »združeni proizvajalec« samoupravlja, če sploh ne priznamo, da ima kot član naroda neke določene interese, ki jih lahko uveljavlja samo preko republike kot instrumentalne organizacije tega naroda. Šele po tem se lahko zgo-varjamo naprej.

Priznati realnost človeka pomeni najprej priznati realnost njegovih samoupravnih pravic. Tu nam dolgo govorjenje o komunalnem sistemu nič ne pomaga. In tudi komunalni sistem je del samoupravnega sistema samo v kolikor je realnost, ne pa fraza. In če noče biti fraza, mora dopustiti preizkus stvarnosti nad samim seboj. Sklicevanje na ustavo nam tu nič ne pomaga.

Država v kapitalistični družbi

I

Bolj kot kdajkoli žive današnji ljudje v senci države.* Karkoli želijo doseči posamezniki ali skupine, zavisi od državne sankcije in podpore. Ker pa se ta sankcija in podpora ne podeljujeta brez diskriminacije, morajo čedalje bolj neposredno težiti k temu, da vplivajo na državno oblast in njene cilje ali pa si jo skušajo kratkoma prilaistiti. Pozornost države ali nadzor nad njo je tisto, za kar ljudje tekmujejo; in proti državi se zaganjajo valovi socialnih konfliktov. Ko se ljudje soočajo z drugimi ljudmi, se čedalje bolj srečujejo z državo. Zaradi tega so zavestno ali nezavedno kot socialna bitja hkrati politična bitja. Seveda nekaterih prav nič ne zanima, kaj počne država; toda ni mogoče, da bi ob tem ostali neprizadeti. Ta problem je v današnji epohi dobil novo in končno razsežnost: če bo kdaj v nuklearni vojni znaten del našega planeta spremenjen v puščavo, se bo to zgodilo zato, ker bodo ljudje, ki delujejo v imenu svoje države in njene oblasti, tako odločili ali pa se tako uračunali.

Medtem ko je inflacija državne oblasti in dejavnosti v razvitih kapitalističnih družbah, s katerimi se ukvarja ta knjiga, postala ena najbolj pogrošnih resnic politične analize, pa je velik paradoks, da je država sama kot predmet politične znanosti že dolgo zelo nemodna stvar. Ogromno se je v zadnjih nekaj desetletjih pisalo o konkretni strukturi političnega sistema in o javni upravi, o elitah in birokraciji, o partijah in volivnem obnašanju, o politični avtoriteti in pogojih politične stabilnosti, o politični mobilizaciji in politični kulturi, in gotovo je, da se je precej tega nanašalo na državo ali se je vsaj dotikalo. Toda kot institucija je bila v novejšem času deležna veliko manj pozornosti kot bi je bila zaslužila. V zgodnjih 1950-ih letih je neki znani ameriški politolog pisal, »da niti država niti oblast nista pojem, ki bi lahko združeval politične raziskave«.¹

Kakorkoli je že s pojmom oblasti, zdi se, da so, kar se tiče države, to stališče na splošno sprejeli »znanstveniki politike«, ki delujejo na območju zapadnih političnih sistemov.

* Odlomek (predgovor) iz knjige Ralpa Milibanda, *The State in Capitalist Society*, London 1969. Naslov odlomka je oskrbel prevajalec.

¹ D. Easton, *The Political System*, str. 106.

To pa ne pomeni, da zapadni politologi ali sociologi politike nimajo tistega, kar se je običajno imenovalo »teorija države«. Nasprotno, prav teorija države, ki jo večinoma zagovarjajo, je tista, ki pojasnjuje njihovo sorazmerno zanemarjanje države kot žarišča analize. Kajti ta teorija meni, da so razrešeni nekateri od največjih problemov, ki so se po tradiciji tikali države, in tako povzroča, da se zdi, da je vsako posebno ukvarjanje z njeno naravo in vlogo v družbah zapadnega tipa nepotrebno ali pa celo zapirajo take raziskave.

Teorija države je hkrati teorija družbe in distribucije moči v družbi. Toda večina zapadnih »znanstvenikov politike« nagiba, če sodimo po njihovih delih, k hipotezi, da je moč v zapadnih družbah kompetitivna, fragmentirana in difuzna: vsakdo ima, neposredno ali preko organiziranih skupin, nekaj moči, in nihče je nima ali je ne more imeti preveč. V teh družbah uživajo državljani splošno volivno pravico, imajo svobodne in redne volitve, reprezentativne ustanove, učinkovite državljske pravice, vključno s pravico svobode govora, združevanja in opozicije; in tako posamezniki kot skupine zelo izkoriščajo prednosti, ki jih te pravice nudijo, pri čemer jih varuje zakon, neodvisno sodstvo in svobodna politična kultura. Zaradi tega — tako zatrjujejo — nobena vlada, ki deluje v imenu države, ne more izbegniti, da ne bi v krajšem ali daljšem razdobju odgovorila željam in zahtevam tekmujočih interesov. Na koncu dobi vsakdo, tudi tisti, ki so na koncu repa, kar mu pripada. Z besedami enega od vodilnih eksponentov tega demokratično — pluralističnega pogleda, imamo pred seboj politični sistem, v katerem lahko vse aktivne in legitimne skupine prebivalstva uveljavijo svoj glas na neki ključni odločilni stopnji v procesu odločanja.² Drugi pluralistični pisci, pripominja tudi profesor Dahl, ... »zatrjujejo, da obstoji večje število točk, na katerih prihaja do političnih odločitev; da imajo biznismeni, sindikati, politiki, potrošniki, farmarji, volivci in mnogi drugi agregati vpliv na rezultate politike; da nobeden med temi agregati ni homogen za vse namene; da je vsak izmed teh zelo vpliven glede nekaterih problemov, hkrati pa šibek glede mnogih drugih; in da je moč, da odklonijo nezaželene alternative bolj običajna kot pa moč, da naravnost zagospodujejo nad pozitivnimi rezultati politike«.³

Neki drugi pisec, ki je sicer kritik pluralistične teze, jo povzema glede Združenih držav takole:

»Na kongres gledajo kot na žariščno točko pritiskov, ki jih uresničujejo interesne skupine v celotni naciji, bodisi preko obeh velikih partij ali neposredno preko lobijev. Zakone, ki jih sprejema državna oblast, oblikujejo številne sile, ki vplivajo na zakonodajo. V idealnem primeru Kongres te sile samo reflektira in to tako, da jih povezuje — ali »razrešuje«, kot pravijo fiziki —, v enotno družbeno odločitev. Kakor se spreminjata moč in smer privatnih interesov, tako se spreminjata tudi sestava in dejavnost velikih interesnih skupin — delavstva, velikega poslovnega sveta, kmetijstva. Počasi veliki vetrokaz oblasti zaniha tako, da se prilagodi spreminjajočemu se vetru mnenj«.⁴

² R. A. Dahl, A Preface to Democratic Theory, 1965, str. 137—138.

³ R. A. Dahl, et al., Social Science Research on Business: Product and Potential, 1959, str. 36.

⁴ R. P. Woolf, A Critique of Pure Tolerance, 1965, str. 11.

Ta pogled je najbolj razvit v Združenih državah Amerike in o njih. Toda hkrati je začelo to naziranje prevladovati v tej ali oni obliki v politični znanosti in v politični sociologiji, in v zvezi s temi tudi v političnem življenju, vseh razvitih kapitalističnih dežel. Iz tega sledi, da že po definiciji izključujejo pojmovanje, da bi država utegnila biti neka precej specifična institucija, katere pglavitni namen naj bi bil braniti prevladujoč družbeni položaj nekega posebnega razreda. V zapadnih družbah ni takih prevladujočih razredov, interesov ali skupin. So samo tekmujoči bloki interesov, katerih konkurenca, ki jo sankcionira in porokuje država sama, zagotavlja, da je moč razpršena in uravnovešena in da noben posebni interes ne more nesorazmerno vplivati na državo.

Seveda je res, da se mnogi med tistimi, ki zagovarjajo takšen nazor, strinjajo, da v različnih ekonomskih, socialnih, političnih, administrativnih, poklicnih in drugih piramidah moči obstoje elite. Toda te nimajo tiste stopnje kohezije, ki bi jo morale imeti, če naj bi postale dominantni ali vladajoči razredi. Celo več, »elitni pluralizem« je zaradi konkurence med različnimi elitami sam prvo poroštvo, da bo družbena moč razpršena, ne pa osredotočena.

Skratka — država, ki je tako podrejena številnim spopadajočim se pritiskom organiziranih skupin in interesov, ne more izkazovati kakršnekoli pomembnejše pristranosti v korist nekaterih in škodo drugih skupin in interesov. Njena specifična vloga je ravno v tem, da medsebojno prilagaja in pomirja vse te skupine in interese. V tej vlogi je država samo ogledalo, ki si ga drži družba sama sebi. Podoba morda ni zmerom preveč lepa, toda to je cena, ki jo moramo plačati — in ki je tudi vredna, da jo plačamo — za demokratično, kompetitivno in pluralistično politiko v modernih industrijskih družbah.

Dodati moramo, da ta prevladujoči pluralistični pogled na družbe in države zahodnega tipa ne izključuje kritičnega stališča do tega ali onega vidika družbenega reda in političnega sistema. Toda na kritiko in predloge za reformo gledajo s stališča izboljšanja in okrepitve sistema, čigar temeljni »demokratični« in zaželeni značaj, vsaj tako mislijo, je trdno vzpostavljen. Najsi je marsikaj narobe, so to vendar že »demokratične« družbe, za katere je pojem »vladajočega razreda« ali »elite oblasti« absurdno irelevanten.

Moč te uveljavljene ortodoksije je pomagala, da so se te pretenzije (kajti to niso nič drugega kot pretenzije) spremenile v trdne člene politične modrosti; in ideološka in politična klima, ki jo je porodila hladna vojna, je težila k temu, da je postalo priznavanje te modrosti ne samo preizkušnja politične inteligentnosti, marveč tudi politične moralnosti. Toda okolnost, da je neki posebni pogled na družbene in politične sisteme na splošno sprejet, še ne dela tega pogleda pravilnega. Eden od glavnih namenov našega dela je v tem, da natančno dokažemo, kako je pluralistično demokratični pogled na družbo, politiko in državo v deželah razvitega kapitalizma v vseh bistvenih točkah napačen — da je ta pogled ne samo daleč od tega, da bi bil vodilo k realnosti, ampak le-to globoko zamegljuje.

Ne glede na različne konstrukcije elitističnih teorij o oblasti je marksistična alternativa še vedno daleč najpomembnejši tekmelec pluralistično — demokratičnemu pogledu na moč in oblast. Še več, lahko bi utemeljeno trdili, da je nagel razvoj pluralistično-demokratske sociologije po

1945, posebno v Združenih državah, bistveno navdihovala potreba, da se na tem področju ustrezneje odgovori na »izzivanje marksizma«, kot se je zdelo, da more to storiti konvencionalna politična znanost.

Toda marksistična analiza že precej dolgo trpi za pomembnimi slabostmi. Demokratični pluralizem utegne, kot bomo zatrjevali v našem delu, hoditi popolnoma po napačni poti. Toda zdi se, da se je marksistična politična analiza zataknila nekje na lastni poti in je pokazala malo sposobnosti za obnovo.

Naj opomnimo, da Marx sam ni nikoli poskusil sistematično raziskovati države. To je bila ena od nalog, za katere je upal, da se jih bo lotil v okviru obsežnega delovnega načrta, ki si ga je zastavil v 1850-tih letih, od katerega pa je končal le prvi zvezek Kapitala.⁵ Vendar pa se sklicevanje na problematiko države v različnih tipih družbe stalno ponavlja v skoraj vseh njegovih spisih; in kar zadeva kapitalistične družbe, povzema svoje poglobitve poglede v slavni formulaciji *Komunističnega manifesta*: »Izvršilna oblast moderne države ni nič drugega kot odbor, ki upravlja skupne zadeve celotne buržoazije«. V tej ali drugi obliki se koncept, ki ga ta formulacija uteleša, ponavlja še in še v delih tako Marxa kot Engelsa; in kljub finesam in omejitvam, ki jih kdaj pa kdaj vnašata v svoje razmišljanje o državi — posebno glede neke stopnje neodvisnosti, ki jo država lahko uživa v »izjemnih okoliščinah«, kakor sta mislila — nista nikoli zavrgla stališča, da je v kapitalistični družbi država predvsem prisilni instrument vladajočega razreda, ki je sam opredeljen z lastnino in kontrolo nad sredstvi za proizvodnjo.⁶

V glavnem so bili marksisti povsod zadovoljni s to tezo in so jo jemali kot bolj ali manj samoumevno; vzemimo kot njihov tekst o državi samo Leninovo *Državo in revolucijo*, ki je stara pol stoletja in ki je bila v bistvu tako ponovna eksplikacija kot obdelava bistvenega pogleda na državo, ki ga najdemo pri Marxu in Engelsu, in odločen zagovor njegove veljavnosti v epohi imperializma.⁷

⁵ Glej K. Marx, F. Lassallu 22. februarja 1858 in pismo K. Marxa F. Engelsu 2. aprila 1858 v: *Selected Correspondence*, Moscow, b. d., str. 125, 126.

⁶ Glej npr., kaj pravi Marx dvaindvajset let po »Komunističnem manifestu: »Vzporedno z razvojem moderne industrije in širjenjem in poglobljanjem razrednega nasprotja med kapitalom in delom je državna oblast dobivala čedalje bolj značaj nacionalne oblasti kapitala nad delom, javne oblasti, ki je organizirana za socialno zasužnjevanje, značaj stroja za razredni despotizem.« (K. Marx, »The Civil War in France, *Selected Works*, 1950, vol. 1, str. 496); in Engels: »Moderna država je, ne glede na obliko, v bistvu kapitalistični stroj, država kapitalistov, idealna personifikacija celotnega nacionalnega kapitala... je organizacija posebnega razreda, ki je protipore izkoriščajoči razred, organizacija, ki naj bi preprečevala vsako poseganje od zunaj v obstoječe pogoje produkcije in organizacija za prisilno vzdrževanje izkoriščanih razredov v pogojih zatiranja, ki ustreza danemu načinu proizvodnje (suženjstvo, tlačanstvo, mezno delo).« F. Engels, *Socialism, Utopian and Scientific*, ibidem, vol. 2, str. 136, 138. To je bilo napisano leta 1887. Seveda gre za isti pogled, ki ga je razvil v Izvoru družine, zasebne lastnine in države iz leta 1881 in v mnogih kasnejših delih.

⁷ Npr. »Imperializem — razdobje bančnega kapitala, razdobje gigantskih kapitalističnih monopolov, razdobje, v katerem se je preobrazil monopolni kapital v državni monopolni kapitalizem — je še posebno sprožil še nesluteno okrepitev 'državnega stroja' in še nesluteno rast birokratskega in vojaškega aparata, kar je bilo povezano s porastom represivnih ukrepov proti proletariatu v monarhičnih kakor tudi v najbolj svobodnih republikanskih deželah.« (V. I. Lenin, *State and Revolution*, 1941, str. 27.) Podobno: »oblike buržoazne države so skrajno različne, toda v bistvu so vse enake«;

Od takrat je bil edini, ki je pomembno prispeval k marksistični teoriji države, Antonio Gramsci, katerega bistre beležke o tem predmetu so šele pred kratkim dobile nekaj priznanja in vpliva izven Italije.⁸ Sicer pa marksisti niso storili kdove kakšnih naporov, da bi se spopadli z vprašanjem države v luči konkretne socialno-ekonomske in politične in kulturne stvarnosti obstoječih kapitalističnih držav. Čeprav sicer omejeni »model« mnogo bolj ustreza realnosti kot demokratično-pluralistična teorija, zahteva veliko temeljitejšo obdelavo kot je je bil deležen doslej: Paul Sweezy je komaj pretiraval, ko je pred nekaj leti pripomnil, da je »to področje, na katerem je študij monopolističnega kapitalizma najresneje pomanjkljiv, ne samo med meščanskimi družboslovci, marveč tudi med marksisti«.⁹

II

Dežele, ki jih bomo tukaj obravnavali, se med seboj na različne načine zelo razlikujejo. Imajo različne tradicije, kulture, jezike in institucije. Toda hkrati imajo skupni dve bistveni značilnosti: prva je, da so vse visoko industrializirane; in druga, da je pretežni del njihovih sredstev ekonomske dejavnosti v rokah zasebne lastnine in zasebne kontrole. Ti dve značilnosti sta tisto, kar jih dela v prvi vrsti razvite kapitalistične dežele in jih radikalno loči od industrijsko nerazvitih, kot sta Indija ali Brazilija ali Nigerija, čeprav so tudi v teh sredstva za ekonomsko aktivnost pretežno v rokah zasebnih lastnikov in pod njihovo kontrolo; in od dežel, v katerih prevladuje državna lastnina, čeprav so nekatere med njimi, kot so Sovjetska zveza, Čehoslovaška in Nemška demokratična republika, tudi visoko industrijsko razvite. Kriterij za razlikovanje je, skratka, raven ekonomske aktivnosti, povezana z načinom ekonomske organizacije.

Zaradi teh povezanih karakteristik razvitih kapitalističnih dežel sluzita lahko temu, da zanemarimo druge razlike, ki so med njimi. Joseph Schumpeter je nekoč pripomnil, da so »...socialne strukture, tipi in stališča kovanci, ki se zelo neradi topijo: ko so enkrat že izoblikovani, vztrajajo morda stoletja; in ker različne strukture in tipi razkrivajo različne stopnje sposobnosti za obstanek, lahko skoraj vedno ugotovimo, da se dejansko skupinsko ali narodno življenje razlikuje od tistega, ki bi ga pričakovali, če bi skušali izhajati od vladajoče oblike produkcijskega procesa«.¹⁰

To je zelo točno. Toda če smo vse te nacionalne razlike in specifičnosti primerno upoštevali, ostane dejstvo, da je razviti kapitalizem vtisnil mnogo temeljnih uniformnosti deželam, v katerih prevladuje, in je razlike med njimi odločilno omilil, čeprav jih ni popolnoma zabilisal. Zaradi

na takšen ali drugačen način so v končni instanci vse te države nujno diktatura buržoazije (ibidem, str. 29 — kurziv v tekstu).

⁸ Edino pomembno delo o Gramsciju v angleščini doslej je »Antonio Gramsci and the Origins of Italian Communism«, 1967; toda glej tudi J. Merrington, »Theory and Practice in Gramsci's Marxism« v »The Socialist Register«, 1968.

⁹ S. Tsuru (ed.), »Has Capitalism Changed?« 1961, str. 88. Vendar glej pomemben poskus, da bi teoretično razvili marksistični »model« države, ki je bil objavljen, ko je bilo naše delo skoraj končano, namreč N. Poulantzas, »Pouvoir Politique et Classes Sociales«, 1968.

¹⁰ Navedeno v delu R. Bendix, »Nation-Building and Citizenship«, 1964, str. 8.

tega je med temi deželami prišlo do pomembne stopnje podobnosti, ne samo z ekonomskega in socialnega, marveč tudi s političnega vidika: na mnoge temeljne načine se v njih čedalje bolj naseljujejo materialni in mentalni svetovi, ki imajo mnogo skupnega. Kot je neki novejši avtor zapisal:

Velike razlike so med ključnimi ustanovami in ekonomskimi metodami posameznih dežel. Te razlike so često predmet ostrih ideoloških cepitev. Toda če raziščemo celotno sliko, lahko ugotovimo neko uniformnost v njihovi strukturi. Izrazito so si podobne v tem, kar delajo, ne pa v tem, kar govorijo o sebi, in še bolj so si podobne v nekoliko dolgoročnejšem obnašanju.¹¹

Najpomembnejše med temi podobnostmi z ekonomskega gledišča smo že omenili: to so družbe z veliko, kompleksno, visoko integrirano in tehnološko razvito ekonomsko bazo, s pretežnim deležem industrijskih proizvodov v njihovem celotnem nacionalnem produktu in s kmetijstvom, ki pokriva le relativno majhen delež ekonomske aktivnosti;¹² in to so tudi družbe, v katerih je osnovni pretežni del gospodarske dejavnosti na temelju privatne lastnine in kontrole nad sredstvi take dejavnosti.

Seveda je res, da imajo razvite kapitalistične dežele često zelo pomemben »javni sektor«, preko katerega država poseduje in upravlja precejšen del industrije in uslug, v glavnem — čeprav ne izključno — na področju »infrastruktur«, ki so zelo pomembne za njihovo ekonomsko življenje; država ima v vseh kapitalističnih ekonomijah tudi čedalje večjo vlogo s funkcijo reguliranja, kontrole, koordinacije, »planiranja« itd. Podobno je država zdaleč največji potrošnik »zasebnega sektorja«; in nekaj velikih industrij v zasebnem sektorju ne bi moglo živeti brez državne potrošnje in brez kreditov, dotacij in milosti države.

Državna intervencija v katerikoli sferi gospodarskega življenja ni v zgodovini kapitalizma nič novega. Nasprotno, državna intervencija je pomagala že pri njegovem rojstvu ali pa je vsaj vodila in usmerjala njegove prve korake, in to ne samo v takih očitnih primerih kot sta Nemčija in Japonska, marveč tudi v vsaki drugi kapitalistični deželi;¹³ da njen pomen v delovanju kapitalizma ni nikoli prenehal niti v deželi, kjer je najbolj v časti »laissez faire« in grobi individualizem.¹⁴ Kljub temu sta obseg in prodor državne intervencije v sodobnem kapitalizmu danes neizmerno porasla. Močnejše kot kdajkoli prej bo intervencija države brez dvoma rasla še naprej; isto velja v bistvu tudi za precejšen del socialnih uslug, za katere prevzema država v teh družbah neposredno ali posredno odgovornost.¹⁵

Pomen »javnega sektorja« in državne intervencije za ekonomsko področje na sploh je eden od vzrokov, ki so jih v novejšem času navajali

¹¹ Schonfield, »Modern Capitalism«, 1965, str. 65.

¹² Tako je bil odstotek celotnega domačega produkta na področju kmetijstva leta 1964 4 procenke v ZDA in v Britaniji, 6 procentov v Zvezni republiki Nemčiji in 9 procentov v Franciji; na Japonskem pa je leta 1965 znašal delež kmetijstva 15 procentov (B. H. Russe, et al., *World Handbook of Political and Social Indicators*, 1964, str. 163—164).

¹³ Glej npr. Barrington Moore Jr., »Social Origins of Dictatorship and Democracy«, 1966.

¹⁴ Glej npr. P. K. Crosser, »State Capitalism in Economy of the United States«, 1960, in G. Kolko, »The Triumph of Conservatism«, 1963.

¹⁵ Primeren pregled nad tem glej v Schonfield, *Modern Capitalism*.

kot argument za sodbo, da je »kapitalizem« postal napačni vzdevek za gospodarski sistem, ki prevladuje v teh deželah. Skupaj s stalno rastočim ločevanjem lastništva kapitalističnega podjetja od njegovega upravljanja,¹⁶ je javna intervencija, tako vsaj trdijo, radikalno transformirala kapitalizem slabega spomina: te dežele, kot je med drugimi nekoč dejal gospod Crosland, so postale »postkapitalistične« družbe, ki se bistveno razlikujejo od tistega, kar so bile v preteklosti in celo pred kratkim, med drugo svetovno vojno.

Ta vera, ne samo v velike spremembe v strukturi sodobnega kapitalizma, — ki jih seveda nihče ne zanika — marveč v njegovo dejansko preseženost, v njegov razvoj v neki popolnoma *različen* (in ni treba dodajati, mnogo boljši) sistem, je eden bistvenih elementov v pluralističnih pogledih zapadnih družb. Ta ekonomski sistem, za razliko od starega, nima samo drugačnega načina upravljanja, marveč je tudi porodil, če uporabimo oznako profesorja Galbraitha, učinkovito »countervailing power« (uravnovešujočo moč) proti moči privatnega kapitala; preobrazila pa sta ga tudi državna intervencija in njena kontrola. Potreba po odpravi kapitalizma je zaradi vsega tega udobno izginila; delo je praktično že opravljeno. Osrednji problem politike se ne giblje več po besedah profesorja Lipseta, »okrog sprememb, ki bi bile potrebne, da bi modificirale ali uničile kapitalizem in njegove institucije«; »osrednji problem« so pravzaprav »socialni in politični pogoji birokratske družbe«;¹⁷ ali kakor tudi piše profesor Lipset, »temeljni problemi industrijske revolucije so rešeni: delavec je dosegel industrijsko in politično državljanstvo; konservativci so sprejeli državo blaginje; in demokratična levica je priznala, da je veliko naraščanje državne oblasti bolj nevarno svobodi kot pa učinkovito za razreševanje ekonomskih problemov«.¹⁸ Z drugimi besedami: »Dol z Marxom in gor z Webrom!« Ista vera v radikalno transformacijo kapitalistične družbe je služila tudi sedaj modni trditvi, da se sodobni svet v osnovi deli na »industrijske« in »neindustrijske« družbe.¹⁹

V kasnejših poglavjih bomo dokazovali, da je mnenje, da so kapitalizem in njegove pomanjkljivosti stvar preteklosti, dokaj prezgodnje. Vendar pa moramo že na začetku navesti bistveni uvodni popravek, da so kljub obstoju »javnega sektorja« to družbe, v katerih v daleč največjem delu ekonomske aktivnosti še vedno prevladujeta zasebna lastnina in podjetništvo: v nobeni med njimi državno lastništvo ne obsega več kot podrejeni del produkcijskih sredstev.²⁰ Vsaj s tega gledišča govoriti

¹⁶ Glej spodaj, str. 28ss.

¹⁷ S. M. Lipset, »Political Sociology«, v R. K. Merton (ed.) *Sociology Today*, 1959, str. 9.

¹⁸ S. M. Lipset, »Political Man«, 1963, str. 406. Glej tudi profesor Talcott Parsons: »Z industrijskim razvojem pod demokratičnim pokroviteljstvom so bile najpomembnejše aspiracije »delavskega razreda«, ki bi jih legitimno pričakovali, dejansko uresničene« (T. Parsons, »Communism and the West«, »The Sociology of Conflict«, v A. in E. Etzioni (eds.) *Social Change*, 1964, str. 397).

¹⁹ Glej npr. Arona Raymonda, odklonitev »nasprotja med kapitalizmom in socializmom« in njegov pogled na »socializem in kapitalizem kot na dve modaliteti istega tipa, namreč industrijske družbe« (R. Aron, »Dix-Huit Leçons sur la Société Industrielle«, 1962, str. 50).

²⁰ Gl. npr. J. F. Dewhurst et alii »Europe's Needs and Resources«. Trends and Prospects in Eighteen Countries, 1961, str. 436—442, posebno tabele na str. 13—17; gl. tudi P. Lowell, »Lessons from Abroad«, v M. Shanks (ed.), »Lessons of Public Enterprise«, 1963.

o »mešanih ekonomijah« — kot to običajno delamo — pomeni pripisovati poseben in popolnoma neustrezen pomen pojmu mešanega.²¹ Tudi niso, kot bomo pokazali kasneje, državna intervencija, regulacija in kontrola ekonomskega življenja, pa naj bodo še tako pomembne, vplivale na delovanje kapitalističnega podjetja, na način, ki ga sugerirajo »postkapitalistični« teoretiki. Naj si izmislimo kakršenkoli prefinjen evfemizem za njegovo oznako, so še vedno v vseh bistvenih točkah in kljub transformacijam, ki so jih doživele, avtentične kapitalistične družbe.

V vseh razvitih kapitalističnih družbah najdemo veliko število majhnih in srednje velikih podjetij, ki so v individualni ali korporativni lasti. Teh podjetij je na milijone²² in tvorijo svojstven in znaten del ekonomske podobe teh dežel, ki pomembno vpliva tudi na njihovo socialno in politično podobo. Nobenega dvoma ni, da so ekonomski trendi proti drobnemu in srednjemu biznisu in da so mnoga od teh podjetij na ta ali drug način odvisna od velikih koncernov in subsidiarna do njih. Toda njihov pomen v življenju teh družb ostaja dokajšen in ga ne sme zamegliti niti z ekonomskega, socialnega ali političnega gledišča čedalje večji pomen velikanskih korporacij. Politična zgodovina teh dežel bi bila nedvomno bistveno drugačna, če bi bila koncentracija ekonomske moči tako hitra in nezadržna kot je mislil Marx, da bo morala postati. Res so »največje korporacije«, kot je profesor E. S. Mason pripomnil za Združene države, »mogočno narastle, toda narastlo je tudi celotno gospodarstvo«.²³

Vendar je razviti kapitalizem skoraj sinonimen z velikanskim podjetjem; in za ekonomsko organizacijo teh dežel je najpomembnejša rastoča dominacija ključnih sektorjev njihovega industrijskega, finančnega in trgovskega življenja po relativno majhnem številu velikanskih firm, ki so često med seboj povezane. »Nekaj velikih korporacij«, pripominja profesor Carl Kaysen, zopet za Združene države, »ima nesorazmeren pomen v naši ekonomiji, posebno v nekaterih ključnih sektorjih. S kateregakoli stališča njihove ekonomske aktivnosti jih presojamo — zapo-

²¹ Medtem ko izraz »mešana ekonomija« nosi v sebi močno apologetsko implikacijo, da je kapitalizem dejansko stvar preteklosti, pa »državni monopolistični kapitalizem«, ki ga uporablja za opis razvitega kapitalizma komunistična literatura, skuša s tem poudariti zvezo močnih kapitalističnih sil z državo. Ta formula pa je dvoumna, v kolikor skuša zamegliti stopnjo, do katere »monopolni kapitalizem« ostaja privatna zadeva, v čemer ga podpira tudi država.

²² V Združenih državah, pripominja profesor C. Kaysen, je »danes kakih 4,5 milijonov poslovnih podjetij... več kot polovica med temi so majhne neinkorporirane firme na področju drobne trgovine in uslug. Korporacije so pomenile le 13 procentov v celotnem številu: 95 procentov neinkorporiranih firm je imelo manj kot 20 zaposlenih« (C. Kaysen, »The Corporation: How Much Power? What Scope?«, v E. S. Mason (ed.), »The Corporation in Modern Society«, 1960, str. 86). V Franciji so štele firme z enim do deset delavcev 98,3 procenta vseh podjetij v letu 1896; in leta 1958 so še vedno znašale 95,4 procenta. Toda medtem ko so male firme zaposlovale 1896. 62,7 procenta vseh mezdnih delavcev, je ta številka padla leta 1958 na 20 procentov. (E. Mandel, *Traité d'Economie Marxiste*, 1963, vol. 2, str. 11.) Po japonskem štetju prebivalstva leta 1960 so drobni podjetniki šteli 2,750.000, od katerih jih je bilo samo 360.000 delodajalcev. 1,210.000 podjetnikov ni zaposlovalo nobenega delavca, 860.000 pa samo družinske člane. Bilo je tudi 3,440.000 drobnih trgovcev (H. Tamuna, »Changes in Factors Conditioning the Urban Middle Class«, v *Journal of Social and Political Ideas in Japan*, 1963, št. 2, str. 82).

²³ E. S. Mason, *The Corporation in Modern Society*, Ibid., str. 10.

slitev, investicije, raziskovalno dejavnost in razvoj, dobave za vojsko — vedno vidimo isti rezultat.«²⁴

V istem smislu piše profesor Galbraith, da ni... »nič tako značilnega za industrijski sistem kot obseg modernega inkorporiranega podjetja. Leta 1962 je pet največjih industrijskih korporacij v Združenih državah, ki so imele skupno premoženje (assets) nad 36 bilijonov, imelo v lasti nad 12 procentov vse aktivne v proizvodnji. Petdeset največjih korporacij je imelo nad eno tretjino vseh proizvodjalnih aktiv (manufacturing assets). Petsto največjih jih je imelo precej nad dvema tretjinama. Korporacije z aktivno (assets) nad 10 milijonov dolarjev, približno dvesto med vsemi, so imele okrog 80 procentov vseh sredstev v proizvodnji Združenih držav. V sredini 1950-tih let je osemindvajset korporacij zaposlovalo približno 10 procentov vseh zaposlenih v industriji, rudarstvu, trgovini na drobno in debelo. Triindvajset korporacij je nudilo 15 procentov vseh zaposlitev v industriji. V prvi polovici dekad (junij 1950-julij 1956) je sto firm dobilo dve tretjini vrednosti vseh pogodb z vojsko; deset firm pa je dobilo eno tretjino. Leta 1960 je na štiri korporacije odpadlo, po cenitvah, 22 procentov vseh izdatkov za industrijske raziskave in razvoj. Na 384 korporacij, ki so zaposlovale 5000 in več delavcev, pa je odpadlo 55 procentov teh izdatkov; na 260 000 firm, ki so zaposlovale manj kot tisoč delavcev, pa je odpadlo samo sedem procentov.²⁵

Tudi o drugih razvitih kapitalističnih deželah pripovedujejo zgodbe bistveno iste vrste. Tako pravi g. Kidron, da... »odpade v Britaniji na 180 firm, ki zaposlujejo eno tretjino delovne sile v industriji, polovica čiste porabe kapitala v letu 1963; na 74 teh firm, ki imajo vsaka deset tisoč in več delavcev, pa dve petini. Dvesto firm proizvaja polovico industrijskega izvoza; ducat firm pa eno petino. Tako je tudi v Nemčiji, kjer je dve sto največjih firm proizvedlo skoraj dve petini industrijske proizvodnje, zaposlovalo eno tretjino delovne sile in prepeljalo z ladjami eno polovico industrijskega izvoza leta 1960; in vrhunskih petdeset je povečalo svoj delež prodaje od 18 procentov leta 1954 na 29 procentov do omenjenega leta. In tako je skoraj povsod, z edino izjemo velike Francije, ki je tradicionalna domovina majhnih enot; toda tudi tu hitro zlivanje teh enot spreminja sliko.²⁶

Vse govori za to, da lahko pričakujemo, da bo ta dominacija kapitalističnih ekonomij po velikanskih podjetjih postala v prihodnjih letih še izrazitejša, ne najmanj zaradi tega, ker državna intervencija sama neposredno ali posredno pospešuje ta proces²⁷, kljub često izraženemu namenu, da varuje manjše lastnike in nasprotuje monopolu.

Velikanski politični pomen te koncentracije privatne ekonomske moči v razvitih kapitalističnih deželah, vključno z njenim učinkom na državo, je eden odločilnih predmetov te raziskave. Toda poudariti moramo, da velikanska korporacija ni enostavno nacionalni fenomen, ki ima vpliv

²⁴ Kaysen, *ibid.*, str. 86.

²⁵ J. K. Galbraith, *The New Industrial State*, 1967, str. 74—75.

²⁶ M. Kidron, »Western Capitalism since the War«, 1968, str. 14. V zvezi s Francijo neki pisec pravi, da »če odmislimo družbe, ki so odvisne od države, igra gibalno vlogo v ekonomiji samo okrog petdeset skupine« (M. Drancourt, *Les Clés du Pouvoir*, 1964, str. 14). Za splošni pregled monopolistične koncentracije glej Mandel, *Traité d'Economie Marxiste*, vol. I, 12. poglavje.

²⁷ Prim. npr. »Industrial Reorganisation Corporation«, ki jo je ustanovila laburistična vlada v Britaniji s posebnim namenom, da pospešuje integracijo.

samo na ekonomsko in politično življenje določenih dežel. Že leta 1848 sta Marx in Engels opozorila v *Komunističnem manifestu* na nezadržne internacionalne sunke kapitalizma in njegov neustavljivi prezir nacionalnih meja. Toda to je dandanašnji dobilo popolnoma nove razsežnosti. Kajti ena od nadaljnjih velikih značilnosti sodobnega kapitalizma je v tem, da čedalje več največjih firm v kapitalističnem svetu dobiva celo izrazitejši transnacionalni pomen, tako s stališča lastništva kot upravljanja. Nemalo tega je posledica naglo večjajočega se deleža ameriških korporacij v ekonomskem življenju drugih razvitih kapitalističnih dežel, ki sega čisto do dejanske kontrole njihovih velikih podjetij in industrij.²⁸ To je sprožilo tu in tam nekaj nacionalnega odpora, toda ne takega, da bi lahko odločilno zavrl proces.²⁹ Istočasno je podoben proces kapitalistične internacionalizacije v novejšem času narastel tudi v Zahodni Evropi, včasih v nasprotovanju ameriški penetraciji, še pogosteje pa v zvezi z njo. Tako se oblikujejo v Zahodni Evropi novi in močni kapitalistični kompleksi, katerih transnacionalni značaj ima zelo velike implikacije ne samo z ekonomske, marveč tudi s politične.³⁰ Evropska gospodarska skupnost je eden med institucionalnimi izrazi tega pojava in pomeni poskus, da bi v okviru kapitalizma presegli eno njegovih velikih »protislovij«, namreč čedalje bolj anahronistično nacionalno državo kot bazično enoto mednarodnega življenja.

Toda razviti kapitalizem je mednarodni tudi v nekem drugem, bolj tradicionalnem pomenu, namreč v tem, da je veliko kapitalistično podjetje globoko zasidrano v industrijsko nerazvitih območjih sveta. Zaradi formalne politične neodvisnosti teh velikanskih območij izkoriščanja in revolucionarnih vrenj v mnogih med njimi, sta ohranitev in razširitev teh kapitalističnih interesov dražji in manj gotovi kot v preteklosti. Vendar ostaja ta zahodna prisotnost v Latinski Ameriki, na Srednjem Vzhodu, v Afriki in v Aziji še vedno velika,³¹ ima globok vpliv na zunanjo politiko kapitalističnih držav in je dejansko eden dominantnih elementov, če ne edini dominantni element sodobnih mednarodnih odnosov.

III

Skupne ekonomske značilnosti razvitih kapitalističnih dežel dajejo obravnavanim deželam, grobo vzeto, podobno »ekonomsko bazo«. Zaradi te »ekonomske baze« in predvsem zaradi nje, so si te dežele zelo podobne v socialni strukturi in razredni distribuciji.

Tako lahko najdemo v vseh teh deželah relativno malo ljudi, ki so lastniki izrazito nesorazmernega dela osebnega bogastva in katerih

²⁸ Za novejši pregled tega masivnega ameriškega vdora v Evropo glej J. J. Schreiber, *Le Défi Américain*, 1967, I. del. Glede Britanije glej tudi J. Dunning, *American Investment in the British Manufacturing Industry*, 1958, in J. McMillan and B. Harris, *The American Take-Over of Britain*, 1968.

²⁹ Kot znamenje moči tega procesa in neodvrnljive privlačnosti za lokalne kapitalistične interese primerjaj npr. njegov napredek v gaulistični Franciji, kljub tako imenovanemu »antiamerikanizmu« generala.

³⁰ O tem gl. npr. I. stališča E. Mandel, »International Capitalism« and »Supra-Nationality«, v »The Socialist Register«, 1967.

³¹ Glej npr. P. A. Baran, »The Political Economy of Growth«, 1957; H. Magdoff, »Economic Aspects of US Imperialism«, v *Monthly Review*, 1966, vol. 18, št. 6; Barratt Brown, »After Imperialism«, 1963; in P. Jalée, »The Pillage of the Third World«, 1968, in »Le Tiers Monde dans l'Economie Mondiale«, 1968.

dohodek v glavnem izvira iz lastništva.³² Mnogi od teh bogatih ljudi nadzorujejo tudi uporabo svojega premoženja. Toda v čedalje večji meri imajo ta nadzor v rokah ljudje, ki so, čeprav utegnejo biti tudi sami bogati (in tudi dejansko na splošno so), sami lastniki le majhnega dela ali pa sploh niso lastniki premoženja, ki ga nadzorujejo in upravljajo. Obe skupini sta pravzaprav razred, katerega marksisti tradicionalno imenujejo »vladajoči razred« kapitalističnih dežel. Če dejansko lahko lastnike in upravljavce tako asimiliramo, bomo razpravljali v naslednjem poglavju; ena od poglavitnih tem tega dela je, če je sploh primerno govoriti o »vladajočem razredu« v teh deželah. Vendar je na tej stopnji vsaj mogoče opozoriti na obstoj ekonomskih elit, ki na podlagi lastnine ali kontrole ali obojega dejansko obvladujejo mnoge med najpomembnejšimi sektorji ekonomskega življenja.

Toda to so tudi dežele, v katerih nasprotni konec socialne lestvice zaseda delavski razred, ki je večinoma sestavljen iz industrijskih delavcev, in kmetijski mezdni delavci, ki pomenijo vztrajno manjšajoči se del delovne sile.³³ To je ena od glavnih prvin diferenciacije med razvitimi kapitalističnimi družbenimi in kolektivističnimi družbami na eni strani in med predindustrijskimi družbami »tretjega sveta« na drugi.

Kot drugi razredi je delavski razred razvitih kapitalističnih dežel bil in ostaja močno razčlenjen; pomembne razlike so tudi v notranji strukturi delavskega razreda ene dežele v primerjavi z drugo. Ne glede na te razlike znotraj dežel in med njimi ostaja delavski razred različna in posebna socialna formacija na podlagi kombinacije značilnosti, ki so lastne njegovim pripadnikom glede na pripadnike drugih razredov.³⁴ Najbolj očitna med temi karakteristikami je, da so to ljudje, ki na splošno »dobijo najmanj od tistega, kar je moč dobiti« in morajo opravljati za to najbolj naporno delo. In iz njihovih vrst se, da se tako izrazimo, rekrutirajo nezaposleni, stari siromaki, kronično bedni in subproletariat kapitalistične družbe. Kljub temu insistiranju na rastoči ali že doseženi brezrazrednosti (»vsi smo danes delavski razred«) ostane proletarski položaj oprijemljivo in temeljno dejstvo v teh družbah, v delovnem procesu, v ravneh dohodka, v priložnostih ali pomanjkanju priložnosti, v celotni socialni definiciji eksistence.

Ekonomske in politične življenje kapitalističnih dežel v prvi vrsti opredeljuje razmerje, ki ga poraja kapitalistični način proizvodnje, med tema dvema razredoma — med razredom, ki je lastnik in ki kontrolira, in med delavskim razredom. Tu sta še socialni sili, katerih soočenje še vedno najbolj odločilno oblikuje socialno klimo in politični sistem razvitega kapitalizma. Politični proces v teh deželah se v glavnem nanaša na konfrontacijo teh sil in je usmerjen v sankcioniranje pogojev razmerja med njima.

Bilo pa bi popolnoma napačno, če bi ob tem dejstvu pripisovali samo figurativno vlogo drugim razredom in socialnim formacijam v kapitalistični družbi. Dejansko imajo te sile dokajšen pomen, ne nazadnje zaradi tega, ker pomembno vplivajo na razmerje med tema dvema »polarnima« razredoma. To so družbe z izredno visoko socialno gostoto, kot lahko pričakujemo glede na njihovo ekonomsko strukturo. Ta visoka

³² Glej 2. poglavje.

³³ Za nekaj relativnih števil glej Russett et. al. *World Handbook*, str. 177—178.

³⁴ Glej 2. poglavje.

socialna gostota se naravno izraža tudi v politični obliki in bistveno prispeva k preprečevanju politične polarizacije v kapitalističnih družbah.

Glavna stvar, ki jo moramo tukaj omeniti, pa je, da imajo te družbe kljub temu, grobo vzeto, podobno socialno strukturo, ne samo s stališča njihovih »polarnih« razredov, ampak tudi z gledišča drugih razredov.

Tako lahko v vseh kapitalističnih družbah razlikujemo velik in rastoči razred šolanih poklicev — pravnikov, računovodij, izvršilnih uslužbencev na srednji ravni, arhitektov, tehnikov, znanstvenikov, administratorjev, zdravnikov, učiteljev itd., ki tvorijo enega od dveh glavnih elementov »srednjega razreda«, katerega vloga v življenju teh družb je velikega pomena ne samo z ekonomskega, marveč tudi s socialnega in političnega stališča.

Drugi element tega »srednjega razreda« je povezan z malim in srednje velikim podjetjem, katerega številčni pomen smo že ilustrirali. Tudi tukaj lahko odkrijemo mnogo razlik, kajti v tem razredu najdemo biznismene, ki zaposlujejo le nekaj delavcev, a tudi lastnike ali delne lastnike precej obsežnih podjetij vsake vrste; k temu razredu lahko prištejemo tudi male ali srednje farmarje, ki zaposlujejo tujo delovno silo.³⁵

Kljub tem razlikam pa lahko imamo ta bizniški razred za značilen element socialno-ekonomske strukture razvitega kapitalizma: ekonomsko in socialno ga ne moremo asimilirati z lastniki in upravljavci velikih podjetij ali s trgovci in obrtniki, ki ne zaposlujejo tuje delovne sile.

Na število slednjih kot na razred je imel razvoj kapitalizma najbolj usodne posledice. V vseh razvitih kapitalističnih deželah je delež lastnikov, ki ne zaposlujejo tuje delovne sile, pokazal pomemben, v nekaterih primerih naravnost dramatičen padec, kot na primer v Združenih državah, kjer je padel od 40,4 procenta v letu 1870 na 13,3 procenta v letu 1954.³⁶

Tudi če so stvari take, je ta razred individualnih trgovcev, mehanikov in obrtnikov še zelo daleč od izginotja. Ena stalnih potez v zgodovini kapitalizma je prav trdoživi odpor »malega človeka« (in to velja tudi za malega biznismena) zoper to, da bi ga vsrkalo v vrste tistih, ki prodajajo svojo delovno silo; in to kljub dejstvu, da so nagrade na splošno neznatne, stalna pa sta naporno delo in grizoča skrb. Tudi tukaj smer trenda ne sme zamegliti obstoja tega razreda; iz tega izvira pomembna posledica, še vedno nakazuje, vsaj nekaterim pripadnikom delavskega razreda, smer bega iz njihove proletarske eksistence.

Vzporedno s stalnim padanjem števila neodvisnih obrtnikov in trgovcev, ki ne zaposlujejo tuje delovne sile, je izredno rasel razred nameščencev, v katerega lahko štejemo prodajno silo razvitega kapitalizma. To je razred, ki vsrkava vedno večji del delovne sile, in njegovo številčno naraščanje v zadnjih sto letih je dejansko največja poklicna sprememba v kapitalističnih ekonomijah.³⁷

³⁵ Velike zemljiške posestnike pa je primerneje uvrstiti k lastnikom in upravljalcem velikih podjetij.

³⁶ K. Mayer, »Changes in the Social Structure in the United States«, v *Transactions of the Third World Congress of Sociology*, 1965, vol. 3, str. 70. Za druge vodilne kapitalistične dežele glej Mandel, »*Traité d'Economie Marxiste*«, vol. 1, str. 197—198.

³⁷ V nekaterih deželah pomeni najmanj četrtino, v Združenih državah pa tretjino zaposlenega prebivalstva. Glej npr. Crozier, »*Classes sans Conscience ou Préfiguration de la Société sans Classes*«, v *Archives Européennes de Sociologie*, 1960, vol.

Wernerja Sombarta opis tega elementa delovne sile kot razreda »kvazi-proletarcev« je še danes tako primeren za njegov pretežni del kot pred petdesetimi leti. Skupaj z delavskim razredom tvori bistveno prvo tistega, kar bi lahko upravičeno imenovali podrejene razrede razvitih kapitalističnih družb. Hkrati so perspektive njegove kariere delovne razmere, status in stil življenja na splošno višji kot za delavski razred;³⁸ in njegova lastna predstava o sebi kot definitivno ne-delavskem razredu — često ga mrzi in mu je odvraten — je imela pomembne posledice za politično življenje teh družb tako, da je prispevala tudi k preprečevanju politične povezave podrejenih razredov v nekaj, kar bi bilo podobno političnemu bloku.

Končno vse te družbe vključujejo veliko število »kulturnih delavcev« — pisateljev, novinarjev, kritikov, pridigarjev, poetov, intelektualcev take ali drugačne vrste, ki jih lahko prištevamo, če imamo namreč v mislih etablirane in bolj ali manj v blaginji živeče pripadnike, v profesionalni srednji razred, ostanek pa med neodvisne obrtnike ali delavce z belimi ovratniki. Toda ta asimilacija utegne biti dokaj samovoljna in lahko tudi briše posebno vlogo, ki jo igrajo ti ljudje v življenju teh družb.³⁹

To kratko naštevanje ne vključuje vseh ekonomskih, socialnih in profesionalnih skupin v razvitih kapitalističnih družbah. Ne obsega, npr. precej obsežnega kriminalnega elementa, ki je bolj ali manj poklicne narave, katerega vloge na nekaterih področjih ekonomske aktivnosti, posebno v Združenih državah, ne moremo zanemariti. Tudi ne vključuje velike in še vedno rastoče študentske populacije, ki postaja čedalje pomembnejša tako po svojem številu kot s političnega gledišča. »Namestiti« v socialno strukturo te elemente je prav tako težko kot pri kulturnih delavcih.

Toda predvsem smo izpustili ljudi, ki se poklicno ukvarjajo z dejanskim funkcioniranjem države, bodisi kot politiki bodisi kot državni uslužbenci, sodniki ali vojaki. Ta opustitev, ki smo jo napravili namerno in jo bomo kasneje upoštevali, ne izvira iz dejstva, da bi bili takšni ljudje »brezrazredni«. Temu je vzrok predvsem okolnost, da je njihov položaj v družbenem in političnem sistemu ključnega pomena za analizo razmerja med državo in družbo in ga zato ne moremo na kratko povzeti na tej stopnji.

Lahko bi tudi rekli, da navedeno naštevanje družbenih skupin ne odkriva ničesar o stopnji zavesti, ki jo imajo njihovi pripadniki do svojega razrednega položaja, o posebnih ideoloških in političnih stališčih, ki jih ta zavest (ali nezavest) lahko porodi ali, — kar izhaja iz povedanega — o dejanskih odnosih med razredi. To so očitno pomembna vprašanja, posebno zaradi svojega vpliva na sam politični proces. Toda vsak odgovor na ta vprašanja mora izhajati od prvotne identifikacije dejanskih akterjev v teh procesih. Dodati moramo, da ta potreba ni nič manj realna zato, ker se mnogi od teh akterjev ne utegnejo zavedati, — kar se tudi dogaja — svoje pripadnosti ali ker vztrajajo pri tem, da igrajo na »napačni« strani. Kot je to stvar opisal Mills: ... »dejstvo, da ljudje niso

1, št. 2, str. 236; tudi R. Dahrendorf, »Recent Changes in the Class Structure of European Societies«, v *Daedalus*, pozimi 1964, str. 245.

³⁸ Glej S. M. Lipset in R. Bendix, »Social Mobility in Industrial Society«, 1959, p. 14 ss; tudi R. Sainsaulieu, »Les Employés à la Recherche de leur Identité«, v »Darras«, *Le Partage des Bénéfices. Expansion et Inégalités en France*, 1966.

³⁹ Glej 7. in 8. poglavje.

»razredno zavedni« v vseh časih in v vseh krajih, ne pomeni, da »ni razredov« ali da je »v Ameriki vsakdo srednji razred«. Ekonomska in socialna dejstva so ena stvar. Psihološki občutki so ali pa niso povezani z njimi na način, ki bi ga lahko racionalno pričakovali. Oboje je pomembno; če psihološki občutki in politični pogledi ne ustrezajo ekonomskemu ali poklicnemu razredu, moramo poskusiti odkriti vzroke, ne pa izliti ekonomskega dojenčka s psihološko kopeljo in tako spregledati, kako se vsak od njiju prilega nacionalni banji.⁴⁰ Pripomba velja očitno tudi za druge kapitalistične dežele in ne samo za Združene države.

Toda stvar ni samo v tem, da imajo te dežele družbene razrede, ki se dajo identificirati, pa kakršnakoli že je stopnja njihovega samozavedanja; marveč tudi v tem, da so socialne delitve, ki smo jih našli prej, skupne vsem kapitalističnim deželam. Nedvomno lahko ugotovimo med njimi variacije večje ali manjše razsežnosti; toda nikjer niso tolikšne, da bi lahko povzročile radikalno različne socialne strukture.

To postane posebno jasno, če primerjamo te dežele na eni strani in slabo industrializirane ali kolektivizirane dežele na drugi. Tako najdemo mnogo razredov, ki se z njimi srečujemo v razvitem kapitalizmu, tudi v deželah »tretjega sveta«, na primer velike lastnike ali male biznismene ali male trgovce ali šolane poklice ali uslužbenke z belimi ovrtniki ali industrijske delavce. Toda tam jih najdemo v popolnoma drugačnih razmerjih, kar velja najbolj izrazito, kot smo že omenili, za razmerje med industrijskimi in kmetijskimi delavci; ali med velikimi podjetniki (kjer sploh obstoje, razen v tujih podjetjih) in velikimi zemljiškimi lastniki. Razred, ki je bistvenega pomena v razvitem kapitalizmu, je tako obroben ali pa ga skoraj ni v razmerah slabe industrijske razvitosti; razredi, ki so podrejenega pomena v razvitem kapitalizmu — na primer zemljiški lastniki in kmetje — pa so često poglobitni element socialne strukture v nerazvitih območjih.

Isto velja, seveda iz drugih vzrokov, za družbe kolektivističnega sveta. Uradno stališče, da so to družbe, ki jih sestavljajo »delavci, kmetje in inteligenca«, bi komaj mogli imeti za izčrpen opis njihove socialne strukture. Kakršnokoli klasifikacijo poskusimo izdelati za te dežele, upoštevati moramo, da v njih ni razreda kapitalističnih lastnikov in delodajalcev in da so v njem, na vrhu politične piramide, skupine, katerih prednosti izvirajo iz posebnega političnega sistema, ki tudi temeljno vpliva na sleherni del socialnega sistema. V primerjavi z deželami razvitega kapitalizma, pa najsi bodo razlike med njimi kakršnekoli, so to bistveno drugačni svetovi.

Če lahko tako rečemo, da razviti kapitalizem daje v grobem podobno socialnoekonomsko okolje za politično življenje dežel, v katerih prevladuje, je pa politično življenje samo često med njimi zelo različno.

To se ne nanaša samo na izrazite razlike med njimi v takšnih stvareh kot je relativna moč eksekutive nasproti zakonodaji ali obstoj dvostrankarskega sistema v nekaterih in mnogostrankarskega sistema v drugih, ali v federativni ureditvi nasproti unitarni ali v močnem nasproti šibkemu sodstvu. Mnogo bolj dramatična je okolnost, da je razviti kapitalizem v dvajsetem stoletju dal okvir za nacistično vladavino v Nemčiji in Stanleya Baldwina v Britaniji, za Franklina Roosevelta v Združenih državah in za posebno vrsto avtoritarizma, ki je prevladoval v 1930-tih

⁴⁰ C. W. Mills, »Power, Politics and People«, ed. by. I. L. Horowitz, 1962, str. 317.

letih na Japonskem. Kapitalizem, tako je pokazala izkušnja znova in znova, lahko poraja, ali če je ta izraz preveč problematičen, se lahko prilagodi mnogim različnim tipom političnih režimov, vključno skrajno avtoritarnim. Predstava, da je kapitalizem nezdržljiv z avtoritarizmom ali da daje poročstva proti njemu, je lahko dobra propaganda, toda revna politična sociologija.

Čeprav na splošno podobnih socialnoekonomskih struktur razvitega kapitalizma ne moremo nujno povezovati z nekim posebnim tipom političnega režima in specifičnih političnih institucij, so vendarle težile k temu: vsaj od druge svetovne vojne imajo vse razvite kapitalistične dežele politične režime, za katere je značilno politično tekmovanje na osnovi več kot ene partije, pravica do opozicije, redne volitve, reprezentativne skupščine, poročstva državljanskih pravic in druge omejitve v rabi državne oblasti itd. Prav ta tip političnega režima sta opisovala Marx in Engels in ga marksisti še vedno opisujejo kot »buržoazno-demokratečen« in ga drugi običajno označujejo kratkoma kot »demokratečnega«. Prvi opis hoče sugerirati, da so to režimi, v katerih vlada ekonomsko dominantni razred preko demokratečnih institucij, ne pa po poti diktature; drugega pa utemeljujejo med drugim z domnevo, da si prav zato, ker so to režimi, v katerih obstoje demokratečne institucije, ne more noben razred ali skupina zagotoviti trajne politične prevlade. Poglavlja, ki sledijo, skušajo preveriti moč obeh trditev. Na tej točki pa moramo poudariti, da so si te družbe bistveno podobne ne samo z ekonomskega, marveč tudi s političnega vidika, pa naj si jih predstavljamo kot »buržoazno demokratečne« ali enostavno kot »demokratečne.« Ravno zaradi tega so lahko, kljub svojim številnim specifičnim potezam, predmet nečesa, kar bi lahko imenovali obča politična sociologija razvitega kapitalizma.

Prevedel D. B.

Odgovornost za samoupravno delo delavcev

*(Odgovornost članov kolektivnih organov upravljanja v delovnih organizacijah II)**

I. Sedanja in prihodnja ureditev posameznih vrst odgovornosti

Razen vprašanja, ali je pravna odgovornost članov kolektivnih organov upravljanja v delovnih organizacijah združljiva s sistemom samoupravljanja oziroma ali je potrebna njena večja uveljavitev, ostaja za posamezne vrste odgovornosti, predvsem za materialno odgovornost, zelo sporno, kako bi bilo v prihodnje mogoče urediti odgovornost skladno s pravnim sistemom.

Poglavitne vrste pravne odgovornosti glede na sankcije so:

- a) politična odgovornost,
- b) disciplinska odgovornost,
- c) kazenska odgovornost, vključno z odgovornostjo za gospodarske prestopke in prekrške, ter
- č) materialna (civilno-pravna) odgovornost.

Odgovornost predstavlja le enega izmed elementov ugotavljanja določene obveznosti (odškodninske, kazenske, disciplinske). Vsak dejanski stan, npr. odškodninske obveznosti, mora vsebovati določene predpostavke: škodljivo dejstvo, nedopustno škodo, vzročno zvezo ter odgovornost. Kolikor naštetni elementi obstoje, je pred ugotavljanjem odgovornosti treba ugotoviti še krivdo in prištevnost subjekta (pri objektivni odgovornosti slednje ne pride v poštev). V tem članku obravnavamo samo vprašanja odgovornosti, specifična za organe upravljanja, ostala vprašanja pa puščamo ob strani, ker jih je mogoče presojati po sicer veljavnih načelih določenega pravnega področja.

Politična odgovornost

Politična odgovornost (politično-pravna odgovornost) obsega odgovornost članov oziroma celotnih organov upravljanja v delovnih

* Ta članek predstavlja smiselno nadaljevanje spisa iz 4. številke revije.

organizacijah za ustrezno opravljanje vnaprej določenih nalog, ki so jim zaupane na podlagi dobljenega pooblastila (mandata) delovne skupnosti oziroma volilnega telesa. Mandat temelji na zaupanju v mandatarja, da bo le-ta uspešno in pravilno opravljal določene naloge. Ker je bistvo te odgovornosti v izpolnjevanju zaupanja, ki ni pravno razmerje, politična odgovornost večidel ne more biti pravno urejena. Izjema so posledice in postopek uveljavljanja te odgovornosti.

Materija o politični odgovornosti v delovnih organizacijah je v zakonih le načeloma urejena, saj urejajo to materijo ustave delovne organizacije skladno z načeli večidel same. Prav tu pa se pojavljajo še nekatera odprta vprašanja, ki so v zvezi z določanjem in uveljavljanjem odgovornosti. Temeljne pomanjkljivosti pravne ureditve politične odgovornosti so predvsem: premalo določeno delovno področje organov upravljanja, ne vedno zadovoljivo določen postopek realizacije odgovornosti, predvsem pa kljub relativni pravni urejenosti — maloštevilni primeri uresničevanja te odgovornosti v praksi, često zaradi zapletenega postopka, ki utegne oteževati uveljavitev politične odgovornosti, nejasnih odnosov med posameznimi subjekti odgovornosti in podobno. Zato bi morale delovne organizacije v statutih in drugih splošnih aktih predvsem precizirati delovno področje organov upravljanja in poenostaviti postopek za realizacijo politične odgovornosti. Realizacija odgovornosti pa je bolj kot od svoje pravne ureditve odvisna tudi od elementov, ki se povezujejo z odgovornostjo oziroma jo pomagajo uresničevati, zlasti od razvoja samega sistema samoupravljanja.

Družbeno-politična (politično-moralna) odgovornost je odgovornost organov upravljanja pred družbeno skupnostjo oziroma pred javnim mnenjem. Ta odgovornost izhaja iz priznanja in varstva družbenega interesa v najširšem smislu, ki pa često ni izrecno normiran in pravno sankcioniran. Za nespoštovanje javnega mnenja ne obstajajo pravne sankcije, čeprav je mogoče, da tudi vpliv takega mnenja pripelje do sprožitve postopka, ki obravnava politično odgovornost.

V nekaterih primerih, določenih z zakonom, lahko kolektivni organ upravljanja oziroma njegovi člani odgovarjajo tudi neposredno družbeni skupnosti. Omenjenih primerov ne moremo ocenjevati kot primere »čiste« politične odgovornosti, temveč kot primere posebne pravne »družbene« odgovornosti. Omenjena »družbena« odgovornost v naši zakonodaji ni dovolj regulirana in je glede na družbeno skupnost preozko izražena (le za primere stečaja in prisilne uprave v podjetjih). Zato bi jo bilo treba razširiti še na druge primere, kjer pride do kolizije interesov delovne organizacije in družbene skupnosti. Predvsem pa je ureditev te odgovornosti potrebna pri delovnih organizacijah na področju družbenih služb.

Temelj disciplinske odgovornosti predstavlja disciplina oziroma sporazum, ki si ga predpišejo delovni ljudje sami. Disciplinska odgovornost je vedno v vzročni zvezi s samim delom oziroma s funkcijo delavca. Velja pravna predpostavka, da delavec disciplinsko odgovarja v zvezi z opravljanjem delovnih dolžnosti oziroma pri izpolnjevanju delovnih obveznosti.

Če izhajamo iz določil temeljnega zakona o delovnih razmerjih, ki sankcionira samo kršitve delovnih dolžnosti, lahko ugotovimo, da je odgovornost za kršitev dolžnosti samoupravljanja nezdružljiva z odgovornostjo za kršitev delovne dolžnosti, ki predstavlja povsem drugo kategorijo odgovornosti in njenih kršitev.

Ker disciplinska odgovornost za upravljavsko delo sedaj še ni splošno vpeljana, čeprav bi bila primerna in tudi družbeno upravičena, se zastavlja vprašanje, kje oziroma kako bi jo bilo mogoče urediti. Podlago za ureditev disciplinske odgovornosti delavcev v delovni funkciji je postavil temeljni zakon o delovnih razmerjih. Če uporabimo analogijo, bi moral postaviti zakon tudi osnovo za ureditev disciplinske odgovornosti delavcev v njihovi upravljavski funkciji. Na drugi strani pa je XV. amandma k zvezni ustavi bolj sprostil samoupravne pobude in bi bilo mogoče, da delovne organizacije s svojimi statuti oziroma drugimi splošnimi akti same že sedaj uredijo to odgovornost, ki sodi primarno v njihovo avtonomno sfero samoupravljanja. Nekaj delovnih organizacij je že stopilo na to pot. Seveda pa delovne organizacije pri tem ne bi smele poseči v sfero zvezne zakonodajne pristojnosti (ne bi npr. smele kot sankcijo določiti prenehanje delovnega razmerja).

Kazenska odgovornost

Sistem kazenskega prava sloni pri nas na trojnem sistemu deliktov, ki jih predstavljajo kazniva dejanja, gospodarski prestopki in prekrški. Razvrstitev deliktov v ta oziroma oni sistem je odvisna predvsem od intenzivnosti njihovega ogrožanja družbe.

Po večinskem mnenju v praksi in teoriji član kolektivnega organa upravljanja ne more biti samostojen subjekt odgovornosti za kaznivo dejanje oziroma za soodločanje v kolektivnem organu zato, ker pravzaprav nastopa v imenu skupnosti delovne organizacije in torej posredno izraža njeno kolektivno voljo. Ker po tem mnenju, ki je prevladalo, kazenski zakonik ne pozna odgovornosti za kolektivno odločanje, je bila v kazensko zakonodajo vpeljana institucija gospodarskega prestopka, ki omogoča objektivno odgovornost in kaznovanje delovne organizacije kot pravne osebe pa tudi odgovorne osebe. Vendar pa tudi z uvedbo gospodarskih prestopkov problemi kolektivne odgovornosti niso bili razrešeni, saj predstavljajo odločitve delovnih organizacij samo sklepi delovnih ljudi (v organih),

kazensko pa lahko odgovarjajo le posamezniki, ki so krivi, ne pa objektivno, kot je to postavljeno sedaj za delovne organizacije.

Doslej je večidel veljalo mnenje, da subjekti kaznivega dejanja ne morejo biti posamezni člani kolektivnega organa upravljanja, ki so sodelovali pri formiranju kakega sklepa, pa čeprav bi tak sklep vseboval vse znake kaznivega dejanja, kot se zahtevajo za fizično osebo. Šele v zadnjem času je bila v nekem primeru (kot prvem) kazenska sankcija uporabljena tudi za člane kolektivnega organa upravljanja v zvezi z odločanjem takega organa. Tako je občinsko sodišče I v Ljubljani s svojo sodbo K 1472/68, ki jo je potrdilo tudi Okrožno sodišče v Ljubljani, obsodilo zaradi kaznivega dejanja neupravičene uporabe (323. člen KZ) člane kreditnega odbora poslovne banke. Le-ti so neupravičeno uporabili denar, ki jim je bil kot članom delovne skupnosti oziroma kot članom kreditnega odbora zaupan pri delu v banki, s tem, da so nekaterim članom tega odbora in drugim osebam soglasno, in to v nasprotju s predpisi, odobrili kredite za stanovanjsko graditev.

Tako stališče sodišč je utemeljeno s tem, da je mogoče uporabiti institut sotorilstva oziroma oblike udeležbe tudi za člane kolektivnih organov upravljanja. V teoriji pa se pojavljajo tudi nasprotna mnenja. Taka mnenja pa niso v skladu s temeljnim načelom kazenskega prava, po katerem je potrebno preganjati in tudi kaznovati vsakega kršilca predpisov: »nullum crimen nulla poena sine lege praevia«.

Glede na omenjeno sodbo, ki je povsem pravilna (nekateri teoretiki ji oporekajo pravno utemeljenost) in nedvomno pomeni začetek nove sodne prakse, torej ni potrebno spreminjati ali dopolnjevati kazenskega zakonika v smeri izrečenega uvajanja individualne kazenske odgovornosti za člane kolektivnih organov upravljanja. Že po sedanjem kazenskem zakoniku torej odgovarjajo posamezniki v kolektivnih organih upravljanja enako kot vsi ostali kršilci predpisov (tudi za lažje oblike krivde), saj kazniva dejanja predstavljajo le najhujše kršitve predpisov. Glede na to ni sprejemljivo nasprotno stališče, ki se često zagovarja, da bi bilo treba v kazenskem zakoniku na novo določiti, da odgovarjajo tudi člani kolektivnih organov upravljanja za svoj delež pri kolektivnih odločitvah teh organov. V teoriji so ob tem nekateri zagovarjali stališče, naj bodo to predvsem kazniva dejanja, storjena le iz koristoljubja in ob najtežji obliki krivde.

Pri gospodarskih prestopkih in prekrških je še vprašljivo, če bi bilo prav tako treba predvideti možnost kaznovanja posameznikov v kolektivnih organih upravljanja, saj se na sedanjo objektivno odgovornost vežejo npr. varnostni ukrepi, ki so potrebni in umestni. Vsekakor pa bi bilo potrebno razširiti zakonski pojem odgovorne osebe tudi na vse člane kolektivnih organov upravljanja. Po širši razlagi že sedaj obstoji taka možnost za kolektivne izvršilne organe.

1. Obstoječa ureditev

Sedaj veljavni predpisi ne vsebujejo določb o odgovornosti za povzročeno škodo članov organov upravljanja in samih organov delovni organizaciji ter proti tretjim osebam, in to kljub širokemu krogu pristojnosti teh organov, ki se je v dosedanjem razvoju samoupravljanja vse bolj širil, ter kljub velikim škodam, ki so nastale tudi zaradi neodgovornega (indolentnega, malomarnega, nestrokovnega) dela organov upravljanja. (Predpisi vsebujejo le določbe o odgovornosti za škodo, ki jo povzroči npr. delavec proizvajalec za malomarno privit vijak!)

Kot prvo se zato zastavlja vprašanje, ali bi bila mogoča analogna uporaba določb o odgovornosti za škodo, ki jo povzročijo delavci, tudi glede članov kolektivnih organov upravljanja.

Odgovornosti za škodo, ki jo povzročijo člani organov upravljanja, ne bi mogli presojati po splošnih načelih civilnega prava o odgovornosti. ODZ, ki vsebuje določbe o odgovornosti, datira še iz leta 1811. Z novo ureditvijo delovnih organizacij na samoupravnih osnovah so bila na tem področju derogirana načela ODZ o odškodninski odgovornosti, ki bi sicer morda veljala za kolektivne organizme. V teoriji pa lahko zasledimo tudi posamezna mnenja, da s stališča civilnega prava ni zaprek za realizacijo materialne odgovornosti članov kolektivnega organa upravljanja za samoupravljaljsko delo. Vendar pa bi v tem primeru veljali za upravljaljsko delo strožji predpisi kot veljajo danes po temeljnem zakonu o delovnih razmerjih (TZDR) za delavca v delovni funkciji, kar bi bilo v neskladju z enotnim položajem delavcev in z vsemi specifičnostmi upravljaljskega dela.

TZDR, ki v poglavju o odgovornosti delavca delovni skupnosti vsebuje tudi določbe o odgovornosti delavca za povzročeno škodo (členi 94—99), ne prihaja v poštev pri določanju odgovornosti članov kolektivnih organov upravljanja, saj niso izpolnjeni potrebni pogoji, da bi lahko prišlo do analogne uporabe citiranih zakonskih določil. Pogoj za materialno odgovornost delavca je škoda, nastala pri delu ali v zvezi z delom. Delo delavcev v organih upravljanja pa ne pomeni profesionalnega, plačanega in kontinuiranega dela, na podlagi katerega se določa delovno mesto ter se vzpostavljajo pravice in dolžnosti, ki izvirajo iz takega dela. Čeprav izhajata delovna in upravljaljska funkcija člana delovnega kolektiva iz enotnega položaja delavca, se tako po svoji osnovi kot glede na vsebino razlikujeta. Delovanje delavca v organih upravljanja tudi ni »v zvezi z delom«, saj bi morala po večinskem mnenju pravne teorije obstajati določena funkcionalna povezava med povzročitvijo škode in delom takega delavca na rednem delovnem mestu. TZDR sankcionira le delovne dolžnosti, ne pa tudi upravljaljskih. Ker so vse na-

vedene predpostavke materialne odgovornosti izključene, ni mogoča analogija po TZDR tudi za člane kolektivnih organov upravljanja. Tako stališče povsem potrjuje tudi dosedanja sodna praksa. Razen tega je temelj za uvedbo materialne odgovornosti delavca v delovni funkciji delo (TZDR), v upravljavski funkciji pa mandat, ki ni predmet ureditve TZDR.

Po manjšinskem mnenju pravne teorije je mogoče šteti delo delavca v organih upravljanja »v zvezi z delom« in je torej mogoča uporaba določil TZDR tudi za kršitve, ki jih napravijo taki člani. Vendar pa dobi tudi to sedaj manjšinsko stališče na svoji veljavi, če sprejmemo spredaj navedeno stališče o že danes veljavni kazenski odgovornosti za delo članov kolektivnih organov upravljanja. Kazenska sodba namreč veže v svoji osnovi tudi civilnega sodnika pri njegovi razsoji o premoženjskem zahtevku.

Ne glede na to, katero od spredaj omenjenih stališč v pravni teoriji se bo uveljavilo tudi v praksi, pa bi bilo potrebno v vsakem primeru v novi zakonski ureditvi oziroma s spremembami in dopolnitvami obstoječe zakonske ureditve (TZDR) upoštevati specifičnosti upravljavskega dela in le-te tudi specifično urediti.

2. Potreba po vzpostavitvi materialne odgovornosti za samoupravno delo članov kolektivnih organov upravljanja.

Naša dosedanja zakonodaja in večinoma tudi teorija stojita na stališču, da v naš pravni sistem ni treba uvajati materialne odgovornosti za člane kolektivnih organov upravljanja za njihovo samoupravno delo. To utemeljujejo zlasti s tem, da bi vpeljavanje materialne odgovornosti za škodo, ki jo povzročijo člani kolektivnih organov upravljanja, v sedanjem položaju pripeljalo do mnogih negativnih posledic. Delavci bi namreč odklanjali izvolitev v organe upravljanja, iniciative pri delu teh organov ne bi bilo več, delo v organih pa bi se omejilo le na tista opravila, iz katerih zagotovo ne bi mogla rezultirati škoda. S tem bi bil resno ogrožen sam obstoj sistema samoupravljanja.

Glede na to, da je ustavnopravno že podana osnova za uvedbo (tudi) materialne odgovornosti članov organov upravljanja, ne bi smeli obstajati razlogi, ki bi ovirali vpeljavo materialne odgovornosti proti vsem krivcem za nastale škode, in to ne glede na njihovo mesto v našem družbeno-ekonomskem sistemu. Predvsem tudi tu velja načelo, da je samoupravna družba odgovorna družba in da je samoupravljanje tako tesno povezano z odgovornostjo, da prvo brez drugega ne more obstajati. Skladno z vzpostavitvijo načela individualne krivdne odgovornosti ne bi bili oškodovani vestni in pošteni delavci, nasprotno, njihovo delo bi pridobilo na veljavi, kar bi le utrdilo sistem samoupravljanja. Nobenih razlogov pa ne more biti, da ne bi nevestnega in nepoštenega dela v organih samoupravljanja preganjali in izkoreninili. To so spoznale tudi že mnoge delovne

organizacije, ki bi želele urediti tudi tako odgovornost, vendar za to nimajo pravne podlage. Uvodoma omenjene negativne postavke materialne odgovornosti bi morda držale za člane kolektivnih organov upravljanja v takem sistemu odgovornosti, kakršnega bi enostavno prenesli iz TZDR ali ODZ tudi na člane organov upravljanja. Tako enačenje pa bi bilo neupravičeno in bi zaničalo nujnost specifičnosti ureditve odgovornosti za samoupravno delo članov organov upravljanja, kot posledica pa bi se res reflektirale že omenjene negativne postavke. Če bi sprejeli stališče o potrebnosti doslednega izvajanja materialne odgovornosti za vse subjekte, potem bi bilo treba sistem materialne odgovornosti za člane organov upravljanja postaviti drugače, ko velja sedaj za delavce. S tem pa navedeni razlogi ne bi več držali, celo narobe, uvedba materialne odgovornosti bi pospešila uveljavitev samoupravljanja. Glede na že omenjeno se torej lahko zastavi le vprašanje, kako vzpostaviti tak sistem materialne odgovornosti za člane organov upravljanja, da bo samoupravljanje postalo odgovorno in da bo pridobilo veljavo, ne pa vprašanje, ali naj tako odgovornost za člane samoupravnih organov sploh priznamo ali naj potrebo po uveljavitvi materialne odgovornosti enostavno zaničamo, češ da nam povsem zadostuje le politična odgovornost. Ob slednjem velja še pripomniti, da politična odgovornost po izteku mandatne dobe ugasne, medtem ko ostale vrste odgovornosti po sedanjih predpisih ne morejo nastopiti v primerih, ko se nepravilnosti pokažejo šele po prenehanju mandata, izvirajo pa iz časa mandata. Tu nastaja torej praznina v zakonodaji, ki jo je vsekakor treba izpolniti z uvedbo (tudi) materialne odgovornosti.

Omeniti velja, da je že temeljni zakon o gospodarjenju z državnimi gospodarskimi podjetji in z višjimi gospodarskimi združenji po delovnih kolektivih iz leta 1950, ki je kot prvi vpeljal samoupravljanje v podjetja, v svojem 34. členu uredil odgovornost članov upravnega odbora tako, da so bili le-ti odgovorni enako kot uradne osebe, torej tudi materialno.

Čedalje več pravnih teoretikov se zavzema za pozitivno ureditev materialne odgovornosti tudi za samoupravno delo članov organov upravljanja (tako npr. D. Mitrović na beograjskem simpoziju leta 1966, M. Brkić, M. Grujić, F. Buturović na opatijskem simpoziju leta 1968, dr. A. Grupče v svojem referatu za posvetovanje o vsebini zakonika o obligacijah leta 1970), pri čemer pa vsakdo nakazuje različne rezrešitve, nekateri tudi zunaj obstoječih ustanovnih okvirov.¹

¹ V anketi, ki je zajela 2109 različnih članov delovnih skupnosti po vsej Jugoslaviji (leta 1968), se je večina anketiranih izjavila, da bi morali člani delavskega sveta in upravnega odbora za škode, nastale zaradi nezakonitih odločitev teh organov, vsaj delno materialno odgovarjati. Le 217 anketiranih je menilo, da materialna odgovornost sploh ne bi smela priti v poštev.

3. Izhodišče nove ureditve

Nova pravila o materialni odgovornosti organov upravljanja bi morala odigrati dvojno vlogo: 1. vplivati s svojo vzgojno preventivno funkcijo, ter 2. z nadomestitvijo škode zavarovati družbeno lastnino pred uničenjem ali poškodovanjem.

Vzgojna funkcija se pri tem povezuje s samo uvedbo materialne odgovornosti ter njeno uporabo v praksi. Preventiva mora v tem okviru dobiti pomembnejše mesto. Prizadevati si mora za izpolnjevanje ukrepov, ki naj preprečujejo vzroke in možnosti za povzročanje protipravnih in škodljivih dejanj ali opustitev. Najučinkovitejša obramba bo vsekakor dosledna izgradnja našega samoupravnega sistema. Tudi uvedba materialne odgovornosti bi precej vplivala na zmanjšanje škod.

Druga temeljna funkcija materialne odgovornosti se bo nanašala predvsem na nadomestitev škode, povzročene družbeni lastnini. Družbeno lastnino je vsekakor treba zavarovati. Vprašanje, ki se tu zastavlja kot aktualno, pa je, do kod naj gre ta zaščita oziroma v katerih primerih je treba družbeno lastnino varovati z uveljavitvijo materialne odgovornosti. Mogoče je postaviti strožji sistem odgovornosti ali pa sistem omejene odgovornosti. Pri tem je bolj realno postaviti slednji sistem, ki bi lahko bolj upošteval specifičnosti samoupravnega dela in bi se v praksi tudi uporabljal. Strožji sistem specifičnosti namreč ne bi mogel toliko upoštevati in se v praksi tudi ne bi dovolj realiziral. Vpeljava strožjega sistema pa bi bila odvisna tudi od nadaljnjega razvoja sistema samoupravljanja v smeri koncentracije pooblastil pri določenem ožjem organu, nagrajevanju teh članov itd., kar pa ne bi bilo v skladu s sedaj veljavnimi ustavnimi načeli.

Nastalo škodo bo treba povrniti delovni organizaciji, s tem pa bo glede na značaj družbene lastnine škoda poravnana tudi v širšem okviru, torej vsej družbeni skupnosti. Kolikor bi bila škoda povzročena tretjim osebam, bo treba povrniti tudi tako škodo — neposredno krivi člani ali delovna organizacija kot celota in nato člani organov upravljanja le-tej regresno. V teoriji velja kot enotno mnenje, da morajo biti tu pogoji za uveljavitev odgovornosti delavcev v vsakem primeru enotni tako za neposredno kot za regresno odgovornost. Pri tem bo nova načela odgovornosti treba vpeti v celotni samoupravni sistem v delovnih organizacijah, ki bo omogočal svobodno in iniciativno delo članov organov upravljanja, pri katerem bodo prišla do polne veljave načela pravičnosti, solidarnosti, vzajemnosti in podobno.

Po zvezni ustavi sodi urejanje odškodninske odgovornosti v vseh svojih vrstah v sfero zakonodaje, in sicer zvezne popolne zakonodaje. Glede na omenjeni značaj takih določb delovna organizacija le-teh ne sme spreminjati, dopolnjevati ali konkretizirati. Vendar velja to le za tisti del, kjer so obravnavane pravice in dolžnosti

delavca, ki izvirajo iz njegove odškodninske odgovornosti. Delovne organizacije pa bodo lahko s statuti in drugimi splošnimi akti izpolnile materijo o odgovornosti toliko, kolikor gre za urejanje notranjih razmerij v delovni organizaciji (npr. interni postopek), ker so v tem delovne organizacije originarno pristojne. Taka odgovornost bi imela značilnosti tako civilno-pravne odgovornosti kot tudi samoupravne odgovornosti, saj bi se tudi načela samoupravnosti lahko polno uveljavila. Praksa je že spoznala potrebo po vzpostavitvi tudi te vrste odgovornosti. Nekatere delovne organizacije so materialno odgovornost za upravljavsko delo že uredile v svojih samoupravnih aktih, za kar pa sedaj še nimajo zakonske podlage.

4. Odgovornost le za težje oblike krivde

Pri vzpostavitvi odgovornosti članov organov upravljanja je v osnovi in analogno, vendar mogoče izhajati iz dosedanje zakonske ureditve materialne odgovornosti za delavce. Delavec za svoje redno delo materialno odgovarja po 94. členu TZDR šele v primerih, ko škodo povzroči namenoma (naklepoma — dolus) ali iz velike nepazljivosti (težka krivda — culpa lata), ne pa tudi v primerih lahke krivde (culpa levis) ali neznatne krivde (culpa levissima).² Taka odgovornost je torej predvidena za kršitve poklicnega dela, ki je redno, strokovno in plačano. Temeljni zakon sankcionira le odgovornost za materialno (t.j. dejansko) škodo, za drugo škodo (izgubljeni dobiček) pa ne. V primerjavi z delom delavca na rednem delovnem mestu pa je delo članov organov upravljanja neprofesionalno, občasno in neplačano delo v pretežno korist drugega (delovne organizacije in družbene skupnosti).

Glede na omenjeno bi veljalo škodo, ki jo povzročijo člani organov upravljanja, sankcionirati mileje. Iz istega razloga bi bilo tudi pravilno, da člani organov upravljanja odgovarjajo samo za dejansko škodo ali le za del te škode, ne pa tudi za izgubljeni dobiček. Tako milejše tretiranje materialne odgovornosti bi bilo potrebno glede na drugačne elemente, kot so tisti, ki so osnova rednemu delu.

Delno milejše tretiranje upravljavskega dela v primerjavi z rednim delom na delovnem mestu bo glede na nekatere razlike, ki bodo ostale tudi še v prihodnje, neogibno (neprofesionalno, neplačano, občasno delo in podobno). Nova odgovornost naj bi torej temeljila *na načelu krivde, in to le ob oblikah krivde*, ki so bile hujše, kot velja za redno delo v vsakokratni pozitivni ureditvi, oziroma bi bila krivda izjemoma lahko le izenačena s krivdo za škodo pri rednem delu. (Glede na obstoječo ureditev bi torej prišel v poštev dolus in eventualno culpa lata.) *Subjekt odgovornosti bo vsak po-*

² Omejitev krivde samo na naklep ter veliko nepazljivost je uvedla šele novela TZDR leta 1966, pred tem pa je delavec odgovarjal delovni organizaciji za vsako stopnjo nepazljivosti (primerjaj 91. člen TZDR, Ur. l. SFRJ št. 17/65).

samezni član kolektivnega organa upravljanja glede na svoj delež pri odločanju. Le v primerih, ko bi člani organa upravljanja povzročili škodo z naklepnim kaznivim dejanjem, naj bi bili solidarno odgovorni za povračilo škode.

5. Omejena odgovornost

Ker bodo v večini primerov nastale večje škode, katerih višina bo nesorazmerna z osebnimi dohodki oziroma premoženjskimi razmerami delavca, bo iz sredstev delavca — člana organa upravljanja mogoče pokriti le del škode. Omenjena odgovornost oziroma delna odškodnina pa ni utemeljena le iz teh razlogov, temveč tudi sicer. Delovni kolektiv naj namreč pri škodljivem odločanju članov organov upravljanja tudi nase prevzame del rizika (rizik upravljanja), saj je imel možnost izbire svojih predstavnikov oziroma je tudi od volje vsega kolektiva odvisno, ali je res izbral najboljše. Pa tudi načelo solidarnosti bi moralo ob tem priti do izraza, saj delovni kolektiv ne bi smel dopustiti, da bo zaradi napak pri upravljanju krivec materialno popolnoma uničen. Glede na povedano bi bilo primerno že v zakonu objektivizirati meje odgovornosti npr. do višine dvoletnega osebnega dohodka ali do višine določenega odstotka od osebnega dohodka (odgovornost pro viribus). Ostali znesek naj bi se kril iz sredstev, zbranih v posebnih skladih rizika oziroma preko zavarovanja. Le povračilo iz sredstev za osebne dohodke namreč lahko resnično nadomesti škodo pri družbeni lastnini, vsako drugačno premeščanje sredstev pa ne bi pomenilo pravne zaščite družbene lastnine. Zgolj premeščanje sredstev, ki so vsa družbena lastnina, namreč ni nadomestilo za izgubljeno. Strože od navedenega oziroma izenačeno z odgovornostjo v delovnem procesu pa bi bilo treba obravnavati vse primere, ko bi do škode prišlo naklepno. Materialno odgovornost bi bilo pri tem treba uveljaviti v vseh utemeljenih primerih, tudi v primerih npr. prisilne likvidacije delovne organizacije.

6. Nagrajevanje

V teoriji se pojavljajo mnenja, da bi bilo treba za uresničevanje materialne odgovornosti članov organov upravljanja vzpostaviti tudi nagrajevanje teh članov. Taka stališča pa niso utemeljena. Tudi z nagrajevanjem samoupravnega dela ne bi dosegli večje odgovornosti članov organov upravljanja, predvsem pa bi to bilo v očitnem nasprotju z vsem konceptom samoupravljanja, saj bi tako ločevali sicer enotni položaj delavca. V anketi o odgovornosti nosilcev samupravnih funkcij v delovnih organizacijah, ki je obsegala 2.109 članov delovnih skupnosti po vsej Jugoslaviji, se je velika večina anketiranih (70 %) izrekla proti ideji nagrajevanja članov organov upravljanja.

Na drugi strani pa odgovornosti kljub vsemu ne bi smeli pojmovati enostransko, tj. ne bi je smeli gledati samo prek kaznovalnih

ukrepov. Pomembno in neogibno bi bilo stimulirati tudi »pozitivno samoupravno ravnanje«, ki bi vzpodbujalo vestno delo. Po rezultatih omenjene ankete bi bila najprimernejša oblika javnega priznanja javna pohvala, nakar slede: darila, denarna nagrada, diploma in odlikovanje. V prihodnji statutarni ureditvi bi bilo primerno urediti tudi to pozitivno ravnanje.

7. Uvedba postopka

Kot aktualno se zastavlja še vprašanje, kateri organ oziroma kdo naj sproži postopek, če pride do škode, ki jo zakrivi organ upravljanja. Prizadeti organ verjetno ne bo samoiniciativno predlagal uvedbe postopka zoper sebe, razen v primerih, ko bi del članov organa upravljanja nasprotoval škodljivemu sklepu in bi le-ti sami sprožili postopek.

Predvsem bodo pobudniki tega organi družbenega nadzora (inšpekcije, SDK), katerih kontrola pa je omejena le na zakonitost poslovanja. Sicer pa bodo opravljali potrebno nadzorstvo organi znotraj delovne organizacije, ki bodo presojali celotno gospodarjenje delovne organizacije, tako predvsem organi notranje kontrole pa tudi direktor. Iniciativa bi morala biti tudi sicer povsem sproščena, torej prepuščena tudi vsem ostalim delavcem. Člani delovne skupnosti (nekrivi) bodo vsekakor zelo zainteresirani, da škodo poravnajo predvsem krivci, sicer bi nosili materialno breme za pokritje take škode vsi člani delovne skupnosti enako, tako kot doslej.

Odprtih ostaja še več procesnih vprašanj, npr. kako realizirati odgovornost v primeru tajnega glasovanja in podobno. Ta vprašanja bo mogoče rešiti le v postopku pred sodiščem, enako kot druga sicer sporna vprašanja.

8. Uresničenje materialne odgovornosti v praksi.

Da bi materialno odgovornost lahko uspešno uresničili v praksi, je predvsem treba krepiti ves naš samoupravni sistem, v katerem bo delovni človek v svoji zavesti prerastel iz delavca proizvajalca v delavca proizvajalca in upravljalca hkrati, ko bodo torej povsem odpravljeni najemni delovni odnosi. Kljub razvitemu sistemu odgovornosti tedaj ne bo več problemov z odklanjanjem funkcij v organih upravljanja, s pomanjkanjem iniciativnosti in podobnim, temveč bo vsakdo sprejel odgovornost za sestavni del oziroma neločljivi del samoupravljanja. Gospodarjenje z družbeno lastnino namreč predpostavlja visoko zavest odgovornosti; to spoznanje pa se doslej še ni zadostno uveljavilo.

II. Kolektivni subjekti odgovornosti

Pri kolektivnih subjektih upravljanja, kot so celotna delovna skupnost v manjših delovnih organizacijah, zbor delovnih ljudi ali tudi referendum, se pojavljajo nekatere specifičnosti, ki jih je treba zato posebej obravnavati ter urediti.

Predvsem tu v primerjavi s kolektivnimi organi upravljanja manjka bistveni element, namreč, komu naj kolektivni subjekt oziroma njegovi člani odgovarjajo. To vprašanje pa se tesno povezuje z vprašanjem, katere vrste odgovornosti tu sploh prihajajo v poštev, ter kakšne so možnosti njihove realizacije.

Razlike se najostreje postavljajo pri ureditvi materialne odgovornosti. Kakor hitro postavimo tudi tu kot načelo krivdno odgovornost, kriva večina članov delovne skupnosti (ali vsi skupaj) ne more več sama sebi ugotavljati, meriti in tudi sankcionirati krivde za povzročeno škodo. To funkcijo bo lahko prevzela le ustrezna družbeno-politična skupnost kot varuh družbene lastnine, ki ima kot edina z zakoni določene nekatere pravice posega v sicer originarne samoupravne pristojnosti delovne organizacije. V skladu s svojo funkcijo pa bi družbeno-politična skupnost preko ustreznih organizmov, ki delujejo v njenem okviru, po predhodnem ugotavljanju dejstev, lahko dala le iniciativo za uvedbo postopka, dokončno odločalo pa bi v teh primerih le sodišče.

III. Odgovornost predstavnikov družbene skupnosti v organih upravljanja določenih delovnih organizacij

Deloma specifična je ureditev odgovornosti zainteresiranih občanov ter predstavnikov zainteresiranih organizacij in družbene skupnosti v delovnih organizacijah, ki opravljajo dejavnosti posebnega družbenega pomena. Institut sodelovanja predstavnikov družbene skupnosti je sedaj podvržen kritiki, često pa se zanika tudi utemeljenost njegovega nadaljnjega obstoja (primerjaj stran 53 in sledeče v študiji: Odgovornost nosilca samoupravnih funkcij u radnim organizacijama, Beograd, november 1968). Ne da bi se spuščali v razpravo o utemeljenosti instituta samega, lahko rečemo, da se je sistem predstavljanja interesov družbene skupnosti za nepravilno opravljanje svoje funkcije doslej niso nosili nikakršne odgovornosti, celo politične odgovornosti ne. Kolikor bo institut predstavnikov družbene skupnosti obstajal še naprej, je primerno, da se uredijo doslej odprta vprašanja odgovornosti. Po obstoječi ureditvi so predstavniki družbene skupnosti izenačeni z delavci znotraj delovne organizacije pri odločitvah take organizacije (razen nekaj povsem internih odločitev — tretji odstavek 90. člena ustave SFRJ) in bi bilo zato pravilno, da tudi sami nosijo svoj del odgovornosti za uspešno opravljanje določenih nalog in za uspešno vodenje politike, ki je v širšem družbenem interesu. V že omenjenih delovnih organizacijah morajo zagotoviti javnost dela in družbeno kontrolo. Ker so to predstavniki širše družbene skupnosti, ki naj usklajujejo predvsem njene interese z interesi delovne organizacije, ki pa niso vedno identični in lahko večkrat pride do nasprotij, je primerno, da odgovarjajo glede vsebinskih vprašanj predvsem pred

organom družbene skupnosti, ki jih imenuje, oziroma pred drugim organom družbene skupnosti, ki bo lahko upošteval vse specifičnosti položaja predstavnika družbene skupnosti.

IV. Ureditev odgovornosti članov kolektivnih organov upravljanja v bodoči ureditvi ob upoštevanju civilno-pravne koncepcije združenega dela

Samoupravljanje ima po pozitivno-pravni ureditvi večidel javno-pravni značaj (težišče je na družbenem interesu), zato so tudi odnosi med delavci in organi upravljanja delovne organizacije javno-pravni, ker nastajajo v tem okviru, ne glede na to, da učinkujejo tudi na civilno-pravne odnose. V dosedanjem razpravljanju smo izhajali iz take osnove.

Čedalje bolj pa je v razpravah za novi civilni kodeks občutiti drugo izhodišče. V okviru zvezne skupščine pripravlja posebna strokovna skupina skico prvega dela civilnega zakonika, v kateri le-ta izhaja iz pravic delovnih ljudi v združenem delu kot civilno-pravnih pravic (notranja samoupravna razmerja v delovni organizaciji). Po tem konceptu bi obsegale pravice delavcev (občanov) v združenem delu pravice do dela z družbenimi sredstvi, do odločanja o plodovih dela, pravice na osebni dohodek in samoorganiziranje. Pravica na samoorganiziranje, ki vključuje med drugim tudi odločanje o medsebojnih razmerjih na delu, bi predstavljala civilno-pravno sfero. Seveda bi tudi v novi ureditvi ostali še vedno pričujoči nekateri javno-pravni elementi, vendar pa ne bi bili več prevladujoči.

Po navedenem konceptu bi se polno uveljavljale pravice (in dolžnosti) delavcev kot premoženjsko-pravne pravice; izhajati bi seveda morale iz družbene lastnine na produkcijskih sredstvih in svobode združenega dela. V tem članku se ne moremo spuščati v razpravljanje o možnosti in pravilnosti nove koncepcije. V tej zvezi lahko le omenimo, da je npr. navedena koncepcija že nakazana v osnutku temeljnega zakona o sredstvih v organizacijah združenega dela (december 1969), o katerem tečejo razprave. Kolikor bi bila civilno-pravna koncepcija sprejeta, mandat dejansko ne bi bil več javno-pravni mandat delavcev članom organov upravljanja, temveč bi predstavljal pooblastilo za izvršitev določenih nalog v civilno-pravni sferi, s katerim bi delovna skupnost pooblastila iz svoje srede nekatere delavce, da opravljajo določene naloge (civilno-pravni mandat).

Razen kazenske odgovornosti, ki bi morala še naprej obstojati, bi preostala samo še civilno-pravna odgovornost s civilnopravnimi sankcijami za kršitev statuta oziroma statutarne pogodbe ter pooblastila za opravljanje oziroma izvršitev določenih nalog. Taka odgovornost članov organov upravljanja oziroma vsega organa bi seveda morala biti regulirana v civilnem kodeksu, skladno z novimi načeli civilnega prava.

Politična vloga oboroženih sil v nerazvitih državah

Uvod

Vojaško vmešavanje v politično življenje nerazvitih držav »tretjega sveta«¹ je danes že zelo očitno in, zdi se, tudi neizogibno dejstvo. Z redkimi izjemami je vojaška sila v teh državah med najpomembnejšimi dejavniki državne oblasti, čedalje bolj pogosto pa izključni temelj in izhodišče te oblasti. Zato se moramo čuditi, kako malo pozornosti se posveča temu pojavu in kako pomanjkljivo je resnično znanje o vzrokih in pogojenostih militarizma in vojaških diktatur v nerazvitem svetu in kako nepričakovani so vse bolj pogosti vojaški udari. Če se že o tem razpravlja, so analize površne, manjkajo temeljne sociološke in politološke evalvacije okoliščin vojaškega političnega nastopanja; predvsem pa ni komparativnega razsežja, ki bi pojavu dalo širši pomen in ga vezalo nasploh na nerazvitost kot tragično naličje sodobnega sveta in razvoj kot njegov imperativ tudi na »tretji svet« in posebno nanj. Posebno je presenetila razširitev vojaškega vmešavanja v politiko, ki je bila v zadnjem desetletju izredno nagla v Afriki.

Militarizem je bil znan in v družbenih vedah precej obravnavan pojav, vendar le v luči evropske zgodovinske izkušnje in le nekoliko se je razmišljalo tudi o »tradicionalnih« območjih vojaškega političnega delovanja, kakršno je bila Latinska Amerika.² Prav zaradi prostorske zoženosti gledanja na militarizem je prišlo do ozke konceptualizacije in s tem do velikih pomanjkljivosti v teoretični obrazložitvi. Moralo bi namreč biti jasno, da militarizem v »tretjem svetu« nima ne istega družbenega izhodišča ne političnih ciljev in ne istih pojavnih oblik, kot jih je imel evropski militarizem. Gre torej za nov pojav in prav to povzroča tudi nove težave v njegovi zgodovinski opredelitvi.

Prav gotovo pa smo še vedno obremenjeni s podobo militarizma, kakršna je nastala v danes razvitih državah, kjer se je militarizem po-

¹ »Tretji svet« — kot skupni imenovalac treh gospodarsko, družbeno in politično nerazvitih kontinentov, Latinske Amerike, Afrike in Azije (oziroma delov kontinentov) — je primeren izraz, ki posebno poudarja različnost tega sveta v primerjavi z razvitim kapitalističnim »prvim svetom« in »drugim« socialističnim svetom z izrazito posebnimi obeležji. Evfemistično imenujemo ta svet tudi »dežele v razvoju«, kar pa je seveda izraz brez pomena. Razvijajo se hitreje že razviti kot nerazviti.

² Tako razmišljanje je objavljeno v knjigi S. Južniča: »Latinska Amerika: Društvena struktura i politički sistemi«, Institut za medunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1968, str. 103—121.

javljal in ponekod še politično vpliva kot opora antidemokratskega avtoritarizma in reakcionarne politične diktature. Prav v obdobju pred II. svetovno vojno je poseganje vojaštva v politiko vsebovalo fašistično komponento v presnavljanju političnih sistemov in usmerjanju družbenih in političnih procesov.³ Posebno nas zavaja določeni paralelizem med vojaškimi političnimi posegi v tej zgodovinski paradigmi in danes v »tretjem svetu«, ki se lahko kaže predvsem v podobnih oblikah: gre namreč, kot pri vsakem militarizmu, za uporabo grobe sile, ki uporablja vojaštvo kot institucionalizirano strukturo. Premalo pa opažamo razliko v vsebini te intervencije in tudi v njegovem »ideološkem« opravili oziroma doktrini, posebno pa v sistemu, do katerega pripelje; zakaj eno in drugo je predvsem odvisno od docela različne stopnje razvoja države, v katerih se militarizem pojavlja kot temeljni politični instrument.

Prav z vzpostavitvijo te domneve, s čimer se poudarja celotna specifičnost nerazvitega sveta, se morda približujemo realni presoji vloge obojnih sil v političnem življenju držav »tretjega sveta«. S tem pridobimo novo perspektivo in razbijemo aprioristično shemo, ki navaja le k izključnemu iskanju konservativnosti in reakcionarnosti armade.

Mnogi so seveda, zavračajoč iz raznih razlogov shemo razvitih, lahko naredili nasprotno napako: napihovali so progresivnost vojaških intervencij. To se je lahko zgodilo posebno v luči že utrjenih drugih »shem«, kakršna je na primer tista, ki je izšla iz vloge nekaterih armad po 1. svetovni vojni v manj razvitih državah kot dejavnikov modernizacije.⁴ Armada se namreč v nerazvitih državah čedalje bolj kaže kot *edina resnično organizirana institucija*, »moderna«, ker posnema armade iz razvitih držav, in tako kot močan dejavnik modernizacije.

Kot je nujno prebiti shemo teorij o militarizmu in njegovi vlogi, ki se je oblikovala ob evropski zgodovinski izkušnji, je treba odpraviti tudi poenostavitve drugih vrst. Posebno bi nas lahko zavedle v zmoto zaradi izredne raznoterosti, ki vladajo v »tretjem svetu«. Posebno pa zato, ker nekatere izmed vlog vojaštva nimajo nikoli enostranskih posledic. V vsaki militarizirani družbi imajo vojaki privilegiran položaj in ne glede na cilje njihovega delovanja mora prav to imeti poseben nasledek. Univerzalizacija in posplošenje vojaškega političnega delovanja mora upoštevati vse to. Posebno pa moramo ločiti vlogo vojaštva z dolgo politično tradicijo (kot to velja za Latinsko Ameriko) in kratko (kot je v Afriki). Za Afriko je v analizi primernejše uporabiti izraz »nove države«, tako da bi bilo razločevanje nazorneje.⁵ In končno: vojaška intervencija je tudi v »tretjem svetu« lahko le prehodna rešitev in izhod za silo. Toda tudi prehodna obdobja vedno vplivajo na cilj, h kateremu naj bi vodila in peljala...

Domneve o zgodovinski pogojenosti vojaškega vmešavanja

Pri vsaki razlagi vzrokov, pomena in posledic vojaškega vmešavanja v politično življenje nerazvitih držav »tretjega sveta« mora biti izhodišče

³ Nekakšen vzorec tega militarizma sta še vedno Nemčija v I. svetovni vojni in Japonska v letih 1931–1945.

⁴ Tu gre predvsem za novo turško armado, ki jo je oblikoval Mustafa Kemal Atatürk.

⁵ Izraz »nova država« naj bi povedal, da gre za državne tvorbe, ki so nastale šele po II. svetovni vojni in predvsem v petdesetih letih ob močnem valu dekolonizacije. To so države, ki je njihova najbližja preteklost še vedno kolonialna.

analiza tistih specifičnih pogojev in okoliščin, ki tako vmešavanje omogočajo. Še več. Morda prav ti pogoji, ki izvirajo iz stanja nerazvitosti, tako vmešavanje narekujejo. Možna je torej hipoteza, da je politični nastop armade ne samo neizogiben, temveč nujen. Le tako se marsikdaj lahko ohranjajo krhke in šibke tvorbe, kakršne so zelo pogoste posebno »nove« države.

Predvsem je treba izhajati iz njihove splošne nerazvitosti. Gospodarstvo ima nizko proizvodno sposobnost. Vendar to niti ni edini vzrok težav, ki se strnejo v notranjem gospodarskem neravnovesju in njegovi mednarodni pogojenosti. Modernejše gospodarske panoge, ki naj bi bile zasnova moderne državnosti, so nastale v tesni povezanosti s produktivskimi kompleksi zunaj samih nerazvitih držav oziroma te panoge pogosto periferne položaj nerazvitih držav, kar izhaja iz neenakopravne mednarodne delitve dela. In to je navadno diktirala kolonialna metropola. Na drugi strani poteka večina gospodarske dejavnosti v okviru primitivne proizvodnje; to je naturalno gospodarstvo, ki niti v mejah nerazvite države same ni pritegnjeno v modernejše gospodarske tokove.

Tu gre torej za tako imenovano dihotomijo, ki ima za nerazvite države pomembno posledico v *dvojnosti družbenogospodarskih struktur*. Okoli relativno modernega gospodarstva se oblikuje specifična družba kapitalističnega tipa. V primitivnem gospodarstvu pa se še ni oblikovala razredna družba. Ta družbena neizdiferenciranost je seveda znamenje nerazvitosti. Vse te strukture so neusklajene in brez prave povezanosti. Zato nam mnoge nerazvite države kažejo podobo nekakšnega mehaničnega zbira osamljenih in nepovezanih skupin.

V mnogih »novih« državah se gospodarski razdrobljenosti pridružuje kot dejavnik močno pomanjkljive integracije še razcepljenost na različne in raznotere etnične, lingvistične in verske skupnosti. Tribalizem ali obstoj in obstojnost plemenskih skupnosti, ki nimajo prav *nobenega občutka celote* v »novi« državi (ki je največkrat nastala znotraj popolnoma umetnih kolonialnih meja), predstavlja izrazito centrifugalno silo. Tako je stanje nehomogenosti močno potencirano in obvladovanje takih, v jedru popolnoma umetnih tvorb je možno samo s trajnim nasiljem, ki ga »nove« države izvajajo na različne načine, najbolj učinkovito pa s pomočjo vojske.

Problemi politične nerazvitosti vsekakor izvirajo iz gospodarske in družbene nerazvitosti, vendar imajo tudi posebna obeležja. *Politične institucije so praviloma »uvoz«* iz razvitega sveta, kjer so se zgodovinsko oblikovale (bodisi da gre za državne ustanove ali pa druge prvine političnega sistema) in so potem mehanično cepljene na popolnoma neprijetno družbeno bazo. Niso torej organsko zrasle iz družbenega tkiva samih nerazvitih držav in v marsičem nekako visijo v zraku.

Politične institucije take vrste so nujno *nestabilne*. Prav tako so *nepopolne*, kajti pred njimi je še dolgo obdobje usklajevanja z družbeno stvarnostjo dežele. Te šibke in posebno v »novih« državah skrajno fragmentirane ustanove nimajo za večino prebivalstva nobenega pomena. Tako tudi politične stranke ostajajo najpogosteje formalno kot nekakšno absurdno »dopolnilo« izredno šibkih demokratičnih tradicij. Posebno pa je pri »novih« državah celotna politična zgradba nedograjena, ker se še ni razvila v mnogih takih državah niti učinkovita državna birokracija.

Logično je in razumljivo, da se taka zgradba lahko vzdržuje le z nasiljem. Končno pa lahko tudi rečemo, da je *politično nasilje* posebna

dediščina koloniziranih družb in te so, posebno v Afriki in Aziji, še do nedavna obstajale. Prav ta dediščina kaže trajnost in tu je mesto oboroženih sil kot nekakšnega substituta kolonialne vladavine lahko izredno pomembno. Nasilje je, skorajda bi lahko rekli, nekakšna priznana prvina sistema, medtem ko lomljivost državnih struktur sama po sebi determinira pojav militarizma in militarizacije politike.

Vladajoči sloji in mesto oficirjev med njimi

Drugo področje analize, ki naj bi nam pomagalo razjasniti vlogo oboroženih sil v političnem življenju, je vsekakor v razčlenitvi družbenih nosilcev politične oblasti. Tu moramo predvsem poudariti, da nikakor ni mogoče posplošiti situacije v izredno različnih državah »tretjega sveta«. Med njimi so mnoge latinskoameriške že prehodile dober del poti k nacionalni integraciji in končni stabilizaciji kapitalističnega družbenega reda. Mnoge med afriškimi pa so še družbe, v katere še ni prodrla razredna polarizacija kapitalizma. V takih bi morda, zato da bi jih analizirali, lahko poenostavljeno razdelili družbo na »elite« in »množico« prebivalstva, in to velja za pretežno število držav južno od Sahare.

Nad vse pomembno je poudariti, da je prav v teh državah kolonialna uprava predala oblast elitam. K le-tem štejemo tako državno birokracijo kakor aparat političnih strank, posebno pa je pomembno, da so del te elite, in to pomemben del, oficirji. Kadar je bil prevzem oblasti nadaljevanje oboroženega protikolonialnega boja, kakor npr. v Alžiriji, sta se obe eliti prepletali. Drugod, tj. v večini »novih« držav, ki so si neodvisnost pridobile v »paradni obliki prevzema in predaje« oblasti, je kombinacija manj očitna in tu kaže iskati posebne razloge za državne udare; s katerimi oficirji uveljavljajo tudi svoje pripadništvo politični eliti.

V analizi družbenega položaja elit moramo posebej poudariti, da je ta družbeni sloj popolnoma odvisen od politike. Tu je edini prostor uveljavljanja in edino izhodišče, da se ohrani prednost evropeiziranega življenja in definitivnega distanciranja od primitivnosti »množice«. Posebno je to pomembno v tistih »novih« državah, kjer ni pomembnejše domače buržoazije, ki bi njen družbeni položaj bil zakoreninjen v gospodarskih pozicijah; močno je omejena zasebna lastnina pomembnejših proizvodnih sredstev pri domačinih, čeprav ne gre popolnoma prezreti obstoja kompradorske buržoazije. Funkcije kapitalističnega razreda v sistemu — ki je povsod v teh državah v svojih zasnovah in izhodiščih kljub vsemu le kapitalističen — so v kapitalističnem družbenogospodarskem kompleksu nekdanjih metropol in celo, lahko bi rekli, v kapitalizmu kot mednarodnem sistemu.

Prav zaradi tega družbenega »vacuuma« je položaj *buržoazije javnih funkcij*⁶ izredno pomemben. Prav tako moremo povedati, da je njena plastičnost zelo izrazita in da je jasna sorazmerna avtonomnost njene družbene pozicije. Je pa ta sloj izredno važna točka, morda lahko rečemo kristalizacijska točka družbenega razslojevanja.

Vendar se tudi ta sloj zaradi izrednih prednosti, ki izvirajo iz monopola na dobro plačane državne službe, že v mnogih državah kruši. »Raz-

⁶ Izraz je prvi uporabil René Dumont. Mamadou Dia imenuje ta sloj »buržoazija, ki je najbližje mandarinom«.

redni« konflikt je tu torej nekakšna sublimacija in marsikdaj je na prvi pogled videti, ko da gre za konflikt med generacijami. Večji del elit je namreč nastal v obdobju protikolonialnega boja in pripada generaciji, ki je pridobila neodvisnost. Oficirji so praviloma v elito »vstopili« šele v obdobju neodvisnosti. Ta čas so se »stari« korumpirali znotraj demokratično nekontrolirane oblasti in tudi ni dvoma, da ima »nova elita« prav, ko trdi, da je njihova sposobnost dvomljiva. Niso rešeni problemi, ki so zastavljeni kot programska načela gibanj za neodvisnost, obljube »elite«, dane množicam, niso realizirane. (Vprašanje je seveda, ali jih je bilo sploh mogoče uresničiti...)

Svoje politične ambicije torej skušajo oficirji prikazati kot korekcijo napak »stare garde«. V svoji akciji imajo prednosti, ki jih daje armada kot edina učinkovita organizacija, in to je ena temeljnih obrazložitev vojaških udarov v Afriki. Do njih prihaja, kadar določeni paralelizem resnične politične moči med državno birokracijo in partijskimi aparati na eni strani ter oboroženimi silami na drugi strani ni več notranje uravnovešen. Tipičen tak primer je bil državni udar v Gani, s katerim se je začela prava serija podobnih, uspešnih in neuspešnih, vojaških pučev.

Tragično je to, da so ljudje iz »mlajše« generacije, nestrpni in neučakani, praviloma še dlje od ljudskih množic, kot je generacija, ki je bila boj za neodvisnost. Njene politične napake so praviloma večje, ta »naj-novejša elita«, ki je skoraj identična z vojaškimi posegi v politiko, se hitreje demoralizira, drobi in bori naprej med seboj za položaje. Skoraj ni primera, kjer se »grehi« stare generacije ne bi pojavljali v novih oblikah. Mlajša generacija, ki ima oporo v mladih oficirjih, je poprečno bolj izobrazena, vendar tudi bolj tehnokratsko razpoložena, manj pripravljena za demokratične rešitve in tako tudi družbeno bolj ekskluzivna.

Izobrazena »elita« v deželah v razvoju pa ima še neko pomembno razsežnost svoje eksistence, ki je polna notranjih protislovij. Nerazvitost in težave razvoja, ponekod opazno »pomanjkanje« razvoja, ustvarjajo izredne notranje napetosti: v gospodarstvu, v družbenih odnosih in v politiki. To je prava drama, ki posebno jasno odseva v vrstah intelektualne elite: med željo po spremembah, kar je razvoj v pravem pomenu besede, in mnogoštevilnimi mentalnimi zadržki in pridržki, ali naj se sprejmejo posledice tega razvoja in plača zanj nujna zgodovinska cena. Intelektualne elite so se znašle v precepu vsesplošne apatičnosti, bede in revščine preobremenjenih množic in svoje lastne družbene pozicije nad to bedno apatično množico in na njen račun.

Tako so intelektualne elite na eni strani brez dvoma posredovalke in nosilke idej modernizacije in razvoja, na drugi strani pa vezane na svoje družbene privilegije in prednosti, ki so velikokrat del privilegijev in prednosti vladajočih slojev nasploh. To drugo jih veže na obstoječe stanje, kajti spremembe bi lahko pomenile ne le modernizacijo gospodarstva, ampak tudi drugačno razdelitev dohodka.

Značaj oboroženih sil v nerazvitih državah

Analiza značaja oboroženih sil v nerazvitem svetu v luči njihovega posebnega družbenega položaja je pomembna, če hočemo razumeti njihovo vraščenost v političnem sistemu. Tu pa je treba omeniti še nekatere druge elemente. Praviloma vojska nima nobenega pomena kot dejavnik narodne obrambe pred »zunanji« sovražniki. Seveda so izjeme, vendar

so tudi te izjeme take v omejenem smislu. Končno je suverenost posebno »novih« držav že tako in tako v tolikšni meri okrnjena zaradi neokolonialističnega dejavnika, da njena obramba nima pravega pomena. Za ponazorilo so nam lahko, na primer nekdanje francoske kolonije, zdaj formalno suverene države v Zahodni in Centralni Afriki. Prav tako je v tem pogledu v marsičem značilen primer Latinske Amerike; z izjemo Kube seveda.

Ta objektivni položaj je tudi vzrok, da ni tolikšne potrebe po profesionalizaciji armade kot učinkovite vojaške sile v strogem pomenu besede. Vojaštvo je, če obstaja, že ob takem stanju stvari usmerjeno k dejavnosti znotraj državne oblikovane enote. Taka funkcija postane lahko, ko dobi obeležje trajnosti, končna določitev mesta in položaja oboroženih sil znotraj političnih institucij. Oblikuje se posebna *tradicija*, ki ima kot to velja za Latinsko Ameriko, svoje korenine celo v španski zgodovinski dediščini, tj. v okviru splošnih vrednosti, ki jih je španska kolonizacija vsadila, še preden je pred skoraj 150 leti večina latinsko-ameriških držav dobila neodvisnost.

Poleg omejene tradicije je tu tudi poseben družbeni položaj in celo nekakšen prestiž vojske. Vojaška služba je bila na primer v mnogih latinskoameriških državah privlačna za sposobne in ambiciozne.⁷ V razmerah zelo nizke stopnje družbene gibljivosti, ki jo je narekovala arhaična okostenelost celotne družbene strukture in dejstvo, da je gospodarske pozicije pogosto uzurpiral tuji kapitalist, je služba v vojski bila pomembna pot k družbenemu vzponu.

Posebno važno pa je razumeti položaj oboroženih sil v luči njihovega nastajanja. Vloge oboroženih sil v nerazvitih državah ni mogoče razumeti, ne da bi analizirali *vpliv zunanjih dejavnikov*, ki se prek armade posebno močno uveljavljajo. Nekdanje kolonialne metropole so si skušale zagotoviti svoj nadaljnji vpliv in tudi politično nadzorstvo ravno prek armade; vse velike sile pa, ki skušajo ta vpliv uveljaviti včasih tudi v rivalstvu proti nekdanjim metropolam, pa posvečajo posebno pozornost prav vojski v nerazvitih državah. Neokolonializem torej vidi v oboroženih silah — in to lahko rečemo tudi za take armade, kot so latinsko-ameriške — najprimernejši kanal za svoje delovanje, in to je razumljivo spričo osrednje politične pozicije, ki jo imajo oborožene sile v nerazvitih državah.

Nikakor ne smemo pozabiti, da ima armada posebno v »novih« državah še vedno znamenja kolonialnega časa. Zametki oboroženih sil so nastali in se izurili prav v varstvu kolonialne uprave oziroma v neposredni odvisnosti od armad kolonialnih metropol. Tudi v državah, ki so že dlje časa neodvisne, je čutiti, da je bil vpliv prek urjenja in uvajanja moderne vojaške tehnike pomemben.⁸ To je posebno razumljivo, če vemo, da oborožene sile velike večine nerazvitih držav nimajo svoje lastne vojaške tradicije. V nekaterih »novih« državah je vojska praktično v vsem popolnoma odvisna od nekdanje metropole. Med temi državami so na-

⁷ To ni bilo nepomembno tudi pri imperialni Nemčiji in Japonski, ki sta nam bolj znani.

⁸ Če pogledamo nekatere konkretne primere, opazimo v Indoneziji vpliv kolonialne holandske in okupacijske japonske vojske. V Latinski Ameriki je še vedno opaziti francoski in nemški vpliv, ki ga danes izredno močno prekriva vpliv Združenih držav Amerike. Danes se vplivi močno razlikujejo; v Somaliji in v nekaterih arabskih državah je vse večji sovjetski vpliv itd.

ravnost absurdni primeri take odvisnosti nekdanje zahodnoafriške francoske kolonije.

Zato ni nič čudnega, da je v dekoloniziranih »novih« državah močno zakoreninjeno mnenje, da so armade ostanek kolonialne preteklosti. Prav tako še vedno traja njihova funkcija, kakršna je bila v kolonialnem obdobju. Kolonialna uprava je oborožene sile vzpostavila zato, da je »mirila« notranjost in dušila »nemire« v mestih.⁹ Kolonialna oblast je prav tako izredno spretno izkoriščala sovraštvo med plemeni v svoji vojaški politiki. Pazila je na to, da je novačila vojake iz manjših plemen, ki so bila manj nevarna, in podobno.¹⁰

»Afrikanizacija« je bila v taki vojski zelo počasna. Šlo je seveda za »afrikanizacijo« oficirskega kadra, navadni vojaki so bili tako vedno Afrikanci. Ob času, ko je npr. Nigerija dobila neodvisnost, je bilo le 25 % oficirjev Afrikancev, v Gani le 10 %, v Vzhodni Afriki še manj.¹¹ Take armade dolgo niso bile sploh vgrajene v neodvisno afriško državnost in so bile v nekem določenem smislu celo nekakšna njena protiutež.

Med najbolj tragična dogajanja je škrti upor kolonialno izurjene armade 1964 (januarja) v Tanzaniji, Ugandi in Keniji, potem ko so te države že dobile politično neodvisnost. Poklicali so britanske čete, ki so kot »pomoč« novim državam upor zatrle.

Obnašanje kongovskih oboroženih sil (»Armée Nationale Congolaise«, A. N. C.) takoj potem, ko se je Kongo otrešal odvisnosti od Belgije in se je začela državljanska vojna, je v marsičem zarisalo v zavest Afričanov dokaj temno podobo vojaštva in njihovo negativno vlogo. (Posebno med 1960 in 1964.) Surovost in nečloveškost sta še pripomogli, da se ustvari negativni stereotip.

Vloge oboroženih sil v političnem sistemu

Razlogi, zaradi katerih je vojaški poklic v nerazvitih državah »tretjega sveta« postal političen, so samo delna obrazložitev za stvarno vmešavanje oboroženih sil v politično življenje. Intervencija oboroženih sil je resnično nekakšna premostitev v lomljivih in nerazvitih političnih sistemih, ki naj bi pripomogla h *krepitevi države* in njeni *modernizaciji*, ob predpostavki, da je vojska edina moderna in učinkovita organizacija v splošni zaostalosti.

a) Armada in politično nadzorstvo

Nedograjenost in nepopolnost državnosti nerazvitih držav, posebno pa »novih« držav, je vzrok skoraj »institucionalizirane« nestabilnosti. Oblast je pravzaprav šibka v svoji »civilni« obliki, manjka pa ji vsakršen

⁹ Kolonialna oblast je uporabljala vojsko, oziroma vojake, ki jih je rekrutirala v eni koloniji, za represijo drugi. Slavni general gibanja Mau Mau China iz Kenije v svoji avtobiografiji pripoveduje, kako je bil kot vojak kenijskih »King's African Rifles« poslan v taki misiji v Ugando.

¹⁰ Ko je postala, na primer, Kenija 1963 neodvisna, je stranka KANU, ki je kot večinska oblikovala vlado, imela največ podpore pri plemenih Kikuyu in Luo. To sta največji plemeni v Keniji. Bili pa sta izredno slabo zastopani v vojski. Seveda ni bilo tako samo v Keniji.

¹¹ James S. Coleman and Belmond Price, Jr., »The Role of the Military in Sub-Saharan Africa«, v zborniku, ki ga je uredil John J. Johnson. »The Role of the Military in Underdeveloped Countries«, Princeton 1962, str. 370—1.

pomembnejši družbeni konsenz in seveda tudi demokratična ali kaka druga legalizacija. Oblasti in političnih ustanov sploh ni mogoče uskladiti z deklariranimi ustavnimi normami, ki so praviloma povzete iz pisanih ustavnih aktov razvitih buržoaznih parlamentarnih demokracij, še manj pa jih je mogoče obvladovati po tej poti. In tako se tudi tu kaže organizirano nasilje kot edini izhod. Oborožene sile imajo skoraj monopol na tako nasilje.

Vojska tudi praviloma ni pod nadzorstvom »civilnih« oblastí. Te so namreč tudi v tem pogledu preveč šibke. Tako imajo oborožene sile nekakšno posebno družbeno pozicijo, kar je prav jasno videti v Latinski Ameriki. Tu vojska pogosto nastopa kot politična stranka v okoliščinah obče šibkosti v političnem organiziranju in hkrati kot okupacijska armada na tleh svoje lastne države. Posebno vlogo ima v obdobjih okrepljenega razrednega boja. S svojim političnim nadzorstvom vzdržuje bazične premice sistema, ki bi bil lahko v celoti zrušen, tako kot se je to zgodilo na Kubi, takrat ko vladajoči sloji ne morejo najti političnega kompromisa zaradi razjedajoče korupcije, osebnih rivalstev in nevarnosti socialne revolucije.

Precej drugačen je seveda v manj razvitih območjih, kjer se, kot smo videli, še niso jasno izoblikovali kapitalistični razredi. Vloga armade postane toliko bolj neodvisna, kolikor manj je neposredno povezana s konkretnimi interesi izrazitih vladajočih razredov, kakršna je aristokracija in v Latinski Ameriki tudi že industrijska in finančna buržoazija. Posebno je sprememba očitna v primerih, ko je vojska z mladimi oficirji razbila arhaične okvire sistema, katerega je obvladovala aristokracija z verskimi vrhovi, tesno vezana na tuje interese, kot je bilo v Egiptu in potem v celi vrsti arabskih držav.¹²

b) Zagotavljanje državne enotnosti in nacionalne graditve

Državnost je v večini držav nerazvitega sveta nepopolna, in to ne samo zaradi nepopolne suverenosti. Ta državnost je skorajda praviloma nastala v mejah, ki so umetne: kot smo videli, ne zajemajo gospodarskih in družbenih celot, včasih pa take celote ločujejo. Armada v teh državah s svojim obstojem nekako pravzaprav označuje nekakšno »nacionalno identiteto« v takih okoliščinah in, zdi se logično, naj bi pravzaprav to znotraj vzpostavljenih meja uveljavila. Tako se ravno obstoj armade razlaga tudi kot nekakšno formalno znamenje suverene državnosti.

Skorajda splošno veljavno prepričanje v takih državah, da je nujno čimprej znotraj državnih meja zgraditi tisto integracijsko vsebino, ki ji pravimo narod ali nacija, daje omenjeni nalogi armade nekakšno konkretnost. Narod se namreč v številnih, posebno »novih« državah še ni izoblikoval in državna oblast je prepričana, da mora procese, ki bi pripeljali k oblikovanju naroda, z vsemi sredstvi pospešiti. Dovršitev tega procesa se zdi ideal, ki brez njega sploh ni mogoče zagotoviti obstojnosti države. Vojska se tako pojavlja ne samo kot sila, ki naj bi branila geografsko določeno ozemlje, ampak naj bi postala eno od temeljnih izhodišč za graditev naroda. Vojaštvo naj bi se novačilo iz vseh hetero-

¹² Natančnejše označitve vojaško reformističnih režimov in analiza njihove politične usmeritve so navedene v knjigi S. Južniča »Socializem in države v razvoju«, »Komunist«, Ljubljana 1969, str. 35–42.

genih družbenih enot »nove« države in tako tudi bilo dejavnik »niveлизacije«.

Prav zanimivo je, kako zelo je razširjeno prepričanje, da je armada sposobna opravljati to nalogo, ki se prav po tej poti seveda izredno poenostavlja v zavestnem ali prikritem neznanju o kompleksnosti procesov, ki peljejo k nastanku naroda. Menijo, da je armada po svojem bistvu nekakšen depozitar patriotizma in tako primeren kanal, po katerem se bodo uveljavili tako narodna zavest kakor občutki skupne pripadnosti.¹³ V »novih« državah, kjer je pogosto poglavitna ovira za večjo enotnost obstoj velikega števila plemen, menijo, da lahko edino vojska premaga občutke ozke plemenske pripadnosti. Tako naj bi bila vojska tudi poglavitno orodje proti plemenskemu separatizmu. V Nigeriji se je to zgodilo v krvavi vojni, ki je bila hkrati eden največjih genocidov našega časa: uničevanje naroda Ibo, ki se je ločil v posebno državo Biafra.

Sposobnost armade kot graditelja naroda je, tako mislijo, nekako neločljiva sestavina strukture oboroženih sil. To je najpogostejše najbolj moderna organizacija. Tudi mobilnost je drugačna kot v sami »družbi«; sposobnost je lahko dejavnik napredovanja. Taka zgodovinska vloga armade je bila potrjena na Japonskem, kjer je bila v marsičem dejavnik modernizacije znotraj prevladujočega fevdalnega ustroja države. Prav tako je v Turčiji za časa »kemalistične revolucije« armada imela vlogo ne samo dejavnika modernizacije, ampak tudi poglavitne sile v buržoazni revoluciji, ki je vzpostavila na Turškem izhodišča za kapitalistični družbeni red.

c) Oborožene sile na oblasti

Ni dvoma, da lahko najdemo še mnoge druge bolj ali manj objektivne razloge za obstoj oboroženih sil in za različne vloge, ki naj bi jih opravljale v raztrganem družbenem in političnem tkivu nerazvitih držav. Ne smemo pa pozabiti, da je cena za njihov obstoj izredno velika in da je včasih vojska za šibka gospodarstva teh držav neznosno breme. Armada izsili vsakič večja proračunska sredstva, kar pospešuje njen razmah in hkrati ustvarja privilegiran materialni položaj oficirskega kadra. Tako se oblikujejo kastni interesi in psihologija.

Kljub temu pa kaže zgodovinsko ovrednotenje in analiza sodobnih posegov oboroženih sil v politiko, kako izredno omejene so možne vloge oboroženih sil v procesu razvoja. Politika vojaških vlad je v jedru pragmatična, te vlade sicer uporabljajo besednjak učinkovitosti in racionalnosti, vendar je posebno v »novih« državah jasno, da so oficirji za oblast slabo pripravljeni. V trhljih političnih strukturah je z monopolom na silo, ki ga imajo oborožene sile, mnogo lažje oblast zavzeti kot pa uveljaviti politiko razvoja, s katero vojaške intervencije praviloma opravičujejo.

Tudi za dežele, kjer je zgodovina vojaških intervencij dolga, tako kot v Latinski Ameriki, in vojska za oblast tudi »tehnično« bolje pripravljena, je značilna imobilnost vojaških vlad. Vojaške vlade vzdržujejo nekakšno družbeno ravnotežje, vendar ob tem zaostrejujejo razredni boj,

¹³ Ne gre prezreti nekaterih konkretnih zgodovinskih situacij, ko je res bilo tako. V Boliviji, na primer, je v vojni za Chaco (1932—1935) med Bolivijo in Paragvajem prišlo do prvega resnično občega stika med raznorodnimi nacionalno neintegriranimi segmenti prebivalstva. (Glej: S. Južnič, »Bolivija«, Institut za mednarodno politiko i privredu, Beograd, 1963, str. 39—40.)

ker je njihov nastop sam po sebi funkcija varstva temeljnih elementov sistema, v katerem je razporeditev razredne moči že vzpostavljena na temelju kapitalističnega družbenega reda.

Vojaštvo že nekako po svoji naravi *ni zmožno pridobiti si množične opore v ljudstvu za svoje vladanje*. Prebivalstvo je nezaupljivo do vojaštva, ki ima kot organizacija v »novih« državah stigmo kolonialne vloge, v Latinski Ameriki pa dolgoletno prakso intervencije v korist vladajočih razredov. Prav tako se dokaj naglo spremeni v nasprotje tega, kar o sebi zatrjuje, namreč o »čistosti« in o nekupljivosti armade.

Veliko je alternativ, ki se zastavljajo oboroženim silam na oblasti. Prva nuja je zlomiti opozicijo, uničiti stvarne in močne centre nasprotovanja. To je že uvod v politično represijo, ne glede na zastavljene cilje. Drugo je problem »normalizacije« oblasti po vojaški vladi, zakaj praviloma se vsak vojaški udar razglša za »prehodno« obdobje k novi »politični sintezi« z demokratično vsebino, ki naj bi bila tudi cilj vojaškega vmešavanja. Problem vrnitve oblasti iz vojaških vrst nazaj v vsaj formalno civilne in demokratično izvoljene institucije pa postane včeraj nerešljiv. Značilen je, na primer, primer Burme.

Sklep

Popolnoma nemogoče je na omejenem prostoru podati celotno analizo vloge oboroženih sil v nerazvitih državah »tretjega sveta«. Še težje je spuščati se v dokončno oceno zaradi izredno velike raznoterosti in zelo skromnih elementov za primerjavo, kar bi lahko bilo izhodišče za posplošitev. Vojaško vmešavanje v politični proces je vsekakor v teh državah pogojeno z njihovo nerazvitostjo in ima pečat te nerazvitosti. Prav tako pa je rezultanta neenakopravnega položaja nerazvitih držav v mednarodni skupnosti, ki ga ponekod oborožene sile posredno ali neposredno kot dejavnik neokolonialističnega vmešavanja še bolj uveljavljajo. Na drugi strani pa obstajajo tudi oborožene sile, ki imajo popolnoma drugačno vlogo, in to marsikdaj prav utemeljitelja resnične suverenosti, kot to velja za mnoge arabske države in zelo določeno za Egipt.

Cedalje bolj poudarjena vloga v graditvi moderne države in nacije, prav tako v luči konkretnih primerov, kaže na izredno različne situacije. Ponekod ni dvoma, da je ta vloga pomembna, drugod pa je lahko le krinka za prikrivanje kastnih interesov in privilegiranega položaja. Tudi pomen vojske pri oblikovanju družbe nerazvitih držav je različen. V mnogih primerih je prav vojska dejavnik, ki ohranja obstoječe družbene odnose in varuje zgodovinsko nakopičene prednosti vladajočih razredov. Drugod — in med take države je treba spet šteti mnoge arabske države — vojska ni našla svojega interesa v obstoječem družbenem stanju, razbila ga je s svojimi reformami in skuša uveljaviti elemente socializma, ki navadno pomenijo *graditev državnokapitalističnih struktur*.

Ta raznolikost pa bo v prihodnje verjetno še večja. In, kot kaže, bo vmešavanje vojaštva v politiko v nerazvitih državah v tej prihodnosti čedalje močnejše.

DVOJE IZHODIŠČ ZA DRUŽBENO SAMOZAŠČITO

Celotne teze o družbeni samozaščiti, ki sta jih pripravila ustrezna odbora zbora narodov in družbenopolitičnega zbora zvezne skupščine, preveva zaupanje v delovnega človeka. Le-ta naj bolj poskrbi za svojo varnost, pa naj gre za njegovo osebo, za njegovo in družbeno premoženje ali pa za skupnost, ki jo sam upravlja. Izhodiščno načelo tez je, da osebna in družbena varnost ne moreta biti samo naloga strokovnih služb, temveč je učinkovita zaščita pred družbeno škodljivimi dejanji stvar vsakega občana in vseh družbenih dejavnikov.

Ta temeljna misel je zapisana že v uvodnem delu tez. Naša skupnost se razvija na samoupravnih in demokratičnih temeljih in vedno bolj zaupa skrb za osnovne družbene posle delovnemu človeku in njegovim samoupravnim asociacijam, je rečeno v tezah. Obramba neodvisnosti, svoboščin in pravic državljanov, zaščita življenj in premoženja so stvari, ki naj zanje skrbi vsak posameznik in družba v celoti in se mora v družbeni praksi uresničevati kot pravica in dolžnost vsakega delovnega človeka in vseh družbenih dejavnikov, od delovne organizacije in njenih samoupravnih organov, družbenopolitičnih skupnosti, vzgojno izobraževalnih ustanov, tiska in drugih sredstev javnega obveščanja do družbenopolitičnih organizacij in seveda tudi državnih organov in strokovnih služb.

Ni da bi zdaj na šrioko razlagali teze o družbeni samozaščiti. Gre namreč za njihovo izhodiščno misel, ki preveva vsa njena poglavja. Pri kriminaliteti je, na primer, poudarjena misel, da je preventivna in represivna aktivnost strokovnih organov samo del splošne družbene aktivnosti na tem področju. Njeno »preprečevanje mora biti stalna skrb vseh delovnih ljudi, njihovih samoupravnih asociacij in drugih družbenopolitičnih in državnih dejavnikov«. Glede javnega reda in miru je rečeno, da v javnosti še prevladuje pojmovanje, po katerem je vzdrževanje javnega reda in miru izključno naloga organov za notranje zadeve. Od tod tudi pojavi pasivnega odnosa občanov, organov in organizacij do posameznih primerov kršitve javnega reda in miru ter premajhna pomoč pooblaščenim uradnim osebam. In spet ugotavljamo, da je za učinkovitejši boj proti kršitvam družbenih norm nujna širša podpora in udeležba vseh družbenih dejavnikov in občanov, tako pri odpravljanju vzrokov za take kršitve kot tudi pri odpravljanju posledic takega ravnanja.

Posebno poglavje je posvečeno družbeni varnosti. Zaradi svojega geografskega položaja, značaja družbenega sistema, dosledne politike neuvrščeniosti in nevmešavanja v notranje zadeve drugih držav je Jugoslavija objekt intenzivnega zanimanja in napadov tujih obveščevalnih

služb in drugih reakcionarnih ter sovražnih organizacij iz tujine. Proti naši državi je uperjena tudi intenzivna sovražna propaganda, katere namen je vplivati na posameznike in širše sloje ter povzročati politično varnostne probleme. Srečujemo pa se tudi s tako imenovano indoktrinacijo različnih oblik in metod. V tezah je dalje, ugotovitev, da se »v našem notranjem demokratičnem razvoju javljajo protislovja, ki povzročajo odpore razvoju socialistične družbe in reproducirajo se elementi, ki poskušajo s kontrarevolucionarnih in protisocialističnih pozicij zavreti in preusmeriti osnovne tokove družbenega razvoja«. Družbena varnost dobiva v pogojih odprtosti države do tujine in nadaljnega poglobljanja pozitivnih procesov v tej smeri novo dimenzijo in še večji pomen.

Vse to narekuje, da je treba za učinkovitejšo zaščito samoupravnega sistema in splošne varnosti obdelati nekaj vprašanj. V tezah je nato podrobno razloženo, kako je treba razvijati varnostno kulturo občanov, kako varovati bratstvo, enotnost in enakopravnost narodov Jugoslavije, kako je s tujskim prometom in zaščito naših državljanov, ki potujejo v tujino in tam živijo, kako varovati tajnost v samoupravnih in drugih organizacijah in kako je z zaščito objektov, kako z uvozom in razpečevanjem tujega tiska. Posebej so obdelana še nekatera druga področja, na primer, varnost prometa, prijava in odjava bivališča, nošenje orožja, transport streliva in eksploziva, zaščita pred požari in podobno.

Izhodiščna misel pa je posebej oblikovana v predzadnjem poglavju tez, v katerem je rečeno, da je občan kot nosilec samoupravnih pravic in obveznosti poglavitni subjekt v zaščiti družbene varnosti. Od tod je izpeljana vloga krajevnih skupnosti, delovnih organizacij, družbenopolitičnih skupnosti in organizacij, sredstev javnega obveščanja, šol in drugih vzgojno izobraževalnih ustanov, poravnalnih svetov, znanstveno raziskovalnih ustanov itd.

Na podlagi takega izhodišča je konzistentno opredeljena tudi vloga strokovnih organov, ki prispevajo k razvoju in organiziranju samozaščite z obveščanjem in dajanjem določene strokovne pomoči.

Naj znova ponovimo izhodiščno misel: vera in zaupanje v občana in delovnega človeka ter njegove organizacije, ki naj ob strokovni pomoči poskrbe za svojo varnost in varnost vse skupnosti.

Teze o družbeni samozaščiti pa so res šele teze in bodo v javni razpravi prav gotovo še dopolnjene na podlagi izkušenj, ki smo si jih delovni ljudje in občani doslej pridobili v boju proti družbeno škodljivim dejanjem, zlasti glede tega, kako jih preprečevati, kako v svobodni razpravi razčiščevati sporne zadeve in jih sporazumno urejati, ker s tem tudi zmanjšujemo možnost, da bi sovražnik ribaril v kalnem.

Sredi aprila pa sta nam zvezni sekretar za notranje zadeve Radovan Stijačić in general podpolkovnik Ivan Mišković v intervjuju, ki sta ga dala novinarjema Tanjuga, naslikala podobo sovražnega delovanja v Jugoslaviji, ob kateri se kaže še posebej zamisliti. Poglavitna ugotovitev, ki jo opirata na delo varnostne službe, je, da je sovražnik na najrazličnejše načine okrepil svoje delovanje, ki je »sestavni del globalne politike nekaterih velikih sil in ki se v praksi kaže na raznih delih sveta, ožje pa tudi na tem našem prostoru«. Gre za organizirano sovražno dejavnost, ki izhaja — kot pravita — »iz koncepcije in strategije tako imenovane specialne vojne, psihološkega pritiska in politične subverzije; povezanost notranjega z zunanjim sovražnikom pa je prav logična po-

sledica te koncepcije in nekaterih ambicioznih načrtov proti temu prostoru».

Čeprav je o tem pisano že v prejšnji številki »Teorije in prakse«, se vendarle odpirajo še nekatera vprašanja, na katera bi veljalo odgovoriti.

Če drži trditev, ta pa temelji na delu varnostnih organov, da je sovražnik že tako razvejal svojo dejavnost v Jugoslaviji, da postajajo ljudje subjekti njegove dejavnosti, ne da bi se tega zavedali, potem se človek vpraša, zakaj sovražnikov vendar ne polove, postavijo pred sodišče, izženejo ali jim povedo, da so pri nas nezaželeni? Nepoučen človek si lahko le misli, da so jim že tik za petami in da bomo torej vsak čas zvedeli, kdo so ti ljudje. Če pa primerja tisto peščico zadnje čase odkritih proti dvajsetim milijonom Jugoslovanov, potem bo vsak pošten človek lahko še naprej v miru spal.

Toda, temu ni tako! Iz intervjuja smo izvedeli, da moramo bedeti in paziti, da sami ne bi postali sovražnikovo orodje, kajti »sovražnik se v specialni vojni prilagaja novim razmeram, deluje psihološko in preračunano na ustvarjanje somišljenikov, sodobne 'pete kolone', skuša izzivati notranje konfrontacije in razbijati enotnost. Njegovo delo se kaže v predimenzioniranem in izkrivljenem razlaganju notranjih problemov, trosi razne dezinformacije« itd., itd.

Tako pridemo na silno delikatno področje, kajti takoj se postavi vprašanje, kdo pa bo tisti razsodnik, ki bo brezprizivno določil, kaj je informacija in kaj dezinformacija, kaj je predimenzionirano in izkrivljeno razlaganje notranjih problemov in kaj to ni? Po tej logiki je lahko proglašen za sovražnika ali vsaj za njegovo orodje vsak, brž ko odpre določen problem, ki komu ni po godu. Zadeva pa utegne postati celo hujša, kajti sovražnik se »v specialni vojni poslužuje ne le ilegalnih ampak tudi legalnih oblik delovanja in poskuša svojo agenturo spraviti na določene položaje«.

Vsekakor bi nas predaleč odvedlo, če bi začeli razmišljati še o posledicah takega sumničenja o ljudeh na položajih, saj so ti najlažje dosegljiva tarča za vsakogar, ki se mu je bil kdajkoli zameril. Ob tem se lahko samo vprašamo, kam bi nas tako vsesplošno sumničenje pripeljalo in kako si je samoupravljanje ob takšnem nezaupanju sploh možno zamisliti.

Vzemimo še drug primer! Intervjuvanca ugotavljata, da se tuje agencije zadnje čase močnejše zanimajo za Jugoslavijo zaradi njenega položaja, stališč v mednarodnih odnosih in zaradi njenega notranjega razvoja. Pravita pa tudi, da »veliko zanimanje za našo deželo, samoupravne procese in oblike osvobajanja dela ter delovnega človeka ne kaže enačiti s kakšnim vohunskim sovražnim delovanjem, ker se dobronamerni ljudje z vsega sveta, naši prijatelji, zanimajo za vse to v želji, da bi nas bolje spoznali. Zato bi bilo politično napak in škodljivo identificirati vsak interes za našo deželo z vohunskim in sovražnim delovanjem«, pravita.

Toda: beseda je izrečena! Sum je možen tudi ob dobronamerni želji, da bi nas spoznali. Če je kdo izmed naših prijateljev prebral ta del intervjuja, mu najbrž ni prav lahko pri srcu, saj bi se mu utegnilo primeriti, da bi kdo iz prenapetosti njegovo zanimanje za nas napak razložil in mu povzročil neprijetnosti. Naj bi se kasneje še tako opravičevali, podrto zaupanje bi težko znova vzpostavili.

Treba je sicer reči, da tudi intervjuvanca formalno izhajata iz teze, da sta varnost in obramba dežele stvar vseh državljanov, delovnih in družbenopolitičnih organizacij in skupnosti. Toda družbena samozaščita, ki bi bila zgrajena na nezaupanju v vse in vsakogar, bi rodila le vrsto ovadb, nabiranje podatkov, karakteristike in dosjeje, kakršne smo poznali pred četrtnim plenumom in čez katere smo — vsaj upamo, — enkrat za vselej potegnili črto.

Izhodišči (eno v intervjuju, drugo v tezah) o družbeni samozaščiti sta torej diametralno nasprotni. Teze o njej izhajajo iz globokega zaupanja v človeka, ki samoupravno ureja svoje življenje in družbene odnose ter je skrb za lastno in družbeno varnost sestavni del teh odnosov. Iz intervjuja pa veje duh nezaupanja in bi v takih razmerah postala družbena samozaščita le laični, formalni, instrumentalni dodatek k delu varnostnih organov.

Zadeva je toliko pomembna, da jo vendar treba ponovno komentirati.

V. JARC

JAVNOST IN »JAVNOST«

Priznam, javnost je širok in tudi ohlapen pojem. S sklicevanjem nanjo lahko posamezniki opravičujejo napredne in nazadnjaške ideje. Tudi ni čisto končan spor o tem, ali je mogoče govoriti o »domači« ali »mednarodni« javnosti. Torej je še vedno mogoča tudi razlaga, da gre za bolj ali manj abstraktno, vsekakor pa poljubno raztezajočo se stvarino, ki se spreminja neposredno z impulzi, ki jih dobi od sredstev množičnega obveščanja. Če še vedno velja ta podmena, potem ni izginilo niti njeno nadaljevanje, namreč da so vedno tedaj, kadar javnost ob nekem dogodku odgovori drugače, kot bi bilo v smislu in v interesu oblasti (strank ali kakih drugih subjektov političnega odločanja), tega v celoti kriva sredstva množičnega obveščanja, ker so pač izkrivljeno obvestila to brezmočno množico o dogodku.

Javnost pa ima poleg tega pomena, namreč kot abstraktne (ali konkretne) skupine prizadetih ljudi, še en smisel. Slučajno ali ne, slovenščina najbrž ni zastonj in brez razloga uzakonila sinonim za dva pojma, ki imata v koreninah nekaj skupnega. Gre za načeloma odprto politično delovanje, za tako vodenje, kjer so karte odprte. Vsak, kogar zadeva zanima, ima možnost spoznati bistvene podatke, na temelju katerih si potem ustvarja sam svojo sodbo. Podatki utegnejo priti prek sredstev množičnega obveščanja — to je v modernem času najbolj običajna in tudi smiselna pot — lahko po drugih poteh, smisel je le v tem, da **javnost** pripada **javnosti** vsega tistega vodenja, ki ni iz posebej naštetih razlogov (vojska itd.) izključeno iz takega obravnavanja.

Ustava pravi celo med svojimi temeljnimi načeli (IV): »... Da bi mogli občani uresničevati samoupravljanje in druge svoje pravice, se

zagotavlja javnost dela državnih organov, organov družbenega samoupravljanja, organizacij in nosilcev javnih funkcij in ustvarjajo pogoji, da je občan vsestransko obveščen in usposobljen za opravljanje družbenih zadev«.

Iz teksta je čutiti neomajno zaupanje v zmožnost presoje posameznika. Na nesrečo pa je ta javnost prav tako ohlapen pojem kot javnost, o kateri sem govoril na začetku. Torej je mogoče tudi to javnost poljubno širiti in krčiti, pač v skladu s potrebami političnega trenutka. Kje je že Lenin, ki je odprl diplomatske arhive in razglasil načelo javne diplomacije! Tako resno ruskega boljševiškega trenutka v eni najbolj daljnosežnih mednarodnih odločitev pozneje nihče več ni razumel, najmanj pa njegovi nadaljevalci. Pa vendar je bil to zgodovinski trenutek, ki je pomenil hkrati z neverjetnim pogumom in odkritosrčnostjo v bistvu tole odločitev: javnost (torej množice) niso brezkrvna in abstraktna tvarina, ki ji zadostujejo obvestila po kapljicah in ki jo je mogoče po mili volji vleči za nos. Ta javnost ima zato, ker je sposobna sama razsojati in se na tej podlagi odločati za ali proti ukrepom oblasti (voljene), pravic do **javnosti** (torej do vmesnih in temeljnih podatkov, na temelju katerih oblast pride do nekega sklepa). Še en zaključek, ki sicer nima neposredne zveze s tem: ta vlada je imela namen delovati skrajno pošteno (v širšem smislu besede) in svoje račune nenehno polagati javnosti.

Zdaj, ko se je pri nas v načinu delovanja nosilcev javnih funkcij marsikaj spremenilo, se ob primerih nezadostnega spoštovanja javnosti dela raje spominjamo tega, kar je bilo (popolne zaprtosti političnega odločanja) in tako le ugotavljamo premike proti tistemu idealnemu cilju, ki bi moral biti osnova in pogoj zaupanja v vsaki socialistični državi. Toda nesmiselno je razglablјati za nazaj in primerjati zdajšnje stanje s slabšim. Bolje je nasprotno, imeti tak položaj za nepopoln in se primerjati z boljšim.

V resnici, vrsta institucij se je razprla, bodisi s pomočjo sredstev javnega obveščanja, bodisi po drugih poteh ter neposredno. Tako se je spet obudila vera v razsodnost »politične javnosti«. Skoraj ni vredno izgublјati besed o tem, kolikokrat smo že slišali izjave o pomenu obveščenosti javnosti, kako pomemben dejavnik je javnost dela v političnem odločanju. Čisti računi — dobri prijatelji, smo rekli nedavno tega in objavili številke o zadolženosti federacije, o neproračunski bilanci. Toda človek bi moral biti v resnici neozdravljiv optimist, če bi rekel, da je pri nas »javnost« dela vodilnih političnih struktur popolna ali da je vsaj ta beseda dobila širši zven tudi po izjavah in resolucijah o javnosti dela.

Pri nas je treba narediti še eno pomembno razliko. Za javnost političnega dela namreč ni dovolj, če je napisana v ustavi. Ker se še vedno življenjsko pomembne odločitve (tudi v državnem smislu) sprejemajo v partiji, je bilo treba javnost uzakoniti tudi v statutu ZKJ: V II. poglavju je v točki 9. med drugim rečeno, da »...demokratski centralizem izraža bistvo in sistem odnosov v ZK, ki temelje na... javnosti dela in odkriti idejno-politični akciji članov, vseh organizacij, forumov in organov zvez«.

Ne gre torej samo za odprtost proti članom, ki tudi ni idealna in je 7. seja CK ZKS prav zato sprejela posebno resolucijo, ki vzpodbuja odpiranje delovanja, ampak tudi za odprtost dela proti vsem preostalim, kadar gre za odločitve, ki posegajo na področje življenja države v celoti. Na prvi konferenci ZKS je ostalo brez odgovora vprašanje, zakaj kon-

ferenca ni dobila natančnejših poročil o tem, kaj je delal in o čem je razpravljajal republiški aktiv. To je seveda jasno, da se je pogovarjal o pomembnih vprašanjih in o splošnem družbenem položaju, vendar to še ni javnost dela. Za pojasnilo: če ima ta aktiv razpravo v privatnem okviru, če rezultat tega pogovora ne bi imel posledic na širšem političnem področju, njegova stvar. Toda potem nastopi vprašanje, zakaj je tako sestajanje v na pol institucionaliziranem okviru še potrebno.

Enako velja za seje izvršnega biroja. Včasih je objavljeno, da je seja bila, včasih si je to potrebno prebrati v tujem tisku. O čem je v resnici tekla beseda, posebno če gre za obravnavo občutljivih zadev, o tem se po komentiranih poteh zve mesec ali dva pozneje, ali pa sploh ne. To v resnici sploh ne bi bilo tako pomembno, če ne bi bil pri tem ves čas navzoč občutek, da ugledni politiki, ki v delu biroja sodelujejo, razpravljajo kot **ugledne osebnosti** in ne kot **nosilci javnih funkcij**, ki jim jih je poverilo članstvo z izvolitvijo. Z drugimi besedami, da je nekaj narobe z našo notranjepolitično prakso, če normalne, z ustavo zagotovljene poti ne zadostujejo več za reševanje pomembnih zadev in jih je zato treba nadomestiti z nedvomno osebno avtoriteto nekaterih.

Še enkrat, nobenega problema ni, vsaj kar zadeva javnost, če je mogoče to povedati in zapisati, da ne bi po nepotrebnem upali v razsodnost najširših plasti naše družbe. Urejanje mednacionalnih odnosov je, na primer tako občutljivo, da ga bomo izključili iz javnega razpravljanja, ker lahko povzroči tako in tako zmedo. Šušljalo se bo sicer še naprej, toda vedeli bomo pri čem smo.

Torej, ni mogoče trditi, da je delovanje javno, če je cela vrsta podatkov izvzeta iz javne obravnave. Opazovalec seveda ne more narediti sklepa, če ne ve, kakšno ozadje je botrovalo odločitvi, oziroma če ni poučen o sklepih, ki so bili sprejeti že prej, preden je sam lahko posegel v razpravo. Poleg tega je zaradi posebne avtoritete političnih ljudi, ki delajo v zaprtih forumih, skoraj nemogoče sprožiti diskusijo o tem, kar je že odločeno. V tem pogledu gre torej še vedno za omejeno javnost, torej tako, kjer je vse javno, dokler gre za rutinske stvari, ko pa se razpravlja o bistvenih zadevah v žiljenju narodov, je javnost izključena. V tem primeru pride prav tudi razlaga o javnosti kot o fluidnem pojmu hkrati z mogočimi negativnimi vplivi delovanja sredstev javnega obveščanja.

Za sklep: Človek se ne zavzema za nič takega, kar je nerazumno. Očitno zapleteni mednarodni odnosi ne dovoljujejo, da bi bilo vse javno. Toda javnosti ne gre podcenjevati, niti ji ne sme manjkati bistvenih podatkov, ki tvorijo politiko. Če to že mora biti tako, potem je treba spremeniti načelo javnosti v načelo javnosti po potrebi. Le da to naši samoupravni družbi ne bi šlo v prid.

M. MURKO

»UJETNIKI« INSTITUCIJE

»Poslanec pa seveda ne sme uživati le zaupanja dejavnikov, ki pomenijo širši, skupni družbeni interes, prav tako pa ne more biti odločilno le zaupanje v ožjih družbenih skupnostih. Imeti zaupanje pri enih in drugih, ne biti zgolj reprezentant širših interesov in ne zgolj vkljenjen v ožje, pa čeprav še tako živo občutene interese, to je voz, ki ga ob vsem govorenju o imperativnem, reprezentativnem in delegacijskem mandatu, odgovornosti in zamenljivosti še nismo razrešili.« Tako je sklenil M. Ribarič svoj zapis »Zakaj ne odpoklicujemo poslancev?«¹ M. Ribarič vidi očitno, vsaj v zvezi z vprašanjem o možnostih odpoklica poslanca, temeljno situacijo, v kateri je poslanec, kot »ujetost« med širšimi in ožjimi interesi. Ali če na stvar pogledamo drugače: manevrski prostor poslanca je določen (omejen) z interesi širše in ožje skupnosti in z njegovo sposobnostjo, zrelostjo in spretnostjo, da te interese neprestano usklaja.

Teoretično je seveda popolnoma mogoče, da poslanec »krmari« tako, da ne prihaja v konflikt niti z interesi širših družbenih skupnosti (le-te navadno opredeljujejo, če stvari pogledamo takšne, kot so, različni vodilni družbenopolitični forumi ob predhodni t.i. javni razpravi) niti z interesi ožjih družbenih skupnosti oziroma interesi konkretnih in delujočih občanov. Ti interesi, s katerimi mora poslanec računati seveda niso vedno enaki, istovetni, mnogokrat si celo nasprotujejo. Pa kljub temu lahko ob spopadu teh interesov odnese »celo glavo«. V skrajnem primeru lahko t.i. širšim družbenim interesom ugovarja, jim nasprotuje, sklicujoč se na želje in zahteve volivcev, občinske skupščine in podobno. »Navzgor« torej sporoča in posreduje le voljo »baze« in če pri tem nima uspeha tudi »spodaj«, lahko ohrani »čist obraz«: storil je vse, kar je bilo v njegovi moči, a vendar ima samo en glas in že s tem popolnoma omejene, natančno določene možnosti. Prav zato ima M. Ribarič prav, ko to opredeljuje kot »voz, ki ... ga še nismo razrešili«.

Pa vendar to ni edina »ujetost« poslanca; jaz sam mislim celo, da niti ni poglobljena oblika zadrege, v kateri se znajde poslanec. To vidim v njegovem, povečini od njegove volje neodvisnem razmerju do političnih institucij: zlasti do skupščine kot take, do skupščine kot institucije.

Temeljna struktura skupščine, ki določa meje in učinek poslančeve akcije, je na eni strani njena organizacijska sestava, na drugi strani pa moč oziroma vpliv, s katerim razpolaga v skupščini delujoča profesionalna, zlasti vodstvena, skupina poslancev ob sodelovanju skupščinskega strokovnega aparata. Da ne bo nesporazumov, moram takoj dodati, da gledam na sedanje skupščinsko življenje pri nas pozitivno. Skupščina že dolgo ni več prostor, v katerem bi se zbiral politični orkester, ki bi imel že vnaprej popolnoma, do vseh podrobnosti izdelan program, ki ga je treba odigrati in v okviru katerega bi imel vsak član natančno določeno melodijo, za katero je prej dolgo individualno in skupinsko vadil. Pozi-

¹ »Teorija in praksa«, št. 3/1970, str. 505.

tivni so tudi mnogi drugi vidiki življenja v skupščini, ki jih posebej ne omenjam. Pa vendar ...!?

Razumljivo je, da mora v skupščini delo organizirano potekati. Zato poslovnik, odbori, komisije (stalne in začasne) itd. Pa vendar prav ta **organizacija** odločno vpliva na potek dogajanj. Ob njih poslanec, če s čim ne soglaša, lahko ugovarja, celo glasno, predlaga amandmaje, zbira podpise in počne še kaj podobnega, a bistveno na tok dogajanja ne more vplivati. Res, da se vnaprej pripravljajo programi dela tako skupščine, posameznih zborov, odborov in komisij. Res je, da v teh oblikah skupščine delujoči poslanci, če to seveda hočejo, lahko vplivajo na programe. Toda ko so programi sprejeti, skupščina postane nekakšen njihov ujetnik. Če so namreč sprejeti, jih je treba tudi uresničevati in to po možnosti kar se da popolno. Toda v programih ni mogoče vsega predvideti vnaprej za npr. eno leto. In tako se dogaja, da so na dnevnih redih zasedanj vprašanja iz programov, v stvarnosti pa se kažejo nekatera druga neodločljiva vprašanja, ki neposredno zadevajo interese in eksistenco ljudi. Samo tako si lahko razlagam, da ima skoraj vsako zasedanje določenega zbora dva dela: v prvem obravnavajo vprašanja iz programa dela, drugi pa s poslanskimi vprašanji vnaša v skupščino tisto, kar v pravi ali sprevrnjeni obliki tišči ljudi. Ne prisegam na pomembnost ali pravšnost vsakega svojega poslanskega vprašanja ali poslanskega vprašanja koga drugega. Tudi ne trdim, da so vsa vprašanja iz programov dela neživljenjska, nepomembna. Trdim le, da so programi zasnovani preveč togo in statično, poslanska vprašanja pa razumljena preveč kot nekakšen demokratični »ventil«, skozi katerega lahko dobi domovinsko pravico skorajda vsako vprašanje, katerega usoda, po standardiziranem odgovoru predstavnika XY, pa je povečini ta, da ostane zapisan v zapisniku in bo tako nekoč morebiti rabil analitiku ali kronistu skupščinskega življenja kot točka za določen komentar ali ugotovitev. Naj navedem primere. Od seje do seje republiškega zbora se postavljajo poslanska vprašanja, ki zadevajo položaj Slovenije v federaciji. Na vprašanja so dani tudi odgovori, toda splošne debate v zboru o tem vprašanju ni. Množica poslanskih vprašanj o odnosih Slovenija-federacija bi morala spodbuditi tudi k splošni debati, ki naj bi s svojimi sklepi na čimbolj naraven način še bolj povezala Slovenijo v Jugoslavijo, s tem da bi pokazala na vse tiste točke, ki v položaju in v odnosih povzročajo »hudo kri«. Ali bi bilo to kaj pregrešnega? Ali bi kaj takega lahko komurkoli rabilo za dokaz, da se Slovenci »gremo separatiste«? Toda kdo to temo lahko postavi na dnevni red, ne teoretično, temveč praktično? Kdo bolj ali manj dokončno odloča o dnevnih redih posameznih sej zborov? Odgovor ni prav nobena skrivnost.

Pa vendar, če bi predpostavili, da so programi dela v skupščini dinamični in prožni, vendarle ostaja brez odgovora še eno vprašanje. Vprašanje o tem, kako na oblikovanje lahko vpliva profesionalna struktura v skupščini in kako neprofesionalni del poslancev. Vsakemu objektivnemu opazovalcu je jasno, da so neprofesionalni poslanci handikapirani. Najprej časovno: imajo svoje delovne obveznosti, ki jih morajo opravljati ne glede na skupščinske zahteve. V preostanku časa, če do tega sploh pridejo, pa se soočajo z ogromnim gradivom, ki ga praktično vsak dan »bruhajo« kot svoje izdelke skupščinske in druge pisarne, ki pripravljajo gradivo za uresničenje programov ali pa so vezane po svojem statusu na skupščinsko sankcijo. Nihče jim ne dela izvlečkov iz gradiva, nihče

jim tega gradiva ne ureja. V prvem zaletu preberejo prav vse, kaj kmalu pa obnemorejo in dvignejo roke. Če se jim vendarle posreči površno pregledati gradivo za kako sejo, se obupano zazro v novo gradivo, ki jih čaka na klopi tik pred sejo ali ga dobe celo med sejo samo. Drugi handicap pa je strokovne narave, čeprav je, vsaj deloma, povezan z dejavnikom časa. Neprofesionalni poslanci strokovno obvladajo tista vprašanja iz skupščinskih dnevnih redov, ki so povezana z njihovimi vsakdanjimi delovnimi obveznostmi. Drugih ne poznajo oziroma bi potrebovali strokovni študij, če bi jih hoteli obvladati. Za to pa bi potrebovali čas, in krog se tako zapre. Poslanci—profesionalci so v drugačnem položaju, v časovnem in strokovnem pogledu, vsaj formalno. Zato lahko bistveno drugače oblikujejo tok dogajanj in vanj tudi »suvereno« posegajo. Hkrati pa so tudi oni handikapirani: so »v službi« institucije in hočeš nočeš morajo slediti njenemu tempu, normam in interesom, kajti nedisciplina ni zaželena v nobeni instituciji, najbrž tudi v skupščini ne.

Prepričan sem, da je opisana delna situacija poslanca točna, o njeni resničnosti sem subjektivno prepričan. Mislim, da bi tudi o njej moral potekati javni razgovor. Zdravil za odpravo te bolezni ne poznam, čeprav verujem v možnost »odprte in ustvarjalne skupščine.« Morda bi k odpravi »ujetništva institucije« vendarle pripomogla tudi večja javnost dela vseh organov skupščine pred vso slovensko javnostjo. Večja javnost bi gotovo spodbudila mnoštvo zainteresiranih za odločanje v skupščini, za nove predloge in pobude. Šele to bi bila prava deprofesionalizacija skupščine. Ni namreč dovolj, da predsedniki zborov na vsaki seji rutinsko ugotavljajo: k tej in tej točki dnevnega reda so vabljeni tudi predstavniki te in te organizacije, ustanove ali foruma. To je le odpiranje stranskega okna na stavbi, na kateri so nekatera okna še vedno zaprta in zagrajena.

Z. ROTER

Z OBISKI SPOZNAVAMO TUDI SEBE

Kakšne misli se porajajo človeku ob obisku, ki ga je nedavno napravila delegacija Kluba poslancev SR Slovenije pri selekciji poslancev skupščine SR Srbije ter pri klubih poslancev skupščin SAP Vojvodine in SAP Kosova? Zelo različne.

Že klub poslancev sam pomeni specifično institucijo našega samoupravnega skupščinskega sistema. To ni organizacija politične stranke, ki naj bi disciplinirala poslance v njihovem nastopanju in zlasti v glasanju, temveč organizacija poslancev, ki si na podlagi programske usmeritve Socialistične zveze in ob sodelovanju vseh drugih družbenopolitičnih organizacij prizadeva stalno delovno povezati poslance z vsemi samoupravnimi dejavniki, zlasti v delovnih organizacijah, samoupravnih

skupnostih in občinah, ter jim tako omogočati samostojno in odgovorno delovanje.

V času, ko se delovne organizacije v gospodarstvu neposredno povezujejo s poslovnimi partnerji doma in v tujini, torej prek republiških in državnih meja in ne glede nanje, ko se tako ali drugače povezujejo ali vsaj srečujejo delovni ljudje iz organizacij na področju izobraževanja, znanosti, kulture in drugih tako imenovanih družbenih služb, nastaja vprašanje, kje so v tem procesu številnih neposrednih povezav poslanci, zlasti člani republiške skupščine.

Vse do amandmajev k zvezni ustavi leta 1967 se je republiška skupščina pojavljala v federaciji praktično skorajda le po svojem politično-izvršilnem organu — izvršnem svetu. Po zadnjih amandmajih k zvezni in republiški ustavi, konec 1968. oziroma v začetku 1969. leta, je sicer v teku zelo intenziven proces obojestranskega delovnega povezovanja republiške in zvezne skupščine, vendar so v ta proces najbolj živo vključeni člani republiške delegacije v zboru narodov, republiški poslanci pa po naravi stvari same že bolj posredno. Sodelovanje republiške skupščine z zvezno skupščino seveda ne poteka le po članih republiške delegacije, ampak tudi skupščinske komisije in odbori neposredno sodelujejo s pristojnimi telesi v zvezni skupščini, jim pošiljajo svoja mnenja, pripombe in predloge k predlogom in osnutkom raznih aktov, skupščina zavzema stališča o vprašanjih iz pristojnosti zvezne skupščine na sejah pristojnih zborov, sodelovanje poteka med predsedstvom republiške in predsedstvom zvezne skupščine, predstavniki teles republiške skupščine se udeležujejo raznih sej v zvezni skupščini itd.

Značilno za vse te oblike medsebojnega sodelovanja in spoznavanja je, da tu nastopajo skupščinska telesa oziroma njihovi predstavniki in da poteka sodelovanje glede posameznih vprašanj ali skupin vprašanj. Še bolj pomembno pa je, da je tu osnovna relacija republika — federacija in da šele s posredovanjem federacije prihaja do spoznavanja in soočanja interesov posameznih republik in pokrajin. Na sedanji stopnji hotenj po nadaljnjem razvoju našega federalizma je očitno že napočil čas tudi za široko neposredno povezovanje med republikami. Torej ne samo prek federalnih organov, ki so sicer skupni organi članic federacije in delovnih ljudi za reševanje zadev na ravni federacije, vendar ne monopolni posrednik za urejanje vseh odnosov med republikami. Pri takem sodelovanju z republikami oziroma pokrajinami pa so mogoče in potrebne zelo pester oblike, in ena od njih je, če govorimo z vidika poslancev, tudi povezovanje prek njihovega kluba.

Kaj je poleg pristrčnega, že tradicionalnega gostoljubja in neposrednosti v razgovorih napravilo na člane delegacije Kluba poslancev SR Slovenije v SR Srbiji, SAP Vojvodini in SAP Kosovu največji vtis?

Najbrž bi uvrstili na prvo mesto kadre. Predsedniki občinskih skupščin in njihovi sodelavci ter vodilni funkcionarji družbenopolitičnih organizacij v občinah, s katerimi se je srečavala delegacija, so bili večinoma mladi, fakultetno izobraženi ljudje, ki dobro poznajo situacijo. Nekaj podobnega velja tudi za direktorje delovnih organizacij in njihove sodelavce. Pri tem velja poudariti, da je bil ta vtis zares splošen, v obeh pokrajinah nič manj močen kot drugod, na Kosovu pa glede na siceršnjo predstavo o manj razvitem območju še toliko bolj izrazit. Zares, niti najmanjšega dvoma ne more biti o tem, da v SR Srbiji in obeh pokrajinah vedo, kaj pomenijo dobri strokovni kadri, da te kadre že imajo na

pravih mestih in da na veliko omogočajo izobraževanje in usposabljanje novih.

Odličen vtis o kadrih lahko povežemo z vtisom o tem, kako velik razvoj so že dosegli, še zlasti na področju gospodarstva. Bodisi da gradijo gospodarske zmogljivosti na novo, bodisi da obnavljajo stare, povsod je očitna usmeritev na najsodobnejšo tehnologijo. Etape zgodovinskega razvoja odločno preskakujejo. Iz dediščine srednjega veka, predvojnega kolonialnega izkoriščanja in administrativne zakrnelosti prvih povojnih let so že napravili viden vsestranski razvoj, njihovi kadri in konkretni načrti za prihodnje, ki jih že uresničujejo, pa zagotavljajo, da bodo tudi v prihodnje še naprej intenzivno gospodarili na sodobnih osnovah.

Seveda so pogoji družbenega in gospodarskega razvoja obravnavanih območij precej različni. Tisti, ki se radi predajajo samozadovoljstvu in superiornosti, bodo najbrž hitro našli pojasnilo v stvareh, kot so zvezne investicije, sredstva za razvoj manj razvitih območij, inozemski krediti ipd. Namesto da bi se prepustili razmišljanju o tem, kaj se je v času centralnega zbiranja in razdeljevanja sredstev dogajalo v Sloveniji, zlasti kakšen je bil vpliv administrativnih odnosov v gospodarstvu in družbi sploh na ohranjanje in tudi deformiranje obstoječih gospodarskih potencialov in zavesti ljudi, kakšen odnos smo imeli do izobraževanja in vzgoje strokovnih kadrov, kakšne načrte smo imeli v delovnih organizacijah in v širši družbi, se mi zdi mnogo bolj aktualno zastaviti vprašanje, ali imamo na vseh tistih mestih, kjer se v našem samoupravnem sistemu sprejemajo bistvene odločitve za nadaljnji razvoj, bodisi v delovni enoti, delovni organizaciji, samoupravni skupnosti, bodisi v občini in republiki, zadostne informacije o tem, kje smo sami in kje so drugi.

Človeku se dozdeva, da marsikje o prvem in o drugem zelo malo vemo. Naslednjo fazo, načrte za prihodnje, to pri nas sicer že nekaj časa pripravljamo, hudo narobe pa bi bilo, če bi tendence enega mita, namreč da je za vse naše napake kriv nekdo drug zunaj nas, v »centru«, zamenjale tendence drugega, tj., da bo vse lahko rešil spet nekdo drug, pa naj se temu reče sistemske spremembe, prerazdelitev narodnega dohodka, koncept dolgoročnega družbenoekonomskega razvoja, večja vloga republike, kar vse je seveda potrebno, nikakor pa edino rešilno, če se ne bomo vsak dan in povsod, v vseh celicah združenega dela, usmerjali na svoje lastne sile, na svoje lastne razvojne načrte, svojo lastno podjetnost in poslovnost. Za vse to pa so potrebni poleg velikega realizma dobri kadri, ki nam jih očitno manjka. Ob tem ko smo se v zadnjih letih močno trudili za sanacijo in nadaljnji razvoj na področju izobraževanja, se vsiljuje vprašanje, ali je zadostna skrb vseh samoupravnih dejavnikov posvečena tudi primerni vsestranski stimulaciji kadrov, ki jih imamo, da nam ne bi morda najboljši ljudje odhajali v prevelikem številu v tujino v času, ko naj bi ustvarili široko kadrovske podlago za nadaljnji razvoj.

Navedeni obisk pa spodbuja k še nekemu vprašanju. Ali so naši ustvarjalni potenciali dovolj, to je toliko, kolikor možnosti je dano in kolikor imamo svojih lastnih možnosti, prisotni v hitrem razvoju naših sosedov? Še posebej: ali se naša industrija, trgovina in turistična dejavnost, znanstvene in raziskovalne institucije vključujejo v procese, ko se gospodarske organizacije želijo osvoboditi starih, pretesnih okvirov iz administrativnega obdobja in se razmahniti v povezavi s komerkoli, ki lahko k temu pripomore, marsikdaj najrajši s tistim, o katerem je že vna-

prej jasno da ne bo nagibal k obnavljanju starih, etatističnih odnosov. Vse kaže, da je taka naša prisotnost silno skromna ali je pa sploh ni.

Kakorkoli, razvoj našega samoupravnega federalizma v pogojih gospodarske in družbene reforme zahteva, da tudi v razvoju neposrednih odnosov med republikami hitro presegamo še preostale elemente ozke reprezentance in starih predstav in z vrsto neposrednih stikov vseh samoupravnih dejavnikov omogočimo soočanje in razreševanje obstoječih interesov v njihovo in skupno družbeno korist.

M. RIBARIČ

DOZIRANJE ČUSTVENOSTI IN SOLIDARNOSTI

»Dolgost življenja našega je kratka«. Koliko je pravzaprav vreden človek, ki zmore že skoraj vse, rije v gore, osvaja morje, prodira v vesolje, ki pa na koncu vendarle umre kot vsako drugo živo bitje? Da bi bil človek vsaj v svojem kratkem življenju enak z drugimi, imel enake možnosti za življenje in smrt! Toda temu se je že sam v naprej odpovedal, ko je ustvaril goro nesmiselnih razlikovanj, ki se navezujejo na tiste razlike, ki jih podeli narava. Zato je v civilizirani Ameriki Billie Holiday lahko izkravela pred belo bolnišnico, zato Regis Debray trohni v bolivijskem zaporu, zato se človeku zvrsti v glavi, če samo prebere, kaj počno s Panagulisom.

Kot kaže, trpljenje in smrt ljudi nista enako zanimiva, vsekakor pa na različne načine vzbujata sočutje in mednarodno solidarnost. In vendar so omenjena tri imena znana, gre za ljudi, ki so za njimi stale ideje ali jih je obdajal svetovni sloves. Kaj je potem s tistimi tihimi žrtvami zlobe in sovraštva, jeze in grobosti z ljudmi, ki niso imeli niti toliko sreče, da bi bili osebni prijatelji Ernesta Guevare, sijajni pevci, atentatorji? Ki so bili preprosti ljudje in v tem našem opevanem modernem času izpostavljeni toliko hujši zlobi in krivici zato, ker se zavedajo, da bi moralo biti vse že zdavnaj drugače, ker so znali in znajo gledati svet okrog sebe.

Zemlja postaja nezanimiva. Filmi-kriminalke ne bodo več zadovoljili publike, če ne bodo raven pobitih pred desetimi leti dvignili malo više ter tako napravili izginevanje ljudi malo bolj »privlačno«. In potem se zgodi, da človeški rod kot zamaknjen — če nima v tem trenutku slučajno zadrtnjeno zanko okrog vratu — gleda v zrak, kjer naj bi se čudoviti in nedosegljivi človekov duh, ki vendarle živi, združil z možgani in zaobjel naš svet z višine. Tako se zgodi, da je ubogi Lajki, ko je obsojena na smrt v večnem kroženju v vesolju, posvečena ne samo skrb rejcev malih živali, ampak vseh, ki bero časopise. Pes dobi človeško podobo, okrog njega se splete domačo ozračje človekove velikodušnosti, ki je brezmejna, kadar je spektakularna.

Tako se zgodi, da v času, ko Teodorakis bolj po zaslugi politične taktike svojih ječarjev kot zaradi mednarodne solidarnosti pripoveduje o smrti, ki jo je tri leta pričakoval vsako jutro, ko prihajajo običajna poročila, da ameriška letala nad Laosom zapravijo na dan 1,350.000 dolarjev (po poročilu senatnega pododbora je to cena »izleta« in približno 600 ton bomb, ki jih nedvomno zmečejo na ljudi), ko so stotine brezimnih ljudi pahnjeni v zadnje počivališče v umazano strugo Mekonga, da v tem času strmimo nad velikodušnostjo in mednarodno solidarnostjo v reševanju treh astronautov. V resnici, simpatični ljudje so, nedvomno strokovnjaki in koristni člani človeške skupnosti, nič nimam proti njim. Tudi da uspejo zasenčiti tragiko človeštva s tem, da se na njih izpira umazano vest vsakodnevna površnost in hladnost, ni njihova krivda.

Torej v bistvu sploh ne gre zanje, ampak za nas, ki se moramo odločiti, kako bomo dozirali čustva. Teodorakisu malo več, ker pač piše prijetno glasbo, Debrayu malo manj, ker je intelektuallec, in sploh, Bolivija je tako daleč; za nemočne Indijance v Braziliji že ne moremo skrbeti, ker jih ne poznamo. O njih, kakor o Vietnamcih, kot o sto tisočih kmetov v Indoneziji, pobitih v povojih socialne revolucije, o njih ne vemo nič: niti kako se pišejo niti kaj zajtrkujejo, katera barva jim najbolj ugaja, koliko otrok imajo, kaj delajo njihove žene, ne poznamo njihovih fotografij; to je pač množica, katere življenje ni toliko vredno, da bi si kvarili dan. Tri astronaute pa, nasprotno, dobro poznamo. S svojim privatnim življenjem, ki naj bo priprava na razburljivo in nedvomno zahtevno osvajanje vesolja, so postali naši znanci in bolj ali manj si lahko zamišljamo, kaj pomeni zgoreti v letalu, se zadušiti, zmrzniti in podobno. Človekovo življenje je nanadoma zaradi veličastnosti in tehničnega podviga dvignjeno na stopnjo zanimanja, ki jo uživajo privilegirani od rojstva (kajti tragedija kraljevske družine v Belgiji, ki ne more imeti otrok, je pogostejši razlog za spustitev kake solzice kot slike z napalmom iznakaženih otrok). Njihovo življenje tako postane več vredno, morda ne samo zaradi milijonov dolarjev, ki so vloženi vanje in v njihovo potovanje, ampak tudi zato, ker smo jim pripravljeni posvetiti toliko našega časa in razmišljanja, toliko naše skrbi. Nekoč je kot dokaz solidarnosti veljala plemenitost na morju pri reševanju ponesrečenih ladij; danes je to rutinski posel, ki je dobro plačan in nosi dobičke tistim, ki se profesionalno ukvarjajo s to dejavnostjo. Plemenitost pa moramo izkazovati na neki način, če ne na morju, jo moramo prenesti v vesolje, kjer so razdalje še deviške in človekovo izkustvo tudi.

Strah pred neznanim? To zbližuje ljudi? Ali izjemnost napora in smrti? Strah pred tistim stanjem, kjer je življenje v resnici za vse enako kratko?

D. MURKO

SLOVENSKA SAMOZADOSTNOST ALI (ŠE) KAJ?

Znašli smo se v obdobju, ko so najrazličnejši forumi, formalne in neformalne skupine začeli razpravljati o informiranju v naši (jugoslovanski, samoupravni) družbi, o sistemu in vlogi informiranja, o množičnih sredstvih obveščanja, o komunikacijskih sistemih, skratka o naših komunikacijskih možnostih, zmožnostih in zahtevah.

Ponovno spoznana so dejstva, da sta informiranje in informiranost dva od temeljnih pogojev svobodne vključitve posameznika v skupnost, kar je kajpak naš cilj.

Seveda pa nas mora zanimati, kako si bomo z vsemi resolucijami, sklepi, priporočili pomagali v praksi. Zanima nas, ali bomo (ne jutri, ampak pojutrišnjem) dejansko bolj, objektivneje informirani, in zanima nas, ali bodo naši komunikacijski mediji postali učinkovitejši; da ne bodo le vplivali na javno mnenje, marveč ga bodo tudi izražali. Radi bi torej vedeli, ali se bo vsebina, ki jo prenašajo naši množični mediji, spremenila v prid širši informiranosti, ali se bodo informacije tudi oblikovno spremenile, kar naj bi pomenilo, da bi naš tisk, radio in televizija postali komunikativnejši.

Na koncu se lahko vprašamo, če se bo končno kaj spremenil tudi odnos med posameznimi jugoslovanskimi (nacionalnimi) javnostmi in ali se bodo te javnosti, vsaj kar se vsebinskosti informacij tiče, povezale v enotno javnost v okviru enotnega komunikacijskega sistema.

Praksa, ki jo doživljamo ob prebiranju, poslušanju in gledanju slovenskih množičnih komunikacijskih medijev v zadnjih letih, nas v to ne prepričuje. Začuda se nam celo zbuja misel, da postaja jugoslovanski komunikacijski sistem, jugoslovanska javnost orumenel anahronizem, ki ga držijo skupaj bolj kot kaj drugega tradicionalne vrednote, ki jih je vgradil v nas narodnoosvobodilni boj.

Antipod jugoslovanski javnosti so sodeč po praksi, partikularistične nacionalne (ali še ožje) javnosti. Ob takem »samozadovoljevanju« na republiških ravneh (za primer bomo vzeli Slovenijo) se je vredno nekoliko zamisliti. Tisk je v svoji prvi fazi razbijal fevdalistični partikularizem in je bil eden od pomembnejših faktorjev nacionalnega združevanja. Danes govore nekateri teoretiki o mondizaciji množičnih komunikacijskih medijev, o procesu, ki zbližuje svetovne narode in ustvarja svetovno javnost.

Kaj je tedaj s slovensko samozadostnostjo? Kako jo razložiti? Poglejmo vsakdanjosti v oči!

Kako in o čem je informiran slovenski občan prek slovenskih časnikov, radia in televizije?

Ali ve, da imajo v Prištini univerzo, ki jo tare marsikateri problem? Ali ve o Kosovem in Metohiji še kaj drugega kot to, da je tam nataliteta najvišja in da vozi vlak tam brez voznega reda, ker ga prebivalci, kot v Teksasu nekoč, ustavljajo, kjer jih je volja?!

V Beogradu izhaja študentski list Student. Uredništvo je na mučen način zrotirano. Ampak od Beograda do Ljubljane je predaletč, da bi odmevi tega dogodka našli pot v sredstva obveščanja.

Konferenca hrvaških komunistov. Nacionalizem in »afera Žanko«. Tudi Zagreb je predaleč od Ljubljane: nekaj mlačnih vrstic bo za slovenskega bralca dovolj. Da se ne bi pokvaril?

In glej! Kozjansko. Ni še dolgo tega, ko nihče ni pomislil nanj. Potem pa smo ga odkrili, hvala bogu, in ga zavihteli kot zastavo zmage drugim republikam v brk: tudi Slovenija je še nerazvita!

Da so slovenski in jugoslovanski občani o dogodkih zunaj državnih meja nepopolno informirani in da popolnejšo informacijo lahko dobijo le ob prebiranju in poslušanju tujih informacijskih medijev, je še bolj očitno. A tu vsaj (formalno) lahko najdemo vzrok: strah pred tujo politično propagando, naši nasprotujočo ideologijo.

Vsaka stvar pa ima dve plati. Ali vemo, kaj v drugih republikah zvedo o nas? Mar nam je to vseeno? Notica v beograjskem Sportu, da je naša Planica zapuščena in da propada mamutska skakalnica, najbrž ni edini primer dezinformacije, prav tako gotovo, kot lahko verjamemo, da smo kaj podobnega mimogrede »zvedeli« tudi v slovenskih komunikacijskih medijih.

Gre pa za to, da dezinformacije, čeprav so huda, niso najhujša »slabost«. Najhujša je neinformacija. Najhujše je to, da Jugoslovani (redko uporabljen pojem, z izjemo športa) prav zaradi neinformacij postajamo kljub vsem zgodovinskim povezanostim vse bolj ločeni, da se drug drugemu umikamo v svoj nacionalni okvir.

Medija, ki bi pokrival celoten jugoslovanski prostor, že zdavnaj ni več (»Borba« životari z nekaj tisoči izvodov na dan), kar zgovorno kaže na močno diferenciranost jugoslovanske javnosti in na težnje predstavnikov ožjih javnosti po lastni produkciji informacij — na različnost interesov skratka. »Osvojbanje« nacionalnih medijev v tem smislu lahko opazujemo tudi pri televiziji, saj je bil v programu, ki ga je lani predvajala ljubljanska televizija, zastopan program iz vseh drugih republik le z 18 odstotki.

Gre kajpak za dvosmeren proces, saj so tudi druge nacionalne javnosti v Jugoslaviji pomanjkljivo obveščene o dogajanju na slovenskih tleh. Mnogi (ne le slovenski) mediji so v veliki meri odvisni od prisotnosti Tanjuga pri dogajanjih, ki (morda najbolj v Sloveniji) ni največja.

Slovenski mediji imajo dopisnike v Beogradu, še v Zagrebu morda, da poročajo iz skupščin, svetov, organov, konferenc, institucij, organizacij — kolikor in kar pač poročajo. (Ljubljanska televizija zasluži ob tem polminutni aplavz.) Izgovor je takoj pri roki: Slovenci smo majhen narod, ne moremo si privoščiti, ni denarja...

Pa vendar imamo vrsto družbenopolitičnih organizacij: Zvezo komunistov, Socialistično zvezo, Zvezo mladine, Zvezo borcev, Zvezo sindikatov, Združenje rezervnih oficirjev, Lovsko in ribiško zvezo, Zvezo tabornikov, Zvezo... in pri vseh na koncu piše: JUGOSLAVIJE. In vse te zveze, združenja, organizacije izdajajo svoja glasila, celo izdajatelji največjih jugoslovanskih časnikov so, krojijo njihov uredniški koncept, kdo bi ga drug.

Ne bi bilo tako napak, ko bi se našel kdo v teh brezštevilnih organizacijah, ki bi vzel v roko sidol in krpo, pa bi zbrisal patino z nekdanjimi zlatimi črkami »bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov«. Z dekreti in zakoni bomo tokrat težko kaj dosegli.

Vprašanje je kajpak, če sploh želimo kaj doseči, ali pa nam nacionalna samozadostnost kar prav pride.

S. SPLIHAL

ZDRAVNIKI SO — ZDRAVNIKOV NI

Na seji socialno-zdravstvenega zbora 22/4—1970 je poslanec tega zbora dr. Hodalič postavil poslansko vprašanje in želel zvedeti za odgovor, kako je z zaposlovanjem mladih zdravnikov, ki jih je baje kar precej brez zaposlitve.

Odgovor bo sicer dobil na naslednji seji zbora, toda mimo poslovnika in za ta zbor kar nenavadno živo so povedali svoja mnenja nekateri poslanci istega zbora. Le-ti so namreč posumili v objektivno potrebo po nezaposlenosti zdravnikov, saj se na mnoge, tudi večkrat ponovljene razpise, enostavno ne prijavljajo.

Torej so nezaposleni in niso nezaposleni. Kje je resnica?

V Ljubljani so razpisi za prosta delovna mesta zdravnikov dokaj redki. V kolikor pa so, je kandidatov toliko, da se kar tare. Vtis je torej, da je sila teh ljudi brez zaposlitve, in to bi nedvomno terjalo nekakšne družbene ukrepe, saj je šolanje zdravnika izredno drago. Ne gre jim kratiti niti ustavne pravice do dela in zaslužka. Koliko je takšnih zdravnikov v Ljubljani (ali izven Ljubljane), ki čakajo na prosta mesta v nekaj zdravstvenih zavodih republiškega centra, nam ni znano. Ne vem, če ima sploh kdorkoli nad tem pregled. Razpisov izven Ljubljane pa zadnje leto ne manjka. Po ustmenih informacijah je bil samo sekretariat za zdravstvo in socialno varstvo v zadnjih mesecih naprošen za pomoč pri zasedbi okrog 40 prostih zdravniških mest.

Sekcija stažistov pri slovenskem zdravniškem društvu, ki se je v precejšnji meri vključila v reševanje problematike zaposlovanja mladih zdravnikov, je približno v enem letu prejela ponudbe za zaposlitev skupno 68 zdravnikov. Med te so vštete tudi poletne zamenjave, se pravi nekajmesečne zaposlitve mlajših zdravnikov na terenu, dokler so stalni zdravniki na letnem dopustu.

Seveda ni bilo nobene ponudbe, razen iz Onkološkega inštituta, za zaposlitev v Ljubljani. Prihajale so iz »periferije«, če je tak izraz sploh dopusten. Osem (8) prostih mest v mariborskem zdravstvenem domu, pet (5) iz Celja, štiri (4) z Jesenic, nekaj iz Nove Gorice itd., da onih iz Cerknice, Murske Sobote in nekaterih »odročnejših« krajev niti ne omenjam. Šlo je za prosta delovna mesta zdravnikov splošne prakse po zdravstvenih domovih in tudi za precej specialističnih po manjših bolnišnicah.

Kandidatov za ta prosta mesta pa je bilo sila malo. Nekatera so le s težavami zasedena, druga so še danes prosta.

Očitno je torej, da je zdravnikov v Ljubljani dovolj ali celo preveč, izven Ljubljane pa jih hudo primanjkuje.

Ob tem še en podatek. Več kot desetina vseh slovenskih zdravnikov dela na tujem. Popolnega pregleda nad odhajanjem bodisi mladih ali že izkušenih zdravnikov v različne evropske države (drugače je z onimi, ki odhajajo v afriške) nima žal v naši republiki nihče. V naši republiki pa se zaposluje čedalje več zdravnikov iz sosednih republik.

Gre očitno za migracijski proces, in sicer za beg zdravnikov iz manjših mest v večja, iz naše republike v tujino, predvsem v evropske dežele, iz teh pa v ZDA ali drugam. S pojavom so se srečali drugod (Anglija, Zahodna Nemčija idr.) že pred leti, povsem zaježiti pa jim ga še doslej ni uspelo.

Sodeč po resnosti tega pojava pri nas, pa je pričakovati naravnost kritično stanje, v kolikor ne bodo podzvzeti vsaj nekakšni ukrepi. Pojav pa ima pri nas tudi svoje specifičnosti, ki jih kaže upoštevati pri presoji in sanaciji stanja.

Študij medicine žal postaja neke vrste privilegij otrok premožnejših plasti družbe, ki so že sedaj v večjih mestih, konkretno v Ljubljani, ali se nameravajo tja preseliti. Štipendij za študij medicine že vrsto let nihče ne razpisuje, zato so posamezniki, otroci kmečkih družin ali revnejših plasti, prave bele vrane med medicinci. Povsem razumljiv je potem odpor večine mladih zdravnikov do zaposlitve izven okolja, v katerem so vajeni živeti in ki ga edinole poznajo. Zdravniški poklic se poleg tega hudo feminizira. Odhod žensk na »podeželje« je toliko bolj problematičen.

V svojem referatu na 25. občnem zboru slovenskih zdravnikov v Celju 4. aprila letos je dr. Lovrec razgrnil vso brezizglednost položaja splošnega zdravnika »na terenu«, kjer je skozi leta preobložen z neštetimi obveznostmi, deležen graje in sporov in le redkokdaj upoštevan kot koristen član družbe, ob vsem tem pa daleč od tega, da bi bil nagrajevan po delu. Iz drugih poročil pa lahko sklepamo, da ni prav nič na boljšem zdravnik v manjši krajevni bolnišnici.

Po znanih restriktivnih ukrepih, ki so zdravstvo prizadeli verjetno huje, kot katerokoli drugo službo ali celo panogo gospodarske dejavnosti, se v naši republiki nekaj let ni odprlo skoraj nobeno delovno mesto za zdravnike. Enostavno zato, ker ni bilo denarja, čeprav so potrebe bile vpijoče. V takšnem, resnično brezizglednem stanju za mlade zdravnike so domala celi letniki iskali zaposlitve na tujem. Odprli so pota tudi onim, ki bi se sicer doma sedaj lahko zaposlili. Če že ne dobijo zaposlitve tam, kjer bi jo želeli, gredo tja kjer so za svoje delo primerno nagrajevani.

Mnoga nerešena vprašanja, ki tarejo danes zdravstvo, o katerih pa se žal vse premalo govori in piše, pa silijo tudi one, ki so že zaposleni doma, drugam, da bi »že enkrat v miru delali tisto, za kar so se v času študija usposobili«, kot je rekel eden izmed mnogih, na tujem zaposlenih slovenskih zdravnikov.

V tem trenutku, ko pišem ta zapis, sicer ne vem kaj bo slišal poslanec v odgovoru na svoje vprašanje. Predvidevam pa, da v glavnem le to, da zdravniki so in da jih ni. Zakaj je tako in kaj bodo podvzeli tisti, ki naše zdravstvo vidijo in usmerjajo, končno pa tudi odgovarjajo pred občani, ki nimajo zdravnika na svojem območju, ter pred vso javnostjo, pa verjetno ne bo izvedel. A ne kaže zamujati časa, saj smo ga že preveč zamudili.

S. BUNTA

ZA »AVTENTIČNOST« — PROTI »TO VEMO«

Leta 1966 sta izšla zbornika »Partija proletarijata« in »Birokratija i tehnokratija«,¹ ki vsebujeta odlomke iz del naslednjih avtorjev, če jih naštejemo samo nekaj: R. Luxemburg, K. Kautsky, E. Bernstein, L. D. Trocki, N. I. Buharin itd. Imen Trocki, Zinovjev, Buharin, Rikov ni v enciklopedijah, čeprav so ti avtorji gravitirali okoli Lenina, ki je z njimi polemiziral, mi pa vemo za njihova stališča zgolj iz drugih virov, na primer kritik, ali pa še to ne.

Avtorji obeh zbornikov so napisali v spremnem besedilu: »Ta zbornik je sestavljen z namenom, da omogoči bralcu vpogled v osnovna pojmovanja, koncepte, proučevanja analize in interpretacije, pa tudi racionalizacije in ideologizacije teh pojavov« (birokracije, op. p.). Zaradi omejenega prostora so avtorji težili k temu, da so v zborniku zastopani »novi« avtorji, katerih dela so bralcem manj dostopna. In naprej: »Določeni teksti avtorjev, katerih stališča ne bi vzdržala znanstvene kritike, ali pa imajo določen politični in ideološki značaj ali so imela vpliv na politično znanost in prakso, so vključeni v zbornik kot reprezentativni za določen tok mišljenja«. Še nekaj je pomembno. Bralec pri ocenjevanju znanstvenega doprinosa in karakterja ideološke obarvanosti posameznih tekstov ni sam; v pomoč mu je kratka beležka o avtorjih. Avtorji so mnenja, da je mogoče sistematizirano in celovito proučevati posamezne probleme (v tem primeru partije, birokracije) samo na osnovi vpogleda v integralne spise navedenih avtorjev. Pričakovati bi bilo torej izdaje knjig teh avtorjev, vendar sta bili knjigi zgolj intermezzo, prej in kasneje pa ni ne duha ne sluha o teh avtorjih, pa tudi izdaje del novejših avtorjev, filozofov, sociologov in politikov, predvsem z nasprotnega pola družbenopolitične misli in prakse, so več ali manj zamrznjene.

Ali je to določena stopnja politične indoktrinacije in odraz monopola nad resnico?

V kritično misleči, samoupravni socialistični skupnosti moramo zavrniti take poskuse zamolčanja vsebinsko pomembnih vprašanj in problemov v borbi za socialistični progres, še posebej, če nastajajo ob tem odkloni in deformacije. Dejstvo je, da je bila z Leninovo smrtjo v komunističnem gibanju prekinjena tradicija borbe mnenj, polemike. V naši družbi pa z mnenjskim pluralizmom ponovno odpiramo to pot, katere predpogoj je, da se ne bojimo za resnico, ali pa proglašamo eno samo in zveličavno resnico, kar že predstavlja monopol. Svobodna cirkulacija idej in izkustev, enakopravni dialog samostojnih političnih subjektov so pogoji nadaljnje demokratizacije družbenega življenja pri nas. V takšni situaciji poteka krepitev in razvoj samoupravnih, socialističnih odnosov in to predstavlja oporo afirmaciji in ekspanziji socialistične ideologije, istočasno pa so odprta vrata tudi za drugačna, nasprotna ideološka pojmovanja in tokove. Mnoga vprašanja ideološke aktivnosti so odprta,

¹ Oba zbornika sta izšla v založbi »Sedma sila« v Beogradu.

odgovori nejasni in nedoločni, odkoder ni daleč do idejne konfuzije in dezorientacije, tudi v sami ZK, kar nedvomno slabi učinkovitost realizacije njene usmerjevalne idejno-politične sile. Zato ni slučajno, da je ideološka problematika prav zdaj v žarišču pozornosti in da se postavlja potreba po njeni celoviti proučitvi.

V tem sklopu imajo svoje mesto, vlogo in pomen tudi prej navedeni avtorji, kajti poznavanje njihove politične orientacije in aktivnosti nam omogoča hitrejšo spoznavanje današnjih političnih procesov. Če so teorije teh avtorjev v določeni meri negativne in neuporabne za našo družbeno-politično prakso in akcijo, jih vendarle ne bi smeli po črno-belem ocenjevanju nasilno eliminirati iz naše zavesti. Kajti, kako se boriti proti deformacijam v socializmu, v delavskem gibanju, pri čemer mislimo na spremembe, ko se stare oblike in vsebine prežamejo v nove, si te podredijo in nastopajo kot »novo« (stara ideja, nov plašč), če ne prav z ideološko borbo, ki temelji na poznavanju teh in takih teorij. Gre torej za funkcionalno vključitev negativnega izkustva, ki so ga teorije dale, kot tudi tistega racionalnega, kar te teorije vsebujejo, in sicer na podlagi znanja, izkušenj in izobrazbe.

Nekje je Marx zapisal tole: »Tradicija vseh mrtvih generacij pritiska kot mōra na zavest živih«. To je dejstvo, mi pa ga želimo spodsekati in se naenkrat ločiti od tega »starega«. Podedovana idejna stavba je polna predsodkov, prejšnjih in sedanjih, tujih in lastnih, kar preprečuje, da bi bila revolucionarna in napredna vsebina novega takoj razumljiva in sprejeta. Revolucionarne in napredne ideje so večkrat z raznih strani prekrile z ideološkimi morenami, pred katerimi nismo imuni. Tako je nujna zahteva mladih, da se osvobodijo teh negativnih življenjskih izkušenj prav z njihovim poznavanjem; kajti le tako, da poznajo včasih zelo nasprotno teorije in sisteme enako dobro kot marksizem, lahko ustvarjalno sodelujejo v boju mnenj. Na drugi strani pa si želijo zvedeti kaj več o »starem« zato, da ne bi govorili o tem samo na splošno, v frazah ter etiketah.

Vse to pa pride do izraza, če se ozremo še na osnovni cilj transformacije ZK, ki je vedno manj faktor oblasti in vedno bolj idejnopolitična sila. Afirmacija ZK kot idejno-politične sile pa ima predpostavke. Pot naprej osvetljuje progresivna ideologija, brez katere si ni mogoče zamisliti samoupravne socialistične družbe, novih, bolj popolnih družbenih odnosov. Ta proces je mogoč z idejno akcijo, s prepričljivostjo vsebine idej ZK, ni pa brez protislovij, iz katerih rastejo nasprotja na politični, socialni in ideološki ravni. Nasprotja se vedno bolj svobodno manifestirajo, in ker se vedno manj poslužujemo sredstev administrativne prisile, je stvarni ideološki vpliv zavestnih socialističnih sil toliko pomembnejši. Samo s splošnim frazerstvom ne bomo premagali nasprotnih ideoloških tokov, pač pa s poznavanjem njihove vsebine, ki je bila mogoče v zgodovini že preizkušena in ovrednotena.

Svoboda izražanja pri nas pač ni na tako rudimentarni ravni, da ne bi bilo mogoče izdati nekaj teh knjig.

M. BREZOVŠEK

Voja Vukićević

Simpozij o kulturnem življenju v JLA

Široka obravnava znanstveno-teoretičnih in empirično-praktičnih vprašanj

Kratka številčna bilanca tega pomembnega zbora 25. in 26. marca letos v Beogradu: sodelovalo je približno 300 udeležencev z več kot 80 pismenimi in ustmenimi poročili, z desetinami diskusij in dialogov, kar predstavlja z ostalim gradivom približno 1000 strani izbranega teksta. Pri tem naj poudarimo, da je bilo od 80 avtorjev več kot 30 civilnih oseb iz vseh republik, narodov in narodnosti, kar je dalo temu simpoziju pečat široke tribune zainteresiranih.

Na simpoziju se je zbral zelo širok krog ustvarjalcev — od znanstvenikov, teoretikov in kreatorjev kulturno-umetniških del do organizatorjev in realizatorjev raznolikih oblik kulturnega življenja v armadi in v družbi. To je dalo znanstvenemu zboru svojsko originalnost.

Organizator simpozija, politična uprava državnega sekretariata za narodno obrambo, si je simpozij zamislila kot široko soočenje znanstveno-teoretičnih nazorov in empirično-praktičnih analiz, ki so se izoblikovali v skoraj treh desetletjih bogatega in raznolikega kulturnega življenja v armadi. Zbor potemtaka ni bil zamišljen kot elitna akademsko-spekulativna tribuna, mar-

prikazi, recenzije

p

več kot vsesplošen pregled teorije in prakse na tem področju družbenega življenja v naši armadi.

Široko področje obravnavanih vprašanj

Ker se je o kulturnem življenju v JLA prvokrat razpravljalo na tovrstnem zboru, je organizator želel, da bi probleme načenjali kar najbolj široko. Seveda je imela ta zamisel tudi svojo slabo stran, ker ni dovoljevala, da bi vsa vprašanja kulturnega življenja obravnavali enako pozorno, da bi bilo več dialoga in polemične razprave za globlje pretresanje posameznih vprašanj itd. Tega se je organizator zavedal; vendar pa to ni bistveno motilo uspešnega dela zbora.

Sodeč po grobi sistematizaciji prispelih del, so bila vsa najvažnejša področja zajeta in so lahko orientacija za prodiranje v bistvo te sfere življenja armade ter iskanje ustreznih poti za njihovo nadaljnje usmerjanje. Gotovo je, da se bo iz tolikšnega števila zajetih problemov izluščilo le nekaj vprašanj, ki bi jih kazalo globlje obravnavati na naslednjih tovrstnih zborih.

Človek v središču kulturne akcije

Če bi poskušali v najbolj splošnih obrisih ugotoviti, na čem je bil

poudarek v razglabljanjih udeležencev zbora, potem je to prav gotovo želja, da bi kulturno življenje obravnavali s stališča mesta in vloge človeka v teh procesih. To antropološko-humanistično poslanstvo kulture in kulturnega življenja v JLA je bilo zastopano v več prispevkih.

»Vsestransko, svobodno, ustvarjalno in idejno-politično usmerjeno kulturno življenje v JLA, v katerem bo vsaka osebnost zmožna inspirirati in plemeniti svoje človeško bistvo, tako da se bo neprenehno bogatila njena duhovna in ustvarjalna moč, je ena od pomembnih predpostavk za oblikovanje doslednih branilcev domovine«, je rečeno v uvodnem referatu.

Avdo Humo, ki je povezoval ta aspekt kulturnega življenja v armadi s procesom tehnično-tehnoloških inovacij, je poudaril: »Prav zaradi tega armada s stališča obvladovanja modernih tehničnih sredstev brez katerih ni moderne armade, lahko uspe le s kulturno preobrazbo človeka, ne le z dviganjem njegove politične, marveč tudi kulturne zavesti.«

Podobno je družbeno vlogo kulturnega življenja v armadi dojel tudi polkovnik Sveto Kovačević, ki ta proces povezuje »... z ustvarjalnim odnosom do dela, z demokratizacijo in humanizacijo odnosov med ljudmi, čemur lahko upravičeno rečemo vsestranska afirmacija človeka v uniformi.«

Dr. Esad Ćimić v svoji študiji naglašja, da se človeku v armadi ponujajo vsestranske možnosti kulturnega razvoja. »V armadi se ponujajo izredne možnosti za poglobljanje zaupanja človeka v samega sebe — ne pa v nekaj, kar je izven njega; skladno s tem lahko armada še mnogo bolj potencira učlovečenje človeka, mu omogoča nove premise za osmišljanje samega sebe in sveta.«

V pesniško-filozofski obravnavi človeka in njegove kulture, globoko človeških idealov, h katerim so stremeli borci naše revolucije, pravi Tomo Momirovski: »V narodno-osvobodilnem boju... so streljali, umirali in živeli za človeško stvar, za človeško dostojanstvo, za ideal človeka. Mnogo človeških vrlin je potrebnih, da se tvega življenje, ta neponovljiva človekova danost... JLA je živo nadaljevanje revolucije.«

Dragi Stamenković v svoji razpravi »Bistvo in smisel socialistične humanistične renesanse« posega v nekatera globlja teoretična razglabljanja o kulturi, katero razlaga kot »celotno kontinuiteto človekovega in človeškega obstoja, dejavnosti, razvoja, ustvarjanja in spreminjanja sveta okoli sebe in sebe v njem — ter dodaja, da tako usmerjen tok kulturnega razvoja v svobodni, humani družbi dinamizira človeške potence... na poti k človeku, ki bo osvobojen vseh oblik odtujenosti in samoodtujevanja, da bo postal človekov človek.«

Sociološki aspekti kulturnega življenja v JLA

Precejšen del avtorjev izhaja v svojih razpravah iz dejstva, da je kulturno življenje v JLA integralni del kulturnega življenja naše celotne skupnosti. V tem smislu so šle sociološke obravnave v več smeri, poudarile pa so zlasti tiste procese in odnose, ki so povezani z našim samoupravno demokratičnim razvojem. »Skladno s tem izhajajo idejne in družbene predpostavke kulturnega življenja v JLA iz stališč, usmeritve in politike ZKJ in celotnega družbenega in kulturnega razvoja naše samoupravne socialistične skupnosti« (uvodni referat).

Vzporedno s fundamentalnimi družbenimi razmerami in razvojem so obravnavali tudi značilnost in

družbeno vlogo armade ter kulturnega življenja v njej.

Že s tem, da je koncepcija vse-ljudske obrambe podružbljena oblika obrambe dežele v samoupravni družbi, je tudi družbena vloga armade in njeno celotno družbeno življenje najbolj neposreden izraz samoupravnih odnosov, procesov in razvoja. Avdo Humo je glede tega dejal: »Ko dandanes gradimo samoupravno družbo, se mi zdi, da mora tudi armada kot oboroženi del ljudstva vsebovati po eni strani razredno komponento, ki se izraža preko globokih socialnih sprememb naše družbe, obenem pa tudi nacionalno komponento, ki je vsebinski del naše socialistične graditve.«

Prepletanje nacionalnih kultur in kulturnega življenja v JLA

Vidno mesto v napisanih referatih in diskusijah na zboru imajo razglabljanja, ki se nanašajo na procese spajanja, združevanja in prežemanja kultur narodov in narodnosti v kulturnem življenju JLA. Tega procesa so se lotevali avtorji dokaj enotno; gradili so na dejstvu, da je armada taka družbena institucija, v kateri se uresničuje prežemanje nacionalnih kultur na poseben način. Temu procesu ni razumljivo nihče pripisoval nadnacionalne kulturne vrednosti, vendar ga je mnogo avtorjev ocenilo kot zelo pomembno kohezijsko, moralno-politično in občeskulturno dejstvo.

Vzporedno s temi razmišljanji so opozorili na nekatere zapletenosti in težave, ki se pojavljajo v tem procesu — kot na primer obravnavanje jezika posameznih narodov in narodnosti, dalje vključevanje enot JLA, ki imajo raznolik nacionalni sestav, v homogeno nacionalno kulturno sredino in javnost itd.

Izhajajoč iz izkustev opazovanja kulturnega življenja pripadnikov

armade v Sloveniji je Rado Jan posebej opozoril na problem »... kako tem strukturam (misli sestav enot JLA — op. V.V.) zagotoviti enakopraven kulturni položaj glede na dejstvo, da so garnizije po svojem nacionalnem sestavu praviloma heterogene, okolje, v katerem se nahajajo, pa je najpogostejše homogeno«. Po njegovem mnenju je možna rešitev v tem, da bi se ob vztrajni, potrpežljivi in dolgotrajni kulturni akciji razvijalo sodelovanje enot JLA ter vseh drugih kulturnih dejavnikov družbe — kot tudi v učenju in obvladovanju jezikov bratskih narodov in narodnosti... tako da bi v osnovnih šolah srbskohrvatskega področja poučevali vsaj enega od bratskih jezikov... Taka praksa tudi v vojaških šolah (učenje vsaj enega od bratskih jezikov)¹ bi nedvomno pripomogla k vzpostavljanju enakopravnega človeškega in kulturnega položaja pripadnikov JLA,« ugotavlja Rado Jan.

Podobna razmišljanja vsebuje tudi prispevek makedonskega pisatelja Koleta Čašula, ki naglašja, da je večnacionalna bit naše skupnosti pomemben vir njene moči in ustvarjalne sile v kulturnem in splošnem razvoju.

Tome Momirovski poudarja, da mora postati celotno bogastvo kulturnih oblik naših narodov in narodnosti lastnina in svojstvena oblika kulturnih komunikacij pripadnikov JLA. »Samo tako bo lahko JLA opravljala vlogo skupne, jugoslovanske kulturne sredine in javnosti. S tem postaja dejansko nova kvalitativna družbena in človeška funkcija in grupacija, pobuda, stimulan in kulturna vrednota.«

¹ V novih programih vojaških šol srednje izobraževalne stopnje in na vojaških akademijah je že predvideno učenje slovenskega in makedonskega jezika (prip. V. V.).

Razglabljanja v tej smeri so tudi v prispevkih polkovnika Kovačevića, podpolkovnika Vukičevića in drugih.

Funkcija estetske vzgoje v JLA

Problemатiko estetske vzgoje pripadnikov armade je obravnavalo v svojih delih več avtorjev.

Profesor dr. Milan Damjanović opazuje funkcijo estetske vzgoje kot dejavnik, ki vodi k notranji preobrazbi osebnosti, k »revoluciji«, ki gojencem odpira pota k spoznanju in samospoznanju, k svobodi lastne ustvarjalne osebnosti... »Kajti estetska vzgoja je v bistvu vzgoja za ustvarjalnost v najširšem pomenu besede in bi bila potemtakem ta vzgoja kot določba in kot zahteva brez samovzgoje povsem nemogoča.«

Profesor Franček Bohanec izhaja v svojih izvajanjih iz marksističnega nauka ter gleda na estetsko vzgojo kot na celoten sklop spoznanj umetniško in humano oblikovane stvarnosti. Estetska vzgoja sodi po Bohancu v svet lepote, vendar pa odklanja mistifikacijo umetniške lepote, ker je umetnost namenjena ljudem. »Umetnost bogati slehernega člana naše družbe in ustvarja boljše odnose med ljudmi in se zato estetska vzgoja vključuje v tokove splošne družbene vzgoje,« pravi profesor Bohanec.

Razprava dr. Darinke Mitrović o vlogi estetske kulture za oblikovanje osebnosti je izhajala iz Marxove predpostavke o univerzalni prirodi generične biti človeka, ki ustvarja v merilih vsake vrste in po znakih lepote; poudarja, da je izhodišče za estetsko vzgojo razvijanje sposobnosti za sprejemanje, razumevanje, ocenjevanje in ustvarjanje estetskih vrednot, kot tudi

smisla za vnašanje lepote v življenje.

Funkcijo filma v kulturnem življenju pripadnikov armade je obravnavalo nekaj avtorjev (dr. Miroslav Vrabec, Vera Djordjević, profesor Rudolf Sremac, podpolkovnik Borivoje Lazić, profesor Pavle Gazivoda). Dokajšen prostor v teh razpravah je posvečen estetski in vsebinski strani filma, njegovi funkciji in vplivu na množičnega gledalca, odnos do idejnih in drugih vprašanj. Posebej so opozorili na gledalca vojaka, ki je po mnenju profesorja Vrabeca pri konzumiranju filmske umetnosti v posebnem položaju, kajti 90 % filmov je slabše vrste in jih ima komaj 10 % pravo umetniško vrednost. Poudarili so, da mladi ljudje, zlasti pa vojaki, zelo nekritično sprejemajo filme, ki so polni erotike, sentimentalnosti, avanturizma in cenene ljubezenske vsebine. V njihovih prispevkih so nakazane možnosti za oblikovanje kritičnega vrednotenja filmov.

Vloga likovne umetnosti v kulturnem življenju armade je bila obdelana v prispevkih slikarja Bogumila Karlovarisa in Cvetka Ivana. Likovno estetsko vzgojo povezuje ta z vsestranskim razvojem osebnosti, z možnostjo, da se likovno delo izrabi za negovanje tradicij in celo za strokovni pouk, kot je na primer maskiranje (občutek za barve), izvidništvo, občutek prostora (skiciranje) itd.

O pomenu in vlogi literarnega dela in pesniške ustvarjalnosti govori zlasti prispevek profesorja dr. Toze Čolaka (poezija v NOV), v katerem pravi: »Pesem je večni sopotnik življenja, najlažjega in najtežjega, čeprav nobena oblika življenja ni lahka niti preprosta. In ni res, da muze molče, kadar spregovori orožje. Kajti pesniška beseda v tragičnih trenutkih... hrabri in dviga, bodri in opogumlja.« V

knjigi o kulturnem življenju vojakov in starešin je pomemben tudi prispevek podpolkovnika Pribišića.

Prispevek JLA k ustvarjanju kulturnih vrednot

V strnjenih analizah posamezni prispevki opozarjajo na dejstvo, da vsebuje in izraža kulturno življenje v armadi tudi bistveno komponento ustvarjalnosti. Tako so v uvodnem referatu politične uprave navedeni izredni uspehi na tem področju. Sumarni rezultati dejavnosti domov JLA, vojaških klubov in klubov gojencev v zadnjih petih letih, izraženi v številkah, so impresivni: več kot 150.000 raznih prireditve, več kot 160.000 obiskovalcev raznih tečajev v približno 6.000 sekcijah, 17.000 različnih razstav je obiskalo več kot 3,5 milijona obiskovalcev itd.

Splošno gradbeno podjetje

PIONIR

s sektorji Novo mesto, Krško, Ljubljana in Rijeka:

- izvršuje vse vrste visokih in nizkih gradenj,
- razpolaga tudi z lastnimi centralnimi obrati in projektnim birojem.

Priporočamo se za naročila.

Kar zadeva založniško dejavnost, je izšlo v JLA od 1945. do 1968. leta približno 1.150 različnih knjig in brošur; tu niso upoštevane izdaje, tiskane samo za strokovno vojaške potrebe. Razen tega izhaja v JLA redno več kot 10 različnih časopisov in prav toliko revij. Izredno lep uspeh v proizvodnji filmov v Vojnofilmskem centru ima »Zastava film«, kjer je nastalo od ustanovitve 1948. leta pa do 1969. leta približno 800 dokumentarno poučnih in umetniških filmov, dve seriji filmov po 7 epizod za televizijski program (»Letovi koji se pamte« in »Kad sam bio vojnik«), pomembna je udeležba na domačih in tujih revijah, kjer so dobile najboljše filmske stvaritve 66 nagrad.

Pomembne uspehe ima tudi glasbena služba v JLA: številne glasbene revije in prireditve, gostovanja ansamblov v domovini in tujini, tiskanje zbornikov glasbenih kompozicij, snemanje plošč, udeležba v programih radia, TV itd.

Vojaški muzej in druge sorodne institucije so prirejale uspele razstave o arheoloških, sondažnih in drugih muzeoloških dejavnostih. Vojaški muzej v Beogradu je najbolj obiskana muzejska institucija z več kot 100.000 obiskovalci letno. Podobne uspehe ima tudi galerija doma JLA v Beogradu, ki v sklopu splošne likovne umetnosti goji posebno likovno zvrst: NOB v delih likovnih umetnikov.

O delu institucij za kulturno življenje v JLA

Številni prispevki na simpoziju so obravnavali delo najrazličnejših institucij, ki so vključene v kulturno življenje JLA. Tudi delo domov JLA, vojaških klubov in klubov gojencev je obravnavalo več avtorjev. V celoti vsebujejo vrsto kritičnih

pogledov in analiz ter nakazujejo boljše metode dela. Vse bolj namreč prevladuje mnenje, da so v vsebini in metodah dela teh institucij nujno potrebne spremembe. Predvsem nakazujejo v prispevkih nujnost širšega in bolj neposrednega sodelovanja teh institucij s sorodnimi institucijami v družbi, v nekaterih dejavnostih pa nujnost povežovanja in celo integracije. Domovi in klubi bi morali postati mnogo bolj odprti tudi za aktiviste izven armade, prav tako pa bi se morali pripadniki armade vse bolj vključevati tudi v kulturne institucije izven armade.

Res je, da je precejšen del domov in klubov že sprejel tako usmeritev in da so tudi uspehi že vidni. Tako na primer prispevki podpolkovnika Bogdana Kneževića, majorja Miloša Popuče, Pera Delina, Steva Andjelića in drugih govore prav o uspešnem vključevanju domov JLA v kulturno dejavnost posameznih krajev. Za posamezne dejavnosti so zelo zainteresirane občinske skupščine, kulturno prosvetne skupnosti, kulturne skupnosti ter druge organizacije in institucije, ki so pripravljene tudi financirati nekatere kulturne dejavnosti.

Po drugi strani se kaže potreba, da morajo postati institucije za kulturno življenje v armadi, zlasti domovi in klubi, vse bolj demokratične ustanove, v katerih bodo o programski dejavnosti vse bolj odločali neposredni uporabniki. Tako se že konstituirajo organi domov, kot na primer skupščine, ožji in širši sveti ter druga telesa.

Iz tega je razvidno, da izhaja osnovna preokupacija v prispevkih, posvečenih delovanju institucij za kulturno življenje v armadi, iz tokov našega samoupravnega demokratičnega razvoja in koncepcije vseljudske obrambe.

Znanstveno-raziskovalno delo, tisk in prosti čas

Raziskovanje in znanstvena obravnava problemov v kulturi in kulturnem življenju so bili zajeti v prispevkih samostojnega raziskovalca Vujadina Jokića in sociologa poročnika Nedeljka Popare. V njih delih je nakazana pot za globlje proučevanje fenomena kulturnega življenja in možnosti, da se z empiričnimi raziskavami prodre v bistvene pojave te sfere družbenega življenja.

Vpliv tiska in drugih sredstev množičnega komuniciranja na kulturno življenje pripadnikov armade so analizirali prispevki kapetana Milana Krsmanovića, st. vodnika I. klase Čedomira Pešuta in rez. vodnika Idriza Smailovića. V teh študijah je zlasti pomembna obravnava pozitivnih in negativnih vpli-

JUGOBANKA

podružnica Ljubljana, Titova c. 32 in
Ekspozitura Šiška, Ljubljana, Celovška 106

PO NAJUGODNEJŠIH POGOJIH:

- prodaja devizna sredstva na potne liste in privatna ter službena potovanja
- odkupuje tuje valute ter vnovčuje čeke in kreditna pisma
- odpira in vodi zasebne devizne tekoče račune
- sprejema dinarske hranilne vloge

Vsa vplačila in izplačila z deviznega računa opravlja banka **brezplačno**.

Vabimo Vas, da nas obiščete v naši banki v Ljubljani, Titova 32, oziroma Celovška 106, kjer Vam bomo nudili podrobnejše informacije.

vov teh sredstev na kulturno življenje, zlasti pri vojaki. Ugotovili so na primer, da se vojaki zaradi posebnih življenjskih pogojev mnogo preveč ukvarjajo z zabavnim tiskom, z erotiziranimi prilogami v časopisju, v oddajah na televiziji itd. ter da ima to negativne posledice za kreativno dejavnost v kulturnem življenju nasploh.

Razpravljanje o problematiki prostega časa je temeljilo na empiričnih raziskavah; za to področje so zlasti pomembni prispevki Milana Benca in kapetana I. klase Radovana Samardžića, dalje polkovnika Miroslava Javoreka in drugih. Rezultati teh raziskav so pokazali, da večina pripadnikov armade prostega časa sploh nima in da to slabo vpliva na dinamiko in raznolikost kulturnega življenja.

Pričakovanja in perspektive

Simpozij je obravnaval še vrsto drugih vprašanj, ki neposredno zadevajo kulturno življenje v armadi.

V mnogih od teh vprašanj, tez, hipotez in zaključkov smo lahko razbrali tudi odgovore, čeprav si organizatorji simpozija niti sodelujoči avtorji niso prizadevali, da bi dali končne sodbe o tako važnem vprašanju, kot je kulturno življenje v JLA.

Kljub temu pa bi bilo napačno sklepati, da bo kulturno življenje v armadi tudi po tem zboru teklo spet po starih poteh. Nasprotno, lahko pričakujemo svežih prijemov in rešitev, saj je vse prispevke in razprave na simpoziju prevečevalo zelo enotno prepričanje, da je v kulturnem življenju možen nageljši napredek.

Glede tega je generalpolkovnik Nenad Drakulić v svoji sklepni besedi med drugim dejal:

»Obilica izraženih mnenj obvezuje predvsem nas, organizatorje simpozija, da jih temeljito proučimo ter jih uporabimo kot osnovo za koncipiranje dolgoročne politike in prakse na tem področju družbenega življenja armade.«

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. CLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

ARZENŠEK Vladimir: Fenomenologija in marksizem. Maribor, Obzorja 1969. 68 str. (Znamenja 9). — 1/2523-9.

DAJČ Putnik: Leninova misao danas. Međunarodni radnički pokret, Beograd, 1970, št. 478.

KUNZLI Arnold: Problem moći u anarhističkoj kritici marksizma. Praxis, Zagreb, št. 1—2, str. 117—125.

TITO: Leninizam ne trpi dogmatizma. ... članek za »Pravdo«. Delo, Lj., 19. aprila 1970.

VLAHOVIĆ Veljko: Lenin in socialistična revolucija. Delo, Lj., 22. aprila 1970.

VODOPIVEC Vlado: Leninova misel. Sodobnost, Lj., 1970, št. 4, str. 325—327.

VUKASOVIĆ Milan: Socialistična demokracija v luči Leninovega nauka. Delo, Lj., 22. aprila 1970.

II. FILOZOFIJA

BADALONI Nicola: Lenin filozof. Leninova misel v profilu filozofske koncepcije. Naši razgledi, Lj., 17. aprila 1970, št. 8.

BOŠNJAK Branko: Ideja humanizma između ideologiziranog marksizma i politiziranog kršćanstva. Praxis, Zagreb, 1970, št. 1—2, str. 100—108.

ĐURIĆ Mihajlo: Kriza čovekovog samorazumevanja. Praxis, Zagreb, 1970, št. 1—2, str. 84—93.

GOLDMANN Lucien: Moć i humanizam. Praxis, Zagreb, 1970, št. 1—2, str. 24—44.

KORAČ Veljko: Paradoksi moći i humanosti. Praxis, Zagreb, 1970, št. 1—2, str. 8—14.

KREŠIĆ Andrija: Nenasilje kao ljudski način opstanka. Praxis, Zagreb, 1970, št. 1—2, str. 53—63.

LEWIS John: Jedinostvenost čovjeka i dialektika historije. Praxis, Zagreb, 1970, str. 109—116.

PACI Enzo: Intersubjektivitet moći. Praxis, Zagreb, 1970, št. 1—2, str. 94—99.

PETROVIĆ Gajo: Moć, nasilje i humanost. Praxis, Zagreb, 1970, št. 1—2, str. 45—52.

SUTLIĆ Vanja: Moć i čovječnost. Praxis, Zagreb, 1970, št. 1—2, str. 15—23.

VOLKMANN-SCHLUCK K. H.: Etos demokracije. Praxis, Zagreb, 1970, št. 1—2, str. 78—83.

III. SOCIOLOGIJA

GILJEN Abraham: Seosko stanovništvo i gradska civilizacija. Međunarodna politika, Beograd, 1970, št. 479.

HOFMANN Werner: Intelektualac i politička moć. Teze. Praxis, Zagreb, 1970, št. 1—2, str. 152—152.

JEROVŠEK Janez: Izvori in načini razrešavanja konfliktov v delovnih organizacijah. Naše gospodarstvo, Maribor, 1970, št. 2—3, str. 113—122.

KOSTIĆ Cvetko: Sociologija sela. Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika SRS Srbije (1969.) 256 str. 80. — II/10.991.

KUVAČIĆ Ivan: Suvremeni oblici duhovnog nasilja. Praxis, Zagreb, 1970, št. 1—2, str. 145—151.

PANTIĆ Vladan: Prilog edfiniciji pojma radničkog veća. Međunarodni rad. pokr., Beograd, 1969, št. 4, str. 150—156.

RANKOVIĆ Miodrag: Baumanova »Aktivistička verzija« marksističke sociologije. Gledišta, Beograd, 1970, št. 4,

- SUSTER Dagmar:** Socialne razlike v središču pozornosti (2, 3) *Komunist*, Lj., 17. in 24. aprila 1970, št. 16, 17.
- STOŠIĆ Dušan:** Neposredna i posredovana društvena moć individua. *Praxis*, Zagreb, 1970, št. 1—2, str. 184—187.
- VUKMIRICA Vujo:** Tehnički progres i problem zaposlenosti. Beograd, (Export-Press) 1968. 278 str. — 12.210.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

- : **ALI** je študent delavec? Odgovarjajo: Roman Modic, Viktor Damjan, Gorazd Kušej, Janko Česnik, Tone Remc, Janez Koželj. *Tribuna*, Lj., 14. aprila 1970, št. 10.
- : **ANKETA** Sodobnosti VIII: Ali imamo glasbeno kritiko? *Sodobnost*, Lj., 1970, št. 4, str. 332—342.
- AVŠIČ Jaka:** Nekaj pripomb k mnenju o rabi jezikov v JLA. *Sodobnost*, Lj., 1970, št. 4, str. 408—427.
- GSPAN Alfonz:** Ob rob polemiki o zadnjih najdbah Prešernovih portretov. *Delo*, Lj., 18. aprila 1970.
- JENDIS Reiner:** Študent in politično življenje. *Tribuna*, Lj., 14. aprila 1970, št. 10.
- JERASOV B. S.:** Konceptije kulture u ideologiji nacionalizma zemalja u razvoju. *Međunarodni radn. pokr.*, Beograd, 1969, št. 4, str. 39—50.
- JOVIČIĆ Vladimir:** Šund — nepoznati osvajač. *Gledišta*, Beograd, 1970, št. 4, str. 585—599.
- KERMAUNER Taras:** Masovna kultura — čedo tradicionalne kulture. *Gledišta*, Beograd, 1970, št. 4, str. 637—644.
- : **POLOŽAJ** literarne znanosti na Slovenskem: Anketa NR (IV): France Bernik, Marja Boršnik, Bojan Štih. *Naši razgledi*, Lj., 17. aprila 1970, št. 8.
- RIZMAN Rudi:** Nemoč kulturne kritike. *Delo*, Lj., 18. aprila 1970.
- SIMONOVIC Simon:** Tehnika i utopija. *Gledišta*, Beograd, 1970, št. 4, str. 601—614.
- STEPANOVIC Rodoljub:** Funkcije univerziteta u društvu. *Gledišta*, Beograd, 1970, št. 4, str. 557—572.
- TODOROVIC Mijalko:** Univerzitet i društvo. *Međunarodna politika*, Beograd, 1970, št. 478.

- ZIHERL Boris:** Lenin in kulturni problemi socializma. *Komunist*, Lj., 24. aprila 1970, št. 17.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

- ĐUROVIĆ Borislav:** Transformacija Boljševičke partije nakon oktobra (:1917—1924:). Novi Sad & Beograd, Centar za političke studije i društveno-političko obrazovanje i Institut za izučavanje radničkog pokreta 1969. 207 str. (Društvo i misao. 1). — II/11.002-1.
- FLEISCHER Helmut:** Autentične i problematične forme socijalističkog humanizma. *Praxis*, Zagreb, 1970, št. 1—2, str. 188—190.
- HUSAK Gustav:** Leninska teorija o partiji in češkoslovaška stvarnost. *Naši razgledi*, Lj., 17. aprila 1970, št. 8.
- IMAMOVIĆ Mustafa:** Odnos klasnog i nacionalnog u suvremenom socijalizmu. *Gledišta*, Beograd, 1970, št. 4, str. 657—662.
- KAVČIČ Stane:** Pota in razpotja socialistične družbe. *Delo*, Lj., 4. aprila 1970.
- KOCIJANČIČ Janez:** Mlada generacija in revolucija. *Delo*, Lj., 22. aprila 1970.
- MAREK Franz:** Moć i neposredna demokracija. *Praxis*, Zagreb, 1970, št. 1—2, str. 176—183.
- TADIĆ Ljubomir:** Moć, elite i demokracija. *Praxis*, Zagreb, 1970, št. 1—2, str. 64—77.
- VASOVIĆ Vučina:** Ideologija i demokracija. *Gledišta*, Beograd, 1970, št. 4, str. 537—555.
- VIDAKOVIĆ Zoran:** Društvena moć radničke klase. Beograd, Rad 1970, 309 + (II) str. — 12.143.
- ZIVIĆ J.:** Definicija agresije. *Međunarodna politika*, Beograd, 1970, št. 475.

2. Druženopolitični sistem SFRJ:

- KARDELJ Edvard:** XV. ustavni amandma. Moderna organizacija, Kranj, 1970, št. 2.
- KOVAČ Božo:** Sodobnejša Socialistična zveza. *Komunist*, Lj., 24. aprila 1970, št. 17.

—: KRITIČNOST do obstoječega stanja. Posvetovanje o ideologiji, teoretičnem delu in idejni akciji ZK. ... Komunist, Lj., 24. aprila 1970, št. 17.

—: LJUDSKI faktor u socijalističkoj robnoj privredi samoupravnog društva i problemi zapošljavanja. Političko-loško savetovanje 11, 12 i 13 februar 1969. Beograd, Institut za političke studije 1969. 491 str. (Političke sveske. 1969/2.) — 11.935-1969/2.

MILATOVIĆ Veljko: Teze o ulozi i dejstvima Socijalističkog saveza. Međunarodna politika, Beograd, 1970, št. 474.

—: OD Osvobodilne fronte do Socialistične zveze: Josip Vidmar, Miha Marinko, Albert Jakopič-Kajtimir, Vida Tomšič, Janez Vipotnik. Delo, Lj., 26. april 1970.

PETRANOVIĆ Branko: Komunistička partija Jugoslavije kao faktor vlasti u oslobođenoj zemlji. Međunarodni rad. pokr., Beograd, 1969, št. 4, str. 139—149.

—: RAZPRAVA (na 13. seji CK ZKS o kmetijstvu). Komunist, Lj., 14. aprila 1970, posebna priloga.

REMEC Tone: Kaj je ideologija in strategija »nove levice« pri nas. Tribuna, Lj., 1970, št. 10, 14. aprila.

RUS Vojan: Ob nekaterih političnih dilemah. Tribuna, Lj., 14. aprila 1970, št. 10.

—: SOCIALISTIČNA zveza — organizacija delovnih ljudi, ki snujejo samoupravni socializem. (Ob 27. aprilu govore: Tone Fajfar, Božo Kovač, Franc Rogelj, Svetozar Polič, Kristina Lovrenčič, Bojan Volk, Milan Zafošnik.) Komunist, Lj., 24. aprila 1970, št. 17.

ZIDAR Milovan: Vloga ZKS pri nadaljnjem razvoju družbeno ekonomskih odnosov v kmetijstvu in na vasi. Komunist, Lj., 1970, posebna pril.

3. Politični sistemi in organizacije:

DINIĆ Jordan — Dušan Lazić: Narodna Republika Kina. Konceptije o socijalističkom razvoju i politika u međunarodnim odnosima. Beograd, Institut za međunarodni radnički pokret 1970. 370+(II) str. (Politički sistemi socijalističkih zemalja. Studije i monografije. 2.) — 11.866-2.

MARKOVIĆ Brana: Pet godina vladavine laburista. Međunarodni radn. pokr. 1969, št. 4, str. 125—138.

PALIGORIĆ Ljubomir: Revolucija u revoluciji kao posebno tumačenje kubanske erolucionarne prakse. Međunarodni radnički pokret, Beograd, 1969, št. 4, str. 51—71.

PRIKLMAJER-TOMANOVIĆ Zorica: Programska platforma 19. kongresa KP Francuske. Međunarodni radnički pokret, Beograd, 1969, št. 4, str. 157 do 165.

TODOROVIĆ Ilija: Pogled na unutrašnji razvoj Rumunije. Međunarodni radnički pokret, 1969, št. 4, str. 167—171.

4. Delavska in progresivna gibanja:

BROUE Pierre: Evropsko i svjetsko jedinstvo revolucionarnih borbi danas. Praxis, Zagreb, 1970, št. 1—2, str. 197 do 204.

DINIĆ Jordan: Seljaštvo i socijalistički preobražaj u nekim zemljama Azije: NR Kina, DR Vijetnam, NDR Koreja. Međunarodni radnički pokret, Beograd, 1969, št. 4, str. 73—89.

5. Međunarodni odnosi

ĐERĐA Josip: Tito u Africi. Međunarodna politika, Beograd, 1970, št. 476.

DOŠEN Slobodan: Koegzistencija i nesvrstanost. Bibliografski prilog. Međunarodni rad. pokr. 1969, št. 4, str. 273—336.

—: POLITIKA nesvrstanosti u savremenom svetu. Međunarodni simpozijum, Petrovaradin, 16—18. januara 1969 god. Ured. Ljubivoje Ačimović. Beograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu 1969, 268 str. — II/10.989.

PIRJEVEC Dušan: Nacija i moć. Praxis, Zagreb, 1970, št. 1—2, str. 134—144.

ŠUVAR Stipe: Nacije i međunarodni odnosi u socijalističkoj Jugoslaviji. (Zagreb), Naše teme 1970, 153+(XVIII) str. (Biblioteka Naših tema.) — 8417.

TITO: EKSPOZE predsednika Tita o njegovom obisku v Africi. Delo, Lj., 1. aprila.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

- DEŽELAK Bogomir: Mrežno planiranje u marketingu. Naše gospodarstvo, Maribor, 1970, št. 2—3, str. 96—101.
- GALBRAITH John Kenneth: Nova industrijska država. (The New Industrial State.) Pogovor Adolf Dragičević. (Zagreb, Stvarnost) 1970. 396+ (II) str. (Svijet suvremene stvarnosti. 4). — 12.137-4.
- GOSLAR Miran: Živčevje slovenskega gospodarstva. Delo, Lj., 11. aprila, 1970.
- JOVANOV Neca: Radničko samoupravljanje i ekonomsko tehnološka integracija. Međunarodna politika, Beograd, 1970, št. 478.
- LAH Tine: Problem povečanja produktivnosti dela in odtujitev človeka v našem gospodarstvu. Naše gospodarstvo, Maribor, 1970, št. 2—3, str. 122—129.
- LEPAGE Henri: Šta se menja u ekonomskoj nauci. Ekonomska politika, Beograd, 1970, št. 940, 941.
- MULEJ Matjaž: Zaposlovanje v terciarnih dejavnostih in normalne potrebe. Naše gospodarstvo, Maribor, 1970, št. 2—3, str. 135—143.
- RIBNIKAR Ivan: Nelikvidnost našega gospodarstva. Naši razgledi, Lj., 17. aprila 1970, št. 8.
- RUS Veljko: Izobraževanje vodilnega kadra za delovne organizacije. Naši razgledi, Lj., 17. aprila 1970, št. 8.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

- A. M.: Zaloška cesta 24. aprila leta 1920. Komunist, Lj., 17. aprila 1970, št. 16.

—: APRILSKI rat 1941. (Zbornik dokumenata. — redaktor: Dušan Gvozdenović.) Beograd, Vojnoistorijski institut 1969. 1. knj. — II/11.000-1.

—: HRONOLOGIJA. Najznačajniji događaji iz međunarodnog radničkog i oslobodilačkih pokreta. Juli-septembar 1969. Međunarodni radnički pokret, Beograd, 1969, št. 4, str. 213—252.

KLJAKOVIĆ Vojmir: Promjena politike Velike Britanije prema Jugoslaviji u prvoj polovici 1943. godine. Jugoslovenski istor. čas., Beograd, 1969, št. 3, str. 25—57.

KRUŠNIK Slavko: S »podmornico« dva-krat po suhem. Ilegalne grafične tehnike v okupirani Ljubljani. TV-15, Lj., 22. in 29. aprila 1970, št. 17, 18—19.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

- BAKARIĆ Vladimir: Lenin. Komunist, Lj., 24. aprila 1970, št. 17.
- BRITOVŠEK Marjan: Neupogljiv uresničevalec revolucionarne ideje. Naši razgledi, Lj., 17. aprila 1970, št. 8.
- PETROVIĆ Gajo: Bertrand Russell. Praxis, Zagreb, 1970, št. 1—2, str. 207—225.
- PROTIĆ Žarko: Leninove knjige v Jugoslaviji. Komunist, Lj., 24. aprila 1970, št. 17.
- RUMJANCEV A. M.: Lenin-znanstvenik, revolucionar in državnik. Delo, Lj., 18. in 25. aprila 1970.

UDC 339.21

TANKO Zvonimir: What is social property?**Teorija in praksa, Ljubljana 1970, Vol. 7, No. 4, p. 713—729.**

Social property is true property, the relations among socialist producers are true proprietary relations, both inside economic organizations as among individual economic organizations. Social property is the property of the society of socialist producers and thus property of each individual socialist producer — only in this way it can be social property. Owing to objective material social property can be the property of socialist producers only if socialist economic organizations have the form of self-government. To prevent social property of socialist producers from becoming their collective self-government property the society of socialist producers as a whole must establish special rules in the field of direct production, exchange and distribution. Only with these the society of socialist producers truly establishes social self-governmental form of property as an objectively necessary form of (general) social property of the means of production of the society of socialist producers at an objectively given level of the development of social material and subjective productive forces.

UDC 336.61

CRNKOVIČ, Rudi: The Model of Business Market Financing of Widened Reproduction, Teorija in praksa, Ljubljana 1970, Vol. 7, No. 5, p. 730—743.

The author polemizes against some hesitations expressed in the discussion about the study of financing of the widened reproduction as made by a group of economists according to the order of the Assembly of the Socialist Republic Slovenia. The following are the characteristics of the model of financing explained in this study: self-financing as the fundamental form of financing, business independence of enterprises in investment decisions, the principle of maximal profitability of investments as the reflection of income motives of the enterprise business, the connecting function of the market mechanism of financing, the mediating function of the market instruments business banking as a part of market mechanism and completion of self-financing and investment financing as performed by socio-political communities as correction and completion of business deciding in the field of widened reproduction. The hesitations expressed in discussion apply above all to the contradiction between the stressed self-financing and the stronger concentration of financial means, to making a fetish of the market mechanism, to neglecting the directive and intervention function of society, to the danger of the deepening of unjustified differentiation and finally, to scepticism as regards real possibilities of building a market of long-term means. At the end the author establishes that also considerations of understandable hesitations lead to the conclusion that the market of long-term means is a necessity of the commodity production of socialism. In spite of the »inherent« weaknesses it must be built into our economic system, since rational economy with small means can be secured only in this way.

UDK 339.21

TANKO Zvonimir: Kaj je družbena lastnina?

Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 4, str. 713—729.

Družbena lastnina je prava lastnina, odnosi med socialističnimi proizvajalci so pravi lastninski odnosi tako znotraj socialističnih gospodarskih organizacij kakor tudi med njimi. Družbena lastnina je lastnina družbe socialističnih proizvajalcev in zato lastnina vsakega posameznega socialističnega proizvajalca — le tako je sploh lahko družbena lastnina. Iz objektivnih materialnih razlogov je lahko družbena lastnina lastnina socialističnih proizvajalcev samo v samoupravni obliki socialističnih gospodarskih organizacij. Da pa zaradi tega družbena lastnina socialističnih proizvajalcev ne bi postala njihova kolektivna samoupravna lastnina, mora družba socialističnih proizvajalcev kot celota uveljavljati posebna pravila na področju neposredne proizvodnje, menjave in delitve. Šele s tem družba socialističnih proizvajalcev pravzaprav vzpostavlja družbeno samoupravno obliko lastnine kot objektivno nujno obliko (splošno) družbene lastnine produkcijskih sredstev družbe socialističnih proizvajalcev pri objektivno dani razvojni stopnji družbenih materialnih in subjektivnih proizvodnih sil.

UDK 336.61

CRNKOVIČ, Rudi: Model poslovno-tržnega financiranja razširjene reprodukcije,

Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 5, str. 730—743.

Avtor polemizira o nekaterih pomislekih v razpravi o študiji o financiranju razširjene reprodukcije, ki jo je izdelala skupina ekonomistov po naročilu Skupščine SR Slovenije. Značilnosti modela finansiranja, razloženega v študiji, so: samofinansiranje (kot temeljna oblika finansiranja, poslovna samostojnost podjetij pri investicijskih odločitvah, načelo maksimalne rentabilnosti investicij kot odraz dohodkovnega motiva podjetniškega poslovanja, povezujoča funkcija tržnega mehanizma finansiranja, posredovalna funkcija tržnega instrumentarija, poslovno bančništvo kot del tržnega mehanizma in dopolnitev samofinansiranja ter investicijsko finansiranje, ki ga izvajajo družbeno politične skupnosti kot korekturo in dopolnitev poslovnega odločanja na področju razširjene reprodukcije. Pomisleki v razpravi se nanašajo predvsem na nasprotje med poudarjenim samofinansiranjem in močnejšo koncentracijo finančnih sredstev, na fetišizacijo tržnega mehanizma, na zapostavljanje usmerjevalne in intervencijske funkcije družbe, na nevarnost poglobljanja neupravičene diferenciacije in končno na skepso glede realnih možnosti graditve trga dolgoročnih sredstev. Avtor na koncu ugotavlja, da tudi razmišljanja o razumljivih pomislekih vodijo k sklepu, da je trg dolgoročnih sredstev nujnost blagovne proizvodnje socializma. Kljub »prirojenim« slabostim ga moramo vgraditi v naš sistem gospodarjenja, ker je le tako mogoče zagotoviti racionalno gospodarjenje s pičlimi sredstvi.

RUS, Veljko: Responsibility and the System of Sanctions,
Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, No. 5, p. 744—759.

A part of the research which was made in 1968 in 15 Yugoslav enterprises was devoted to responsibility. Responsibility can be divided in subjective and objective responsibility; by the subjective responsibility we mean the sense of responsibility originating from the internalization of social standards, and by objective responsibility the system of sanctioning, established over its members by an organization. We have found out that subjective responsibility is considerably better developed than objective responsibility. Subjective responsibility is most intense with individual work and lesser with team work and with operating of the entire enterprise. The lowly developed subjective responsibility of specialists is most surprising; with this group the responsibility for team work and for operating of the entire enterprise is less developed than with unqualified and demi-qualified workers in production. Analyses have shown that participation determines the subjective responsibility more strongly than the status adherence. We believe that in this statement we can find a partial explanation of the small responsibility of specialists, and at the same time also a confirmation of inseparable connection of social property with self-government system. The analysis of disciplinary processes revealed a considerable heterogeneity of sanction politics. In on of the 15 enterprises only 0,1 % of employees had disciplinary processes, and in another 13 % of employees. Production workers were involved in 90 % of cases. It is also characteristic that appeals of involved workers against the punishment are very rare: less than 5 % appealed against the punishment. We feel that the small percent of appeals expresses lack of confidence into objectivity of sanction systems in our enterprises.

POTOČNIK, Miha: The Responsibility of the Members of Collective Organs of Management,

Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, No. 4, p. 632—642.

POTOČNIK, Miha: The Responsibility for Self-Management Activities of Workers,
Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, No. 5, p. 824—836.

In our legal system the responsibility of workers for their work in their working position is legally established. Also personal responsibility of individual organs of management in a working organization is established. But the question of the responsibility of the members of collective organs of management in a working organization for their self-management activity in these organs has remained open in legislation, in legal theory and in practice. Above all the problem of the settlement of material responsibility is controversial, even though open questions appear also in political, disciplinary and criminal responsibility. Both articles take the view that there exists the constitutional and legal basis for the introduction of responsibility also for the members of collective organs of management, and that this constitutional principle must be consequently carried out in all kinds of responsibility, so far as it has not been carried out already. The main kinds of legal responsibility are treated from the point of view of a positive legal settlement, but also possibilities of a future settlement in accordance with the legal system are shown. The material responsibility of the members of collective organs of management being most controversial is treated at considerable length. Also some specific features of legal responsibility are represented, above all the responsibility of collective subjects and the responsibility of the representatives of social communities in the organs of management in working organizations.

UDK 339.2:35.086

RUS, Veljko: Odgovornost in sistemi sankcioniranja,
Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 5, str. 744—759.

Del raziskave, ki je potekala leta 1968 v 15 jugoslovanskih podjetjih, je bil posvečen odgovornosti. Odgovornost členimo na subjektivno in objektivno; pod subjektivno pojmujeemo čut odgovornosti, ki izvira iz internalizacije družbenih norm, pod objektivno odgovornostjo pa pojmujeemo sistem sankcioniranja, ki ga organizacija uveljavlja nad svojimi člani. Ugotovili smo, da je subjektivna odgovornost znatno bolj razvita kot objektivna. Subjektivna odgovornost je najintenzivnejša za lastno delo, manjša pa je za teamsko delo in za poslovanje celotnega podjetja. Najbolj preseneča nizko razvita subjektivna odgovornost pri strokovnjakih; pri tej skupini je odgovornost za teamsko delo in za poslovanje celotnega podjetja manj razvita kot pri NK in PK delavcih v proizvodnji. Analize so pokazale, da je participiranje močnejši determinant subjektivne odgovornosti kot pa statusna pripadnost. Domnevamo, da je v tej ugotovitvi delno pojasnilo za majhno odgovornost strokovnjakov, obenem pa tudi potrdilo neločljive povezanosti družbene lastnine s samoupravnim sistemom. Analiza disciplinskih postopkov nam je odkrila veliko heterogenost sankcijske politike. V enem od 15 podjetij je bilo v preteklem letu le 0,1 % zaposlenih v disciplinskem postopku, v drugem pa kar 13 % zaposlenih. V 90 % primerov so bili v postopku proizvodni delavci. Prav tako je simptomatično, da so pritožbe prizadetih na izrečeno kazen zelo redke: na izrečeno kazen se je pritožilo manj kot 5 % prizadetih. Menimo, da izraža majhen % pritožb nezaupanje v objektivnost sankcijskih sistemov v naših podjetjih.

UDK 339.2:35.086

POTOČNIK, Miha: Odgovornost članov kolektivnih organov upravljanja,
Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 4, str. 632—642.

POTOČNIK, Miha: Odgovornost za samoupravno delo delavcev,
Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 5, str. 824—836.

V našem pravnem sistemu je zakonsko vzpostavljena odgovornost delavca za njegovo delo na delovnem mestu. Vzpostavljena je tudi osebna odgovornost individualnega organa upravljanja v delovni organizaciji. V zakonodaji, v pravni teoriji in praksi pa je ostalo odprto vprašanje odgovornosti članov kolektivnih organov upravljanja v delovni organizaciji za njihovo samoupravno delo v teh organih. Predvsem je sporna ureditev materialne odgovornosti, čeprav se tudi pri politični, disciplinski in kazenski odgovornosti pojavljajo prav tako še mnoga odprta vprašanja. V obeh člankih se zagovarja stališče, da je ustavnopravno že podana osnova za uvedbo odgovornosti tudi za člane kolektivnih organov upravljanja ter da je to ustavno načelo potrebno dosledno izpeljati pri vseh vrstah odgovornosti, kolikor še ni izpeljano. Glavne vrste pravne odgovornosti so obravnavane s stališča pozitivne zakonske ureditve, prikazane pa so tudi možnosti bodoče ureditve, skladne s pravnim sistemom. Najobširneje je obravnavana kot najbolj sporna materialna odgovornost članov kolektivnih organov upravljanja. Prikazane so tudi nekatere specifičnosti pravne odgovornosti, predvsem odgovornost kolektivnih subjektov in odgovornost predstavnikov družbene skupnosti v organih upravljanja določenih delovnih organizacij.

Tuji avtorji

Ralph Miliband

je profesor politične znanosti na *London School of Economics and Political Science*. Je avtor del: *Parlamentarni socializem* (Parliamentary Socialism), *Država v kapitalistični družbi* (The State in Capitalist Society), večjega števila razprav (Marx in država itd.) ter sourednik *Socialističnega registra* (Socialist Register).

iz vsebine naslednjih števil

• MARA BEŠTER: Kriteriji regionalnega razvoja • HENRIK SEBAHER: Oblikovanje energetske politike (II) • ALEKSANDRA KORNHAUSER: Kadrovska struktura našega visokošolskega sistema • MARIJA AMBROZIČ-POČKAR: Problemi in perspektive razvoja manjših držav Evrope • ZDRAVKO MLINAR: Sociologija, agrarna politika in razvoj podeželja • LOJZE FILIPIČ-BOJAN ŠTIH: Slovenski nacionalni kulturni program • NIKO TOŠ: Premiki v socialni strukturi članstva ZK Slovenije • OKROGLA MIZA: Ideologija, teoretično delo in idejna akcija v ZK • STANE JUŽNIČ: Sredstva revolucionarnega boja • VID PEČJAK: Kognitivna struktura pojmov komunizem, socializem, kapitalizem • ĐURO ŠUŠNJIČ: Moč in nemoč znanosti v kritiki religije • JANEZ SMIDOVNIK: Kako se uresničuje koncepcija o občini kot komuni • ADOLF BIBIČ: Interesne skupine kot predmet politične znanosti •